

**Інститут законодавчих передбачень і правової експертизи
Інститут держави і права ім. В. М. Корецького**

СОЦІОЛОГІЯ ПРАВА

науково-практичний журнал

ISSN 2413-6433

№ 4 (19)
2016

**Журнал опубліковано за сприяння Міжнародної благодійної організації
«Асоціація милосердя «Еммануїл»**

ЗМІСТ

Костицький В.В. До питання про сучасну державу	3
Грицай Т. Питання обмежень та юридичної відповідальності у сфері захисту суспільної моралі	10
Декаленко В.С. Проблемні питання відповідальності як елемента адміністративно-правового статусу судді	15
Дяковський О.С. Поняття персональних даних як правової категорії. Сучасні проблеми та шляхи вирішення	21
Живицький В.А. Гармонізація відносин податкового відомства і платників податків: теоретико-правові аспекти	26
Кичилук Т.С. До питання охорони, захисту, використання та відтворення лісів на землях природно-заповідного фонду	32
Косович В. Соціальна спрямованість правозастосування та засоби її юридичного забезпечення	38
Костюченко О.Є. Теоретичні та практичні проблеми реалізації соціального призначення трудового права в Україні	44
Кулянда М. Питання становлення та розвитку апеляційного провадження на західно-українських землях у XII-XIX століттях	53
Мазурик С. Законодавче забезпечення інформаційної діяльності органів прокуратури ...	57
Мацелик М.О., Пригоцький В.А. Свідки у господарському процесі та право особи на правову допомогу	63
Мельник Т.М. Спекторський Є.В.: ректор та вчений	70
Микитенко О.В. Правовий статус інформаційних баз у сфері податкової та митної діяльності	76
Новицька Н.Б., Новицький А.М. Правові аспекти запобігання проявам зловживання правом на інформацію	81
Онишко О.В. До питання господарсько-правових основ інноваційної діяльності	88
Русаліна Л.В. До питання про відновлення законодавства щодо промислово-фінансових груп в Україні	92
Суходольська А. Питання свободи як основна ідея європейської інтеграції	96
Терещук Ю.В. Підвищення ефективності правового забезпечення менеджменту органів доходів і зборів в Україні	101
Шалагінова А.В. Зарубіжний досвід судового вирішення адміністративних спорів за участю органів внутрішніх справ	107
Шишовська О.О. Питання співвідношення понять «підприємство», «фірма», «бізнес», «компанія» та «організація» в соціолого-правовому та економічному аспекті	115
Явтушенко О.В. Еволюція податкової політики та механізм оподаткування в Арабському халіфаті в середині VII століття	121

ДО ПИТАННЯ ПРО СУЧАСНУ ДЕРЖАВУ

Костицький В.В.

(доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України)

Анотація: У статті автор уже не вперше ставить питання про нову роль держави у сучасних умовах, здатність держави відповідати на глобальні виклики з використанням теоретико-правової науки та соціології права в рамках запропонованого ним теолого-соціологічного розуміння права. На думку автора, на зміну постіндустріальній державі, яка залишається механізмом обслуговування ліберальних цінностей суспільства, має прийти соціальна правова держава, яка зможе зберегти демократичні цінності, з одного боку, та знайти відповіді на виклики сьогодення, з другого боку, забезпечити посилення владного впливу на перебіг подій у соціум між громадянським суспільством і державою у рамках конституційно-правових вимог як Суспільного договору. Важливим тут є пошук оптимальної моделі організації влади з врахування запропонованого автором нового бачення функціонального розподілу влади.

Ключові слова: соціальна правова держава, права народу, розподіл влади, можливості відповіді сучасної держави на виклики сьогодення.

Аннотація: В статье автор уже в который раз ставит вопросы о новой роли государства в современных условиях, его способность и социологии теолого-социологического правопонимания. По мнению автора, на смену постиндустриальному государству, остающемуся механизмом обслуживания либеральных ценностей общества, приходит социальное правовое государство, которое сможет сохранить демократические ценности, с одной стороны, и представить ответы на вызовы нынешнего дня, с другой стороны, обеспечить усиление властного влияния на отношения между гражданским обществом и государством соответственно положения конституции как Общественного договора. Важным здесь является поиск оптимальной организации власти с учетом предложенного автором нового видения функционального разделения властей.

Ключевые слова: социальное правовое государство, права народа, разделение власти, возможности демократического государства ответить на вызовы современности.

Annotation. The author has for the first time raises questions about the new role of the state in modern conditions, the state's ability to respond to global challenges using theoretical and legal science and sociology of law as part of his proposed theological and sociological understanding of law. According to the author, to replace the post-industrial state, which is the mechanism maintenance liberal values of society has come a social constitutional state which can maintain democratic values, on the one hand, and find answers to the challenges, on the other hand, provide amplification powerful influence on the developments in society between civil society and state under the constitutional and legal requirements as a social contract. Important here is to find the optimal model of governance on account of author proposed a new vision of functional separation of powers.

Key words: rule of law, the rights of the people, separation of powers, the possibility of modern state response to the challenges of today.

Загальний дискурс щодо функцій держави є передумовою визначення особливостей формування та реалізації захисту суспільної моралі як функції сучасної держави. Як такий, він спирається, передусім, на науково-теоретичне тлумачення правової сутності сучасної держави, її соціального призначення та відповідних її правовій природі функцій. Адже, як слушно зазначається в юридичній літературі, «функціонування сучасної держави – одне з найбільш принципових та масштабних питань, що входить не лише до сфери державознавства, але й загальнотеоретичної юриспруденції у цілому»[1]. Водночас, дослідження правових основ розвитку сучасної держави, «а також пов'язаних з цим правових принципів організації і функціонування даного типу держави є перспективним напрямком теоретично-правових досліджень, які мають важливе значення як для вітчизняної юридичної науки – зокрема науки теорії держави і права, так і для процесу наукового забезпечення триваючих в Україні державотворчих і правотворчих процесів»[2].

Варто також зазначити, що науковий концепт сучасної держави, або ж держави сучасного типу, натепер є доволі усталеним у державознавстві та теоретико-правовій науці. Він розглядається як у порівняльно-правовому аспекті, так і в багатоманітності його конкретних (залежно від країн) специфікацій. При цьому особливо евристично продуктивними та перспективними нині видаються ті концепції, які пропонують розглядати модель сучасної держави (або ж держави сучасного типу) у контексті доктрин

правової держави, національної держави, ефективної держави, електронної держави (електронного урядування), суспільного розвитку постіндустріального (інформаційного, постмодерного) типу та різноманітних концепцій глобалізації (глобалізму та антиглобалізму). Видається, що саме урізноманітнення палітри дослідницьких підходів до інтерпретації сутності сучасної держави засвідчує не лише широту діапазону політико-правових поглядів різних представників наукового співтовариства та специфіку суб'єктивного осмислення ними необхідності кардинальних змін в організації та діяльності сучасної держави. Воно визначається також і «об'єктивною складністю, багатовимірністю, «плинністю» [3] триваючих у природі сучасної держави глибинних соціальних, політичних, правових і культурних перетворень.

Так, наукові інтерпретації сутності, змісту та правової природи сучасної держави знайшли своє відображення у дослідженнях різних українських учених, зокрема у роботах С.К. Бостана, А.П. Гетьмана, В.П. Горбатенка, А.М. Колодія, О.В. Коломоєць, С.В. Кухтик, В.В. Ладиченка, О.В. Лемака, Л.Р. Наливайко, Ю.М. Оборотова, Н.М. Оніщенко, О.В. Скрипнюка, В.Я. Тація, О.О. Тихомирова, О.Ю. Тодики, та ін.

Водночас, у зарубіжній науці спостерігається практично неозорий плюралізм наукових розробок порушеної проблематики. Різноманітні наукові інтерпретації природи і суті трансформацій сучасної держави містяться і в численних працях зарубіжних учених (юристів, політологів, соціологів, істориків та ін.), зокрема С.С. Алексєєва, З. Баумана, У. Бека, П. Бурд'є, Ю. Габермаса, Ф.А. фон Гайєка, М. Домбровські, Б. де Жувенеля, Р. Інглхарта, М. Кастельса, К. Крауча, М. Крозьє, В.С. Малахова, Ж. Марку, М.М. Марченка, Р. Нозіка, М. Ротбарда, Ю.О. Тихомирова, Ф. Фукуяма, Д. Харві, В.Є. Чиркіна, Й. Штрассера та ін.

У таких дослідженнях, часто з різних позицій, аналізується складна, багатоаспектна природа сучасної держави як категорії теорії права та теоретичного державознавства. Адже, можна погодитися з висновком про те, що сучасна держава являє собою «цілий макрокосм значень і сенсів, хоча за всієї своєї багато вимірності йому притаманні і конкретні фундаментальні та історично інваріантні виміри» [4]. Залежно від змісту та спрямованості, відповідні наукові дослідження, із значним ступенем умовності, можна кваліфікувати як теоретико-державознавчі, галузево-правові, політологічні, соціологічні, історико-правові та історико-державознавчі.

Якщо представники галузевих юридичних наук здебільшого обмежуються дослідженнями конституційного, адміністративного та іншого галузево орієнтованого закріплення форми держави (та її елементів), її функцій, механізму тощо, то в межах парадигми теоретичного державознавства та теорії права інтерпретуються різні аспекти юридичної природи сучасної держави, її співвідношення та взаємодії з правом, з іншими державами, над- та квазідержавними утвореннями, аналізуються категорії державної території та суверенітету тощо. При цьому, як зауважував знаний російський учений Ю.О. Тихомиров, традиційно «юридична наука зберігає стійкі симпатії до нормативно-функціональної трактовки держави і характеристики її елементів (влада, населення, територія, податки)» [5].

С.А. Капітонов відзначає таку юридичну зосередженість сучасної держави (навіть виокремлюючи окрему її – юридичну – функцію) як своєрідний «юридичний парадокс держави» [6].

Натомість політологічні та соціологічні підходи до вивчення специфіки сучасної держави основний наголос роблять здебільшого на з'ясуванні особливостей державних інститутів як особливого різновиду соціальних інститутів, виявленні співвідношення формальних та неформальних (правових і неправових) практик у діяльності держави, специфіці офіційних та неофіційних засобів соціальної регуляції функціонування держави та її органів [7; 8] тощо.

Історико-правові та історико-державознавчі екскурси переважно привертають увагу до порівняння сучасного типу держави (у межах так чи інакше науково

обґрунтованої формаційної або цивілізаційної типології держав[9; 10; 11]) з попередніми історичними аналогами, виявляючи іманентну динаміку розвитку державного «тіла», змінюваність (здатність до трансформацій і реалізацію цієї здатності в реальних соціальних умовах) основних державних інститутів, неоднаковість та різноспрямованість тенденцій розвитку сучасної держави на тлі соціальної еволюції суспільства, взаємодії держави з інституціями громадянського суспільства, що осмислюється здебільшого в межах парадигм нейтрального співіснування, взаємодопомоги та протиборства (конфлікту).

Цілком очевидно, що всі ці інтерпретації та концепції не можуть бути зведені до якогось одного узагальненого образу сучасної держави, а, швидше, є своєрідним науковим відображенням окремих елементів тієї нестійкої мозаїки, що складається, своєю чергою, з украй складних, мінливих та швидкоплинних структурних і функціональних змін, що відбуваються у природі сучасної держави, істотно модифікуючи її. До того ж певні тенденції розвитку сучасної (а не лише транзитивної[12], в тому числі і постсоціалістичної[13]) держави мають здебільшого незавершений характер, що не дає змогу застосовувати щодо них однозначні та одновимірні наукові кваліфікації та оцінки. Адже швидкість змін у сучасній державі є настільки високою, що «інтервал структурної стабільності став коротшим за тривалість життя одного покоління» [14].

Поряд із суто функціоналістськими, інституціональними та нормативістськими підходами до інтерпретації сутності сучасної держави, поступового вагу набирають також аксіологічні та антропологічно орієнтовані концепції, які часто є компліментарними до функціоналістських, нормативістських та інституціональних побудов та підходів в осмисленні природи сучасної держави та тенденцій її розвитку.

Зазначене, насамперед, виявляється і у витлумаченні самого поняття «сучасна держава».

Часом у літературі можна зустріти віднесення до сучасних держав різних держав незалежно від їх устрою, сутності, форми тощо, які реально існують натеper у світі (М.С. Кельман, О.Г. Мурашин[15]).

Проте переважаючим є все ж підхід, за якого визначення держави як сучасної, переважно, не зводиться до суто часової ознаки: відповідно до такого підходу, сучасними державами визнаються не всі держави, наявні на мапі світу натеper, у сучасності[16; 17; 18]. Йдеться, зокрема, про виділення таких критеріїв, якісних показників, які уможливають наукову інтерпретацію держави як сучасної – на протизвагу іншим, досучасним або транзитивним, державам. Часом виокремлюють також до сучасні, сучасні та постсучасні держави[16; 19; 20]. Адже «говорячи про державу, незалежно від ступеня її розвитку, типу домінуючих публічно-владних відносин, історичної специфіки, характеру її взаємодії з суспільством тощо, завжди вказуються її сутнісні і формальні якості та властивості» [21]. Дискурс щодо сучасної держави реалізується, зокрема, у контексті аналізу специфіки сучасності як якісного стану суспільного розвитку, що має власні культурні, політичні, правові тощо виміри та характеристики[22].

У цьому контексті, зокрема, до ознак сучасної держави різні вчені, зазвичай, відносять здебільшого ті, які відповідають певним якісним критеріям, насамперед, сучасним уявленням про ключові й необхідні політико-правові виміри та грані існування держави як публічно-правової організації влади сучасного суспільства. До таких ознак-характеристик, зокрема, відносять обстоювання державою загальнолюдських цінностей, передусім визнання та утвердження пріоритету прав людини в діяльності держави[23; 24].

У контексті нашого дослідження важливим є визнання сутнісною ознакою сучасної держави гуманізації її функцій[25; 26], що відповідає антропологічному повороту в діяльності державного механізму та у функціонуванні системи правової регуляції державно організованого суспільства на сучасному етапі його розвитку. За влучним висловом А.Р. Крусян, тенденція гуманізації є «альфою та омегою» діяльності сучасної держави, яка повинна забезпечити права людини «цілісною та змістовно повною

системою гарантій» [27]. Така тенденція повною мірою відповідає також і сучасному тлумаченню конституційно-правових цінностей, проголошених сучасною Україною [28]. Назвемо умовно цей підхід антропологічним (антропологічно зорієнтованим).

Натомість досить поширеним є також нормативний (нормативно-правовий) підхід. Зокрема, у його контексті, наприклад, М.В. Оніщук вважає головною рисою сучасних держав виокремлення права як головного соціального регулятора. На думку цього науковця, саме «право в таких державах виконує роль суспільної системи координат, світського набору цінностей, громадянської ідеології, навколо якої й складається конституційна держава. Саме завдяки праву люди не лише отримують свободу, а й стають вільними. Тобто їхня поведінка залежить не від держави чи інших громадян, а від спільно створених правил, яких дотримуються всі. Саме за таких умов з'являються сучасні конституції, які стають «біблією» вільних громадян» [29].

Суголосними є думки і деяких зарубіжних учених, які, зокрема, наголошують, що «для сучасної держави конституції мають таке ж значення, як Тора для юдаїзму, Біблія для християнства, а Коран для ісламу» [30]. Відтак, держава сучасного типу сприймається, за такого підходу, переважно як демократична конституційно-правова держава [31], а її сутність (у правовому вимірі) «проявляється в її спроможності втілити й гарантувати стабільний правопорядок у рамках визначеної території, зокрема й через механізм організації суверенної публічної влади, належно легітимованої суспільством» [32].

Дещо ширший – функціональний – погляд на проблему пропонує С.В. Джолос, вважаючи, що «сучасна держава — це така держава, яка якнайкраще вписується у свою епоху, тобто максимально ефективно спроможна функціонувати за певних конкретно-історичних обставин, чим і визначається її «сучасність» — відповідність вимогам часу, епохи» [33]. При цьому, враховуючи, що найбільш усезагальним явищем сьогодення є глобалізація, цей дослідник пропонує вважати сучасними саме ті держави, які спроможні ефективно діяти в її умовах [33].

Трапляються також наукові підходи, які визначають специфіку сучасної держави через володіння нею внутрішнім і зовнішнім суверенітетом та через її зштовхування з проблемами, викликаними процесами глобалізації [16; 17]. У зв'язку з цим відзначається суттєві відхилення від стандарту сучасної держави – територіальної, суверенної, демократичної та національної (С.І. Каспе [34]) або навіть ерозія сучасних стандартів державності (О.Г. Пономарьова [16]).

Поряд із цим, багатьма дослідниками сучасна держава розглядається як такий тип держави, що відповідає переважно постіндустріальному (інформаційному) типу суспільного розвитку (Дж. Белл, Дж. Ваттімо, Р. Гароді, А. Горц, Р. Дарендорф, В.Л. Іноземцев, М. Кастельс, М. Маклюен, Й. Масуда, Е. Тоффлер та ін.), відрізняється посиленням правових засад свого функціонування, орієнтованістю на суспільний консенсус, інтеграцію та забезпечення суспільного блага, посиленням соціальної та морально-етичної складових у своїй функціональній діяльності [35; 36; 11].

Зокрема, М.В. Єлізаров визначив такі ключові ознаки, яким, на його думку, має відповідати держава, щоб належати до сучасного типу: 1) чітко визначені та визнані на міжнародному рівні кордони; 2) розвинутий інститут громадянської самосвідомості; 3) професійна армія; 4) розгалужена система демократичних інститутів; 5) чіткий розподіл світської та релігійної влади; 6) сучасні форми та технічні засоби управління. Тож сучасною державою є така держава, яка «здійснює управління суспільством, охорону його структури, що досягла високого рівня організації, розвинутих принципів та ідеалів демократії, чіткого розмежування світської та релігійної влад, застосовує прогресивні методи та засоби рішення різноманітних проблем соціального життя» [37].

Отже, вагомим показником сучасності держави є критерій її ефективності в соціально-економічній, науково-технічній та інших сферах, які мають вирішальне значення для забезпечення конкурентоздатності в умовах глобалізації, а також її відповідність сучасним вимогам технологічного, інноваційного та нанорозвитку. Тому

роль і функції сучасної держави та характер її взаємодії з ринковим середовищем виявляється, не лише у сферах соціальної комунікації (соціального забезпечення, охорони здоров'я, освіти і науки[38]), але і в сфері технологій (електронне урядування, вагома роль статистики), інновацій (передові технології управління) та застосування відповідних нанотехнологій. Сучасна держава покликана постійно «розв'язувати суперечність між стабілізуючою функцією інститутів та можливостями експериментувати, сприймати нову інформацію та знання, використовувати інноваційні механізми і технології в розробці і реалізації державних рішень в мінливих умовах» [39]. За такого – переважно функціонального – підходу своєрідним синонімом сучасної держави виявляється, очевидно, ефективна держава або ж розвинута держава, яка якнайбільше адаптувалася до мейнстріму розвитку цивілізації в сучасних умовах[40; 41].

Продуктивним, за такого погляду, зокрема, видається розуміння сучасної держави як держави, здатної і спрямованої до свого самозбереження і посилення, стійкості й обстоювання своїх прав перед актуальними і потенційно небезпечними для самозбереження цивілізації викликами релігійного фундаменталізму, тероризму, фінансових криз, дефіциту природних ресурсів, змін клімату тощо[42]. Разом з тим, така держава має демонструвати високий ступінь адаптації «за умов невизначеності і необхідності вирішувати комплексні завдання» [39].

Адже перед викликами глобалізації актуальним завданням є збереження сучасної державою свого обличчя (ідентичності), що видається можливим за умов оптимального сполучення світового (цивілізаційного) історичного досвіду державного будівництва з власними історичними традиціями. Сучасна держава виступає своєрідним «спільним знаменником» універсальних рис розвитку людської цивілізації та унікальних рис розвитку конкретної країни, що зумовлює специфіку конкретних проявів феномену сучасної держави в усій сукупності її інституційних, структурних, функціональних, аксіологічних та комунікативних вимірів.

Зауважимо, що ідея правової держави цілковито опанувала наукову творчість, законотворчу діяльність та юридичну практику у ХХ столітті, стала визнаним усіма шляхом реалізації її європейських устремлінь Українського народу, критерієм віднесення України до числа цивілізованих держав, складовою менталітету та світогляду сучасного українця.

Тому у статті 1 Конституції України наша держава була визначена правова. В основі критеріїв віднесення держави до такої, що може бути названа правовою – пріоритет прав людини у системі права, гарантованість і реальність реалізації цих прав і свобод, наявність у країні громадянського суспільства, верховенство права, юридичне закріплення та реалізація принципу розподілу влади.

Проблеми в умовах переосмислення теоретичних та методологічних засад права та формування нової філософії права та соціології права у сучасних умовах є надзвичайно привабливими для суспільно-політичних дискусій, політико-правових проєктів та передвиборчих програм. Паралельно із формуванням системи глобального управління ми стаємо свідками посилення ролі національних держав у суспільному житті. Зазначимо, що період поширення у світі етатичних держав пройшов, а столітнє панування ідей лібералізму унеможливають повернення до моделі держави, що вивисується над суспільством. Однак і ліберальна модель держави з одного боку зазнала «моральної амортизації», а з другого демонструє свою неспроможність у ХХІ столітті перед світовим тероризмом, насуванням екологічних кризових явищ, бідністю та демографічними викликами.

Очевидно, що є спроби відповісти на цю потребу сьогодення. Тут мусимо згадати про пострадянські уявлення про державу, яка виходить з первісного общинного ладу і проходить рабовласницьку, феодальну, буржуазну і соціалістичну стадію. У європейській традиції знаходимо іншу періодизацію: доіндустріальна держава, індустріальна, постіндустріальна держава. А що ж приходить на зміну постіндустріальній державі? У

якості теоретико-методологічного обґрунтування того, яку модель держави робити зараз в умовах нового світового порядку, а також у спробах подолати виклики сьогодення, про які уже говорилося, скажемо про доцільність поєднання посилення функцій держави і з необхідністю збереження ліберальної, прав і свобод людини. Одним із варіантів відповіді на такий запит є можливість творення соціальної правової держави, яка дозволяє поєднати названі два підходи. Тому стає питання про зміст та формулювання статті першої Конституції України, у якій наша держава названа «соціальною, правовою». Отже, йдеться про сакраментальну кому, яка у відомій фразі «карати не можна помилувати» вирішує питання життя і смерті людини. У нашому випадку є можливість у майбутньому прибрати кому у згаданій частині статті 1 Конституції України, зафіксувавши поєднання двох тенденцій у розвитку та моделюванні влади.

Питання про нову соціальну роль держави, пов'язану з розповсюдженням ліберальної демократії як однієї з головних тенденцій процесу глобалізації суспільного життя, об'єктивно обумовлено самим розвитком глобального громадянського суспільства. Сучасна держава вимушено стає елементом громадянського суспільства, втрачає можливість домінувати над ним або ж займати позицію стороннього спостерігача, що обумовлено як глобалізаційними процесами в економіці, так і особливостями розвитку соціуму.

Тому на порядок денний постала потреба утвердження у загальносвітовому вимірі моделі соціальної правової держави, здатної стати адекватною відповіддю у запиті соціуму на ефективне суспільне регулювання в сучасних умовах, основою якого є пріоритет людини.

Список використаних джерел

1. Коломоєць О.В. Функції держави у сучасному державознавстві: теоретичні проблеми / О.В. Коломоєць // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. – 2013. - № 5. – С. 44.
2. Цесар І.А. Правові основи розвитку сучасної демократичної держави: Дис. ... канд. юрид. наук. Спеціальність 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень / І.А. Цесар. – К., 2012. – С. 176.
3. Политические институты на рубеже тысячелетий / Отв. ред. К.Г. Холодковский. – Дубна: ООО «Феникс+», 2001. – С. 410.
4. Соловьев А.И. Три облика государства – три стратегии гражданского общества / А.И. Соловьев // Полис. – 1996. – № 6. – С. 29.
5. Тихомиров Ю.А. Государство: преемственность и новизна / Ю.А. Тихомиров // Государство в меняющемся мире: материалы VI Международной школы-практикума молодых ученых-юристов (Москва, 26–28 мая 2011 г.) / отв. редактор В.И. Лафитский. — М.: Институт законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве РФ, 2012. – С. 60.
6. Капитонов С.А. Юридический парадокс государства. Монография / С.А. Капитонов. – СПб.: Юридический центр-Пресс, 2012. – 317 с.
7. Джунь В.В. Соціологія конституційного права: Монографія. Кн. 1: Теоретико-методологічні основи / В.В. Джунь. – К.: Вид. дім «Ін Юре», 2015. – 384 с.
8. Рабінович С.П. Фактична конституція та неофіційні основи соціально-політичного порядку / С.П. Рабінович // Право і громадянське суспільство. – 2013. - № 3. – С. 38-65.
9. Лебедева О.В. Сутність держави та її типологія: теоретичні засади. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Спеціальність 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень / О.В. Лебедева. — К., 2013. — 20 с.
10. Любашиц В.Я. Современные государства в историко-типологическом анализе / В. Я. Любашиц // Философия права. – 2015. - № 3. – С. 14-20.
11. Чиркин В.Е. Современное государство. Монография / В.Е. Чиркин. – М.: Международные отношения, 2001. – С. 42-73.
12. Матвеева Л.Г. Транзитивність у правовій сфері: загальнотеоретичне дослідження. Дис. ... д-ра юрид. наук. Спеціальність 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень / Л.Г. Матвеева. – О., 2016. – С. 148.
13. Фетисова В.А. Правовое регулирование экономики постсоциалистических государств в условиях мирового экономического кризиса. Монография / В.А. Фетисова. – М.: ИД «Юриспруденция», 2010. – С. 15-25.
14. Афанасьева О.В. «Открытое государство» в понятийной системе обществознания / О.В. Афанасьева // Вопросы государственного и муниципального управления. – 2014. - № 1. – С. 173.

15. Кельман М.С., Мурашин О.Г. Загальна теорія держави та права: Підручник / М.С. Кельман, О.Г. Мурашин. – К.: Кондор, 2005. – С. 107-112.
16. Пономарева Е.Г. Государство в условиях глобализации / Е.Г. Пономарева // Свободная мысль. - 2009. - № 10. – С. 69-82
17. Харин А.Н. Государство в условиях глобализации: новые подходы / А.Н. Харин // Власть. – 2013. - № 6. – С. 69.
18. Шустров Д.Г. Прирученный Левиафан: Государство как объект конституционно-правового регулирования. Монография / Д.Г. Шустров. — СПб.: Алеф Пресс, 2014. — С. 379.
19. Харин А. Эволюционные модели государства постмодерна / А. Харин // Свободная мысль. – 2012. – № 11-12 (1636). – С. 91.
20. Харкевич М.В. Специфика государства как актора современной мировой политики. Автореф. дисс. ... канд. полит. наук. Специальность 23.00.04 – Политические проблемы международных отношений, глобального и регионального развития / М.В. Харкевич.– М., 2010. – С. 16.
21. Толстенко В.Л. Методологічні основи аналізу форми держави й розвиток сучасної теорії держави та права / В.Л. Толстенко // Філософські та методологічні проблеми права. – 2014. - № 1. – С. 25. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fmpp_2014_1_5.
22. Капустин Б.Г. Современность как предмет политической теории / Б.Г. Капустин. – М.: РОССПЭН, 1998. – 308 с.
23. Креативність загальнотеоретичної юриспруденції: Монографія / [Ю.М. Оборотов, В.В. Завальнюк, В.В. Дудченко та ін.]; за ред. Ю.М. Оборотова. — О.: Фенікс, 2015. — С. 16-41.
24. Чиркин В.Е. Общечеловеческие ценности и современное государство / В.Е. Чиркин // Государство и право. – 2002. - № 2. – С. 5-13.
25. Клеутина А.В. Сущностные характеристики современного государства. Дисс. ... канд. юрид. наук. Специальность 12.00.01 – теория и история права и государства; история учений о праве и государстве / А.В. Клеутина. – М., 2009. – 154 с.
26. Орлов И.Б. Государство социального гуманизма – от теории к практике. Монография / И.Б. Орлов; Центр проблемного анализа и государственно-управленческого проектирования — М.: Научный эксперт, 2008. — 224 с.
27. Крусян А. Конституція в науково-практичній парадигмі сучасного українського конституціоналізму (у контексті актуальних питань конституційних перетворень) / А. Крусян // Право України. – 2016. - № 6. – С. 73.
28. Толстенко В.Л. Форма держави і система сучасних правових цінностей: проблеми взаємозв'язку / В.Л. Толстенко // Митна справа. – 2014. - № 3(2). – С. 278-285. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ms_2014_3\(2\)_51](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ms_2014_3(2)_51).
29. Оніщук М. Конституційна модернізація: прогрес чи стагнація? / М. Оніщук // http://gazeta.dt.ua/POLITICS/konstitutsiyuna_modernizatsiya_progres_chi_stagnatsiya.html.
30. Депенхойер О. Функции конституции / О. Депенхойер // Сравнительное конституционное обозрение. – 2016. – №1(110). – С. 73.
31. Хёффе О. Политика. Право. Справедливость. Основоположения критической философии права и государства / О. Хёффе; пер. с нем. — М.: Гнозис; Логос, 1994. — С. 52.
32. Лемак О., Лемак В. Функції сучасної держави: новий зміст в умовах глобалізації / О. Лемак, В. Лемак // Публічне право. – 2011. - № 1. – С. 109.
33. Джолос С. Етатистська держава як вид сучасної держави / С. Джолос // Право України. – 2010. - № 6. – С. 190.
34. Каспэ С.И. Центры и иерархии: пространственные метафоры власти и западная политическая форма. Автореф. дисс. ... д-ра полит. наук (форма защиты – по опубликованной монографии). Специальность – 23.00.02 – Политические институты, этнополитическая конфликтология, национальные и политические процессы и технологии (политические науки) / С.И. Каспэ. – М., 2009. – С. 14.
35. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / М. Кастельс; пер. с англ. под науч. ред. О.И. Шкаратана. – М.: Гос. ун-т. «Высш. шк. экономики, 2000. – 606 с.
36. Оборотов Ю. Современное государство: от образа к реалиям / Ю. Оборотов // Юридичний вісник. – 2014. – № 6. – С. 6-12.
37. Елизаров М.В. Современное государство в эпоху глобализации: социально-философский анализ: Дисс. ... канд. филос. наук. Специальность 09.00.11 – Социальная философия / М.В. Елизаров. – Уфа, 2010. – С. 136–137.
38. Антанович Н.А. Трансформация национального государства: функциональные либо сущностные изменения / Н.А. Антанович // Проблемы гісторыі дзяржавы і права Беларусі: матэрыялы міжнар. навук.-практ. канф., прысвечанай 90-годдзю з дня нараджэння І.А. Юхо. – Мінск, 18–19 сак. 2011 г. – Мінск, 2011. – С. 62.
39. Михайлова О.В. Сетевая архитектура государственного управления: проблемы концептуализации и практики. Дисс. ... д-ра полит. наук. Специальность: 23.00.02 – политические институты, политические процессы и технологии / О.В. Михайлова. – М., 2014. – С. 140.

40. Затонский В.А. Эффективная государственность. Монография / под ред. А.В. Малько / В.А. Затонский. – М.: Юристъ, 2006. – 286 с.
41. Институциональные проблемы эффективного государства. Монография / Под ред. В.В. Дементьева, Р.М. Нуреева. – Донецк: ДонНТУ, 2011. – 372 с.
42. Депенхойер О. Функции конституции / О. Депенхойер // Сравнительное конституционное обозрение. – 2016. – №1(110). – С. 70-73.

ПИТАННЯ ОБМЕЖЕНЬ ТА ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У СФЕРІ ЗАХИСТУ СУСПІЛЬНОЇ МОРАЛІ

Грицай Т.

(аспірантка Львівського університету бізнесу та права)

Анотація: Стаття присвячена дослідженню обмежень, які може встановлювати законодавець у сфері виробництва, зберігання, використання та розповсюдження інформації з метою захисту суспільної моралі, а також юридичної відповідальності за порушення законодавства про захист суспільної моралі, а також необхідності врахування зарубіжного досвіду захисту суспільної моралі в українській політико-правовій практиці.

Ключові слова: суспільна мораль, правовий захист суспільної моралі, зарубіжний досвід захисту суспільної моралі, обмеження у сфері виробництва, зберігання, використання та розповсюдження інформації з метою захисту суспільної моралі.

Аннотация: Статья посвящена исследованию ограничений, которые может устанавливать национальный законодатель в сфере производства, хранения, использования и распространения информации с целью защиты общественной морали, юридической ответственности за нарушения законодательства о защите, а также использования зарубежного опыта защиты общественной морали в украинской политико-правовой практике.

Ключевые слова: общественная мораль, правовая защита общественной морали, зарубежный опыт защиты общественной морали, ограничения в сфере производства, хранения, использования и распространения информации.

Annotation: The article investigates restrictions may establish legislator in the production, storage, use and dissemination of information to protect public morals and legal responsibility for violating the law on public morality and the need to take account of international experience to protect public morality in Ukrainian political legal practice.

Key words: public morals, legal protection of public morality, international experience to protect public morality, restriction in the production, storage, use and dissemination of information to protect public morals.

Важливим показником уваги держави до захисту суспільної моралі є обмеження функціонування інформації, яка може негативно позначитися на моральному здоров'ї підростаючого покоління. У цій сфері переважна більшість держав вводить досить жорсткі обмеження щодо ЗМІ.

Зокрема, зарубіжний досвід у цій сфері показує, що певні обмеження, які накладаються на діяльність ЗМІ в цілях захисту неповнолітніх, не розглядаються як перешкода для поширення інформації, як прояв цензури тощо. До того ж правове регулювання обмеження обігу інформаційної продукції в інтересах захисту прав і законних інтересів неповнолітніх має доволі тривалу історію. Зокрема. В законодавстві західних країн встановлені суворі обмеження та заборони на поширення серед дітей і підлітків інформації, що руйнує їх мораль, порушує їхній добробут тощо.

Зокрема, передбачається експертиза інформаційної продукції, здатної заважати шкоди здоров'ю та розвиткові дітей. Досить часто законодавчо запроваджуються вікові класифікації такої продукції і “часовий вододіл” у трансляції дитячих та дорослих передач; ведуться реєстри інформаційної продукції; створюються спеціальні контроль-наглядні органи із захисту дітей від поширення такої інформації; запроваджуються заходи юридичної відповідальності в цій галузі тощо[1].

Так, відповідно до підпункту е) статті 17 Конвенції ООН про права дитини від 20.11.1989 року, Держави-учасниці сприяють розробці належних принципів захисту дитини від інформації і матеріалів, що завдають шкоди її добробуту, з урахуванням

необхідності забезпечення доступу дитини до інформації і матеріалів з різних національних та міжнародних джерел, особливо до такої інформації і матеріалів, які спрямовані на сприяння соціальному, духовному і моральному благополуччю, а також здоровому фізичному і психічному розвитку дитини[2].

Згідно з підпунктом с) частини 1 статті 3 Факультативного протоколу до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії від 1.01.2000 року, ратифікованого Законом України № 716-IV від 03.04.2003 року[3], кожна держава-учасниця забезпечує, щоб, як мінімум, наступні діяння і види діяльності були повною мірою охоплені її кримінальним або карним правом, незалежно від того, чи були ці злочини вчинені на національному або транснаціональному рівні, або в індивідуальному чи організованому порядку: виробництво, розподіл, розповсюдження, імпорту, експорту, пропозиція, продаж або зберігання у вищезазначених цілях дитячої порнографії, визначеної у статті 2. Згідно з пп. с) ст. 2 цього протоколу, дитяча порнографія означає будь-яке зображення будь-якими засобами дитини, яка здійснює реальні або змодельовані відверто сексуальні дії, або будь-яке зображення статевих органів дитини, головним чином в сексуальних цілях[4; 5].

У Великобританії діє кілька правових актів, спрямованих на захист дітей від шкідливого впливу інформаційного середовища. Задля цієї мети Британським комітетом класифікації фільмів здійснюється класифікація кіно- і відеофільмів залежно від вікового критерію аудиторії. Водночас Законом про захист дітей 1978 року встановлюється протизаконність демонстрації непристойних зображень за участю дітей до 16 років[6].

Конституцією ФРН запроваджені гарантії охорони суспільної моралі серед молоді. На виконання цих приписів з 1951 року діє закон про правовий захист молоді в громадських місцях, який дозволяє підліткам дивитися фільм у громадських місцях лише після того, як на нього буде даний дозвіл вищих земельних органів у справах молоді; з 1953 року – про поширення матеріалів, шкідливих для молоді; а з 1997 року – закон про інформаційні та комунікаційні послуги, покликаний обмежити шкідливий вплив на неповнолітніх через Інтернет. Згідно із Законом 1953 року було створене Федеральне відомство з перевірки матеріалів, шкідливих для молоді, яке включає до відповідного списку відеофільми, що пропагують жорстокість, та комп'ютерні ігри, що прославляють війну або расизм[7].

В Австрії на федеральному рівні з метою боротьби з оприлюдненням аморальної інформації та захисту молоді від моральної небезпеки діє Закон „Про порнографію”, а також так званий „Закон про заборону”. Цими законами визначаються, зокрема, і критерії, за якими та чи інша інформація може негативно вплинути на неповнолітніх. Визначення її додатково регулюється також законами, які приймаються на земельному рівні. Відтак, відповідно до кількості федеральних земель в Австрії діє 9 варіантів такого закону. Проте в усіх законах спільним залишається перелік тем інформації, що становлять загрозу для дітей та молоді, а саме: уславлення насильства; дискримінація на основі расових ознак, кольору шкіри, національного та етнічного походження, статі, релігійної приналежності чи фізичних обмежень; сексуальна поведінка, порнографія або сексуальне відображення нехтування людською гідністю.

Згідно із „Законом про австрійське телерадіомовлення” та „Законом про комерційне телебачення” час показу телепрограм, які можуть завдати шкоди фізичному, духовному чи релігійному розвитку неповнолітніх, визначається таким чином, щоб діти не мали можливості їх подивитися чи послухати. Про незакодований відкритий показ телепрограм, не призначених для дітей та підлітків, повинно бути надане акустичне попередження або протягом всього часу показу цієї програми повідомити про це за допомогою оптичних засобів[8, С.142-143].

У Франції захист дітей від негативної інформації гарантується Законом від 1.08.2000 року. Згідно зі статтею 19 Вища рада аудіовізуальних ЗМІ: наглядає за тим, щоб програми, здатні зашкодити фізичному, ментальному або моральному розвитку

неповнолітніх, не були представлені публіці службою розповсюдження радіо- і телеінформації, крім випадків, коли гарантується, що завдяки обраному часу виходу програми або відповідних технічних засобів неповнолітні не зможуть їх побачити або почути; контролює, щоб перед показом програм, що можуть зашкодити фізичному, ментальному або моральному розвитку неповнолітніх, телевізійними службами здійснювалося попередження і щоб протягом всього часу показу вони були ідентифіковані певним візуальним символом; стежить за тим, щоб телепрограми не містили спонукання до ненависті або насильства за расовою, статевою, звичаєвою, релігійною або національною ознакою.

Основним способом захисту дітей від негативної інформації на телебаченні у Франції є застосування спеціального маркування програм, що пропагують расову або релігійну нетерпимість, представляють сцени насильства, еротичні або порнографічні сцени, як таких, що не рекомендуються або заборонені для перегляду дітям до 10, 12, 16, 18 років в залежності від ступеня їх вираження, а також встановлення певних часових рамок для показу певних передач. Вища рада аудіовізуальних засобів масової інформації здійснює контроль за дотриманням телеканалами і радіостанціями встановлених норм і має право погодження та примушення, тобто може звернутися до Державної Ради з пропозицією вимагати від особи, відповідальної за вихід тієї чи іншої програми, припинити її розповсюдження. Проте, норми, встановлені Вищою радою аудіовізуальних ЗМІ, мають рекомендаційний характер.

Комісія з контролю відеоносіїв покликана забезпечувати виконання Закону „Про запобігання і боротьбу з сексуальними злочинами та захист неповнолітніх” від 17.06.1998 року і здійснює контроль за інформацією, що зберігається на відеокасетах або DVD-дисках, а також електронними іграми.

Французький Закон від 5.03.2007 року щодо захисту дитинства криміналізував перегляд сайтів, на яких розміщено порнографічні матеріали за участі неповнолітніх[9].

Злочини у сфері захисту дітей від негативного впливу інформаційної продукції визначені положеннями кримінального та адміністративного законодавства США. У 2000 році Конгрес США прийняв Закон про захист дітей в Інтернеті, якій зобов'язує школи та публічні бібліотеки, що фінансуються з державного бюджету, встановлювати спеціальні фільтри при доступі до мережі Інтернет[8, С 166].

Особливо жорстким є китайське законодавство (див. Закон КНР „Про неповнолітніх”, „Про захист молоді”, Постанови Державної Ради КНР „Щодо заборони непристойної продукції та продукції, що містить елементи насильства, жорстокості”, „Щодо повторної заборони видання друкованих видань непристойного змісту”, „Щодо заборони видання продукції непристойного та сексуального характеру”, „Про захист неповнолітніх м. Пекін”).

Згідно з Постановою „Про захист неповнолітніх м. Пекін” (1985 року) був створений Комітет захисту неповнолітніх, до складу якого входять представники державної влади, громадських організацій, зокрема Китайської комуністичної спілки молоді, Всекитайської Федерації жінок, Асоціації науки і техніки, Федерації творчих і літературних працівників. До повноважень згаданого Комітету належить нагляд і контроль за дотриманням прав молоді, координація роботи відповідних органів влади у сфері захисту прав неповнолітніх, внесення пропозицій стосовно притягнення органів державної влади та їхніх співробітників, які порушують законодавство про захист молоді і завдають шкоди моральному здоров'ю підростаючого покоління, до передбаченої законом відповідальності.

КНР надає пільги і субсидії видавництвам, телерадіокомпаніям, Інтернет-виданням, що створюють продукцію, яка сприяє культурному і духовному розвитку молоді, розвитку творчого потенціалу, організації їх естетичного та патріотичного виховання, а також вживає заходів для очищення Інтернет-мережі від матеріалів, які можуть завдати шкоди гармонійному розвитку молоді, а також підтримує розробку новітніх технологій, які на

більш якісному рівні зможуть фільтрувати Інтернет-мережу на предмет наявності матеріалів, що негативно впливають на формування світогляду підростаючого покоління, зокрема комп'ютерних ігор, що пропагують війну, жорстокість, расизм, ксенофобію.

Законодавство КНР забороняє виготовлення та обіг у будь-якій формі продукції порнографічного та еротичного характеру, а також продукції, що містить культ жорстокості і насильства, а також продаж і ознайомлення з цією продукцією особам, які не досягли 18 років[8, С. 155-156].

Важливою, з огляду на нормативні приписи щодо необхідності узгодження правозастосовної практики України з практикою ЄСПЛ[10], є потреба щодо врахування в національному правотворенні елементів та здобутків цієї судової інституції в галузі захисту суспільної моралі. Україна, підписавши Європейську конвенцію з прав людини, визнала над собою юрисдикцію ЄСПЛ і повинна враховувати рішення ЄСПЛ та його тлумачення норм Конвенції при прийнятті своїх законодавчих актів[6; 11]. До цього її зобов'язують також приписи Закону України "Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини" від 23.02.2006 року[12].

Суспільна небезпечність злочинів проти моральності, на думку науковців, полягає в тому, що наслідки їх вчинення загрожують не тільки окремій особі, але й суспільству загалом. Саме тому майже всі країни світу мають норми, у тій чи іншій мірі пов'язані з кримінально-правовою охороною суспільної моралі. Існування цих норм зумовлено необхідністю державного контролю за проституцією, обігом порнографічної продукції, захистом історико-культурних цінностей суспільства, а також наявністю міжнародно-правових обов'язків на рівні міждержавних відносин[13].

Так, італійський закон про мовлення вводить правила, за якими мовники не мають права показувати передачі, що завдають шкоди психічному чи моральному розвитку дітей. Зокрема, заборонено показувати фільми, які не одержали сертифікату ліцензійного органу (Генеральний департамент кінематографії) або відповідно з яким заборонено їх показ дітям до 18 років. В разі порушення цього правила телерадіоорганізація має бути закрита. Водночас в італійському законодавстві відповідальність за злочини проти суспільної моралі передбачається Кримінальним кодексом. Зокрема до дій, що кваліфікуються як злочини, статті 527-529 КК Італії відносять непристойні вчинки, непристойні публікації та вистави, що кваліфікуються як наруга над моральністю та людською гідністю, та караються ув'язненням від трьох місяців до трьох років і штрафом[8; С. 134-135].

Стаття 383 Кримінально-процесуального кодексу Бельгії передбачає відповідальність за поширення друкованої інформації, яка суперечить суспільній моралі, зокрема позбавленням волі від 8 днів до 6 місяців або штрафом від 26 до 500 фр. Стаття 383 (bis) передбачає позбавлення волі від 5 до 10 років або штраф від 500 до 10 000 фр. (після введення в обіг євро поправок до закону внесено не було) у випадках, коли йдеться про виготовлення, демонстрацію, розповсюдження і передачу в оренду фільмів або будь-якої іншої відеопродукції з сценами за участю неповнолітніх, які можна кваліфікувати як „порнографічні”[8, С. 144].

У статті 255 Кримінального кодексу Грузії передбачається, що незаконні виготовлення, поширення або рекламування порнографічних друкованих видань, зображень предметів порнографічного характеру, а також торгівля такими предметами або їх зберігання з метою продажу або поширення – караються штрафом або виправними роботами на строк до двох років, або позбавлення волі на той же строк[8, С. 147].

За поширення інформаційної продукції негативного змісту, зокрема дитячої порнографії, Кримінальним кодексом Данії (параграф 235) передбачено покарання у вигляді позбавлення волі строком до двох років, або накладенням відповідного штрафу. Судові інституції Данії або адміністративні установи мають право вимагати негайного усунення або попередження, включаючи вилучення незаконної інформації або доступу до

неї. Інтервенції, разом з цим, повинні здійснюватися з дотриманням правил свободи висловлювання та свободи інформації[8, С. 150].

У Нідерландах діє закон про демонстрацію кінопродукції, який визначає систему централізованого контролю фільмів для молодіжної аудиторії. Водночас зняті заборони на порнографію для дорослих (доступ до порнографічної продукції для осіб старше 16 років, зокрема, став легальним). Водночас за залучення в порноіндустрію осіб від 16 до 17 років існує юридична відповідальність. Відповідно до статті 240 Кримінального кодексу уникнення від нанесення маркування на продукцію, яка не рекомендована для молоді, а також продаж особам, які не досягли 16 річного віку, тягне за собою накладення штрафу[8, С. 156-157].

Згідно з п. 205 КК Словацької Республіки злочином є надання доступу до порнографічних витворів особам, молодшим 18-ти років. Закон визначає покарання позбавленням волі на термін до 2 років за надання доступу до порнографії особам, молодшим 18 років. Злочином є використання такої продукції у ЗМІ, кіно, радіо, телебаченні, комп'ютерній мережі. Ці питання також визначає й Закон про регулювання умов продажу та поширювання друкованих видань[8, С. 164].

Секція 1464 частини 71 Розділу 18 „Злочини та кримінальний процес” Кодексу Законів США забороняє вживання „непристойних, непорядних або нечестивих слів під час радіо ефіру”. У 1996 р. прийнято новий Закон США „Про телекомунікації”, який забороняє транслявання непристойних програм та встановлює відповідальність за порушення вимог Закону у вигляді стягнення штрафів та/або позбавлення волі строком не більше ніж на три роки[14].

Надзвичайно деталізовані норми щодо відповідальності за порушення в галузі суспільної моралі вміщені в законодавстві більшості пострадянських країн[15].

Водночас, згідно з Рекомендаціями Ради Європи, законодавство багатьох західноєвропейських держав додатково встановлює кримінальну відповідальність за поширення серед неповнолітніх шкідливої для їх психіки і морального здоров'я інформації, зокрема: у ФРН – за підбурювання до протиправних діянь, а також за показ актів насильства і демонстрацію жорстокості і нелюдським способом, що ущемляє людське достоїнство; у Голландії – за демонстрацію зображень і предметів, показ яких повинен вважатися шкідливим для осіб, молодших 16 років; у Швейцарії – за пропаганду насильства, виставлення аморальних творів або зображень; у Швеції – за незаконне зображення насильства, а також поширення серед дітей або молоді літератури, зображень або технічних записів, які можуть призвести до грубості або жорстокості або іншим чином створити серйозну небезпеку для морального виховання молоді; у Данії – за продаж непристойних зображень або предметів; в Іспанії – за поширення інформації, що пропагує насильство, або іншої негативної інформації[1].

Список використаних джерел

1. Исмаилов Б.И. Правовые аспекты правовой защиты несовершеннолетних от вредного воздействия информационной среды // http://elib.org.ua/politics/ua_readme.php?subaction=showfull&id=1166456925&archive=&start_from=&ucat=11&
2. Конвенція ООН про права дитини від 20.11.1989 р. // Зібрання чинних міжнародних договорів України. - 1990 р., № 1, стор. 205.
3. Про ратифікацію Факультативного протоколу до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії: Закон України від 3.04.2003 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, N 29, ст. 226.
4. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії // http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_b09.
5. Белкіна Ю. Основні засади суспільної моралі в рекламному законодавстві та рекламній діяльності. Досвід демократичних країн // <http://www.yur-gazeta.com/article/1670/>.
6. Припхан І.І. Конституційно-правові засади захисту суспільної моралі. Дис. ... канд.. юрид. наук. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2011. - С. 125-126.
7. Карпен У. Свобода преси в Німеччині // Законы и практика средств массовой информации в Европе, Америке и Австралии. - М.: Права человека, 1996.—С. 44-59.

8. Стан дотримання законодавства у сфері захисту суспільної моралі в Україні : Національна доповідь. – К.: Національна експертна комісія з питань захисту суспільної моралі, 2010. - С. 142-143.
9. Артищев А. Правовые механизмы защиты несовершеннолетних от показа на телевидении сцен жестокости и насилия // Законодательство и практика масс-медиа. - 2004. - №10.
10. Шевчук С. Європейський суд з прав людини та українська судова система: необхідність узгодження судової практики // Право України. – 2011. - №7. – С. 88-92.
11. Припхан І.І. Конституційний захист моральності населення / І.І. Припхан // Прикарпатський юридичний вісник. – 2015. – Вип. (8). – С. 35.
12. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2006, N 30, ст. 260.
13. Шалагин А.Е. Преступления против общественной нравственности: уголовно-правовой и криминологический анализ: Монография. – М.: Юрлитинформ, 2011. – С. 48.
14. Рихтер А.Г. Правовые основы журналистики. Учебник. – М.: МГУ, 2002 // <http://evartist.narod.ru/text17/0001.htm>.
15. Копотун І.М. Особливості притягнення до кримінальної відповідальності в зарубіжному законодавстві за злочини проти громадського порядку та моральності // Вісник Академії адвокатури України. – 2010. - №2 (18). – С. 62-68.

УДК 342.51

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК ЕЛЕМЕНТА АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ СУДДІ

Декаленко В.С.

(суддя Подільського районного суду м. Києва)

Анотація. В статті аналізуються особливості визначення статусу судді. Окреслюється специфіка відповідальності судді як елементу його адміністративно-правового статусу. Запропоновані шляхи вдосконалення законодавства, яке регулює особливості відповідальності суддів в Україні.

Ключові слова: судова влада, судді, адміністративно-правовий статус, відповідальність.

Аннотация. В статье анализируются особенности определения статуса судьи. Определяется специфика ответственности судьи как элемента его административно-правового статуса. Предложены пути совершенствования законодательства, регулирующего особенности ответственности судей в Украине.

Ключевые слова: судебная власть, судьи, административно-правовой статус, ответственность.

Dekalenko V. Problematic issues of responsibility as of the administrative and legal status of the judges

The article analyzes the characteristics of the definition of the status of judges. It determines the specificity of the responsibility the judge as part of its administrative and legal status. The ways of improving the legislation regulating the particular responsibility of judges in Ukraine.

Key words: judiciary, judges, administrative and legal status, responsibility.

Постановка проблеми. В Україні на сучасному етапі розвитку громадянського суспільства особлива роль суду обумовлює високі вимоги до осіб, які здійснюють судову владу на професійній основі. Вимоги, що висуваються до кандидатів на посаду суддів, перевірки, які вони повинні пройти, є дуже жорсткими у порівнянні з умовами зайняття інших державних посад.

За останні роки кардинально змінювалися закони про судоустрій та статус суддів, змінювалися підходи до функціонування системи юридичної відповідальності суддів, створювалися органи в судовій системі. Усі ці нововведення були спробою створення єдиного законодавства, що покликане регулювати функціонування судової системи [6, с.49]. Проте до сих пір залишається відкритим питання щодо чіткого окреслення правового статусу судді, визначення його елементів та проблематики. В кінцевому підсумку, ефективність роботи всієї судової системи щодо забезпечення законності та правопорядку, охорони конституційного ладу і захисту прав та законних інтересів фізичних і юридичних осіб багато в чому визначається відповідальністю, яку несуть судді при здійсненні своїх функціональних обов'язків.

Метою статті є спроба дослідити та виявити проблемні питання відповідальності судді як елемента його адміністративно-правового статусу.

Виклад основного матеріалу. Починаючи наше дослідження слід зазначити, що правовий статус судді не є цілісною категорією, а складається з елементів, сукупність яких і становить правовий статус. Питання про те, які елементи входять до правового статусу, є одним із найбільш дискусійних в юридичній науці. Наприклад, Л.А. Сергієнко виділяє в якості елементів правового статусу посадової особи права, обов'язки і відповідальність працівника, зумовлені займаною посадою [13, с.42]. О.М. Костюков [9], окрім елементів правового статусу посадової особи, названих Л.А. Сергієнко, також додає правосуб'єктність, завдання за посадою, основні функції, гарантії, правові форми діяльності, порядок взаємовідносин відповідно до посади. Схожої думки дотримується і М.В. Вітрук. На думку автора, елементами правового становища особистості є: юридичні права і свободи; юридичні обов'язки; законні інтереси (інтереси, що не знайшли прямого закріплення в юридичних правах і обов'язках, але підлягають захисту з боку держави); громадянство; правосуб'єктність; юридичні гарантії [5, с.27-34].

М.О. Сапунова, Ю.М. Старілов, В.Г. Розенфельд [11, с. 84-86; 12, с.15] дотримуються думки, що найбільш повно і точно правовий статус посадової особи в органах державної влади (законодавчої, виконавчої, судової та органах прокуратури), характеризують наступні елементи: принципи служби в державних органах; найменування посадової особи, її місце в організаційній системі служби; посадові права та обов'язки, що встановлюють межі належної і можливої поведінки посадової особи; функції та повноваження, правові форми і методи їх реалізації; гарантії реалізації повноважень; відповідальність; пільги, гарантії й компенсації.

На основі аналізу вищенаведених підходів до встановлення елементів правового статусу ми можемо виділити два елементи, які включаються усіма вченими без винятку до правового статусу. Цими елементами є права і обов'язки, які є ядром правового статусу судді. Серед усіх елементів слід також виділити юридичну відповідальність. Даний елемент хоча й не входить до ядра правового статусу судді, проте все ж є основним вторинним елементом по відношенню до прав та обов'язків. Зважаючи на важливість відповідальності ми проаналізуємо цей елемент правового статусу більш детально, зупинившись на тих видах відповідальності, які мають найбільш проблемні питання.

На нашу думку, почати слід з кримінальної відповідальності. Законом встановлено особливий порядок притягнення суддів до кримінальної відповідальності та особливий порядок провадження у кримінальних справах щодо даної категорії осіб. Переходячи до розгляду кримінальної відповідальності судді слід підкреслити, що в радянські часи суддя міг бути притягнутий до кримінальної відповідальності лише за згодою Президії Верховної Ради союзної республіки, що гарантувало судді захист від поспішних обвинувальних дій стосовно нього. В Україні, після прийняття незалежності та докорінних змін законодавства, процедура притягнення судді до кримінальної відповідальності набула зовсім іншого вигляду.

Слід виділити конституційні норми, які мають пряме відношення до притягнення судді до кримінальної відповідальності. Згідно ст. 126 Конституції України, суддя без згоди Вищої ради правосуддя суддю не може бути затримано або утримувано під вартою чи арештом до винесення обвинувального вироку судом, за винятком затримання судді під час або відразу ж після вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину [1]. Ця конституційна норма отримала своє продовження в Законі України «Про судоустрій і статус суддів» та Кримінальному процесуальному кодексі України. Підкреслимо, що дана норма була внесена в законодавство України у зв'язку з пропозицією Венеціанської комісії, в якій вказувалося на необхідність передачі повноважень щодо скасування недоторканості суддів від політичного органу до незалежного органу судової влади [14] (до внесення відповідних змін до Конституції України суддя міг бути затриманий чи заарештований до винесення обвинувального вироку судом тільки за згодою Верховної Ради України).

Звертає на себе увагу той факт, що в новій редакції Закону України «Про судоустрій і статус суддів» окремим розділом виділена лише дисциплінарна відповідальність суддів (Розділ VI). Про кримінальну та адміністративну відповідальність згадується лише у ст. 49 Закону України «Про судоустрій і статус суддів».

Загалом, в Україні судді несуть кримінальну відповідальність на загальних підставах. Кримінальним кодексом України поряд зі службовими злочинами передбачено також злочини, які можуть бути вчинені суддями як посадовими особами, що здійснюють правосуддя. Склади цих злочинів і покарання за них визначаються Розділом XVIII «Злочини проти правосуддя» [10, с.987]. Проте, як показує практика, притягнути суддю до кримінальної відповідальності досить складно. Згідно статистичних даних, за корупційні злочини в Україні в період 2011 – 2013 років було притягнуто менше 1 % штатної чисельності суддів України, у 2011 році було притягнуто до відповідальності 34 судді, у 2012 р. – 15 суддів, у 2013 р. – 7 суддів. Якщо ж розглядати притягнення суддів до відповідальності за окремі статті Кримінального кодексу України, то тут цифри ще мізерні. Наприклад, за порушення норм ст. 375 КК України «Постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови» до відповідальності у 2008 році було притягнуто 1 суддю, у 2009 р. – 3 судді, у 2010 р. – 4 судді, у 2011 р. – 5 суддів, у 2012 р. – 5 суддів, у 2013 р. – 3 судді [8]. Але, на наш погляд, основна проблема притягнення судді до кримінальної відповідальності знаходиться не у площині процедури притягнення (хоча певні недоліки притаманні і їй), а у площині недостатньої опрацьованості норм Кримінального кодексу України, які встановлюють відповідальність за злочини, скоєні суддями. До того ж, у зв'язку з розширенням підстав дисциплінарної відповідальності судді та включення до їх складу корупційних та більшості процесуальних підстав, випадків притягнення суддів до кримінальної відповідальності повинно стати ще менше.

Розглянемо процедуру притягнення судді до кримінальної відповідальності. Процедурні питання притягнення судді до кримінальної відповідальності починаються з повідомлення про підозру у вчиненні суддею кримінального правопорушення. Повідомити судді про підозру може лише Генеральний прокурор України або його заступник. Згідно ч. 5 ст. 49 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» відсторонення судді від посади у зв'язку з притягненням до кримінальної відповідальності може бути здійснене лише на підставі вмотивованого клопотання Генерального прокурора або його заступника Вищою радою правосуддя. Відсторонення від посади переслідує не тільки мету попередити спроби підозрюваного, обвинуваченого перешкоджати встановленню істини у кримінальному провадженні, а й забезпечити виконання обвинувального вироку. Загалом, даний захід процесуального примусу забезпечує виконання майбутнього покарання у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Слід пам'ятати, що термін відсторонення судді від посади не може бути більшим ніж два місяці, але його може бути продовжено на строк не більше двох місяців. Клопотання про продовження терміну такого відсторонення судді від посади подається не пізніше десяти днів до закінчення строку, на який суддю було відсторонено.

Крім зазначених вище, специфічних особливостей притягнення судді до кримінальної відповідальності, слід відмітити, що держава встановила й інші вимоги, які гарантують незалежність та недоторканність суддів під час притягнення їх до кримінальної відповідальності.

По-перше, суддя, затриманий за підозрою у вчиненні діяння, за яке встановлена кримінальна чи адміністративна відповідальність, повинен бути негайно звільнений після з'ясування його особи, за винятком: якщо Вищою радою правосуддя надано згоду на затримання судді у зв'язку з таким діянням; затримання судді під час або відразу ж після вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину, якщо таке затримання є необхідним для попередження вчинення злочину, відвернення чи попередження наслідків злочину або забезпечення збереження доказів цього злочину. Суддя не може бути підданий приводу чи

примусово доставлений до будь-якого органу чи установи, окрім суду (ч. 2, 3 ст. 49 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»).

По-друге, оперативно-розшукові заходи чи слідчі дії відносно судді, які можуть проводитися лише з дозволу суду, здійснюються на підставі судового рішення, ухваленого за клопотанням Генерального прокурора або його заступника, керівника регіональної прокуратури або його заступника. (ч. 9 ст. 49 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»).

По-третє, затримання судді чи утримання його під вартою чи арештом здійснюється за згодою Вищої ради правосуддя (ч. 1 ст. 482 КПК України).

Ми бачимо, що встановлений ускладнений порядок притягнення судді до відповідальності є лише процедурним механізмом і способом забезпечення незалежності суддів та не означає звільнення їх від кримінальної відповідальності. При наявності достатніх підстав і з дотриманням усіх встановлених чинним законодавством процедур суддя, за допущене ним правопорушення, понесе заслужене покарання. Для забезпечення неупередженого розгляду справи та захисту прав і свобод людини та громадянина, кримінальне провадження щодо обвинувачення судді у вчиненні кримінального правопорушення, а також прийняття рішення про проведення стосовно судді оперативно-розшукових заходів чи слідчих дій, застосування запобіжних заходів не може здійснюватися тим судом, в якому обвинувачений обіймає чи обіймав посаду судді (ч. 10 ст. 49 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»). Дана норма також продубльована в ч. 2 ст. 32 КПК України.

Згідно ст. 31 Кримінального процесуального кодексу України, кримінальне провадження стосовно Голови Верховного Суду України, його першого заступника, заступника чи судді Верховного Суду України, голів вищих спеціалізованих судів, їх заступників чи суддів вищих спеціалізованих судів, здійснюється:

1) в суді першої інстанції - колегіально судом у складі трьох професійних суддів, які мають стаж роботи на посаді судді не менше п'яти років, а у разі здійснення кримінального провадження щодо злочинів, за вчинення яких передбачено довічне позбавлення волі, за клопотанням обвинуваченого - судом присяжних у складі двох професійних суддів, які мають стаж роботи на посаді судді не менше п'яти років, та трьох присяжних;

2) в апеляційному порядку - колегіально судом у складі п'яти професійних суддів, які мають стаж роботи на посаді судді не менше семи років;

3) в касаційному порядку - колегіально судом у складі семи професійних суддів, які мають стаж роботи на посаді судді не менше десяти років.

У разі якщо в суді, який згідно з правилами підсудності має здійснювати кримінальне провадження, неможливо утворити склад суду, передбачений цією частиною, кримінальне провадження здійснює найбільш територіально наближений суд, в якому можливо утворити такий склад суду.

Як ми бачимо з вищенаведеної норми КПК України, законодавець врегулював склад суду, який може здійснювати судовий розгляд справ відносно суддів Верховного Суду України та вищих спеціалізованих судів, залишивши без уваги суддів місцевих та апеляційних судів загальної юрисдикції. На нашу думку, це є однією з прогалин, яку необхідно виправити. Зважаючи на це, ми пропонуємо доповнити список осіб, щодо яких може збиратись вищезазначений склад суду, судьями місцевих та апеляційних судів, їх головами, першими заступниками та заступниками.

Необхідно відмітити, що після прийняття нової редакції Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та внесення відповідних змін до нормативно-правових актів, в Україні були запроваджені додаткові заходи щодо охорони особистості судді під час притягнення його до кримінальної відповідальності. На нашу думку, баланс між гарантіями незалежності та недоторканності суддів і необхідністю нести ними

кримінальну відповідальність за свої протиправні вчинки знаходиться зараз на розумному рівні.

Відзначимо, що суд або Вища рада правосуддя розглянувши питання, які стосуються затримання або утримування судді під вартою чи його арештом до винесення обвинувального вироку судом, і встановивши, що здійснення зазначених дій обумовлено позицією, яку займав суддя при виконанні суддівських повноважень, відмовляються дати згоду на подальше їх провадження.

Висвітлюючи процедурні аспекти притягнення суддів до відповідальності відзначимо, що на законодавчому рівні одним із неопрацьованих її видів залишається цивільна відповідальність. В ч. 11. ст. 49 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» зазначено, що за шкоду, завдану судом, відповідає держава на підставах та в порядку, встановлених законом [3], а в ч. 4 ст. 62 Конституції України зазначено, що у разі скасування вироку суду як неправосудного держава відшкодовує матеріальну і моральну шкоду, завдану безпідставним засудженням [1]. Більш розширене тлумачення цих норм ми можемо зустріти в Цивільному кодексі України від 16.01.2003 р. № 435-VI. У ст. 1176 ЦК України, яка має назву «Відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду» [2] зазначено, що стосовно суду:

По-перше, шкода, завдана фізичній особі внаслідок її незаконного засудження, незаконного притягнення до кримінальної відповідальності, незаконного застосування запобіжного заходу, незаконного затримання, незаконного накладення адміністративного стягнення у вигляді арешту чи виправних робіт, відшкодовується державою у повному обсязі незалежно від вини посадових і службових осіб суду.

По-друге, право на відшкодування шкоди, завданої фізичній особі незаконними діями суду, виникає у випадках, передбачених законом.

По-третє, шкода, завдана фізичній або юридичній особі внаслідок постановлення судом незаконного рішення в цивільній справі, відшкодовується державою у повному обсязі в разі виявлення в діях судді (суддів), які вплинули на постановлення незаконного рішення, складу злочину за обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили.

По-четверте, шкода, завдана фізичній або юридичній особі внаслідок іншої незаконної дії або бездіяльності чи незаконного рішення суду, відшкодовується на загальних підставах.

По-п'яте, порядок відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю суду, встановлюється законом.

Отже, дана норма свідчить про те, що цивільна відповідальність судді обумовлена кримінальною відповідальністю, за якою в Україні притягується менше 1 % суддів кожного року, оскільки основним видом відповідальності, який застосовується до суддів, є дисциплінарна. Ст. 1176 ЦК України фактично позбавляє фізичних та юридичних осіб, постраждалих від дій судді, можливості отримати компенсацію шляхом подання позову в загальноцивільному порядку.

Як відзначає О.В. Гончаренко, Законом регулюються питання відшкодування шкоди лише у випадку встановлення в діях судді складу злочину. Водночас, поза межами правового регулювання залишається питання відшкодування шкоди, завданої фізичній або юридичній особі внаслідок постановлення судом незаконного рішення, якщо при цьому суддею вчинено дисциплінарний проступок чи порушено присягу судді. При цьому судове рішення, яке набуло чинності й потягло за собою негативні наслідки, може бути визнане незаконним і необґрунтованим. Також Законом не врегульовано питання матеріальної відповідальності, яку повинен нести суддя, що вчинив злочин, дисциплінарний проступок або порушив присягу судді [7, с.87]. Зважаючи на це, ми підтримуємо пропозицію тих вчених (Л.Є. Виноградова, О.В. Гончаренко та ін.), які вважають за необхідне внести в законодавство України норму, згідно якої держава отримує право зворотних вимог до суддів за збиток, заподіяний при здійсненні

правосуддя. У цьому випадку підставами для постановки питання про відшкодування шкоди можуть бути:

а) умисне винесення суддями незаконних вироків (рішень, постанов), підтверджених вироками судів, постановами органів розслідування;

б) очевидне і грубе порушення норм матеріального та процесуального права при розгляді справ, спричинене недбалістю або низьким рівнем професійної підготовки суддів;

в) несвоєчасний розгляд справ, що спричинило зростання обсягу шкоди;

г) інші порушення, в тому числі неправильне помилкове застосування закону [4, с.142].

Таким чином, ми пропонуємо доповнити ст. 1191 ЦК України частиною 6 наступного змісту:

«Стаття 1191. Право зворотної вимоги до винної особи

6. Держава, відшкодувавши шкоду, завдану посадовою, службовою особою суду, має право зворотної вимоги до цієї особи за збиток, заподіяний при здійсненні нею правосуддя».

У зв'язку з доповненням ст. 1191 ЦК України відповідною частиною, ч. 3 цієї статті необхідно змінити та викласти наступним чином:

«3. Держава, відшкодувавши шкоду, завдану посадовою, службовою особою органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування або органу прокуратури, має право зворотної вимоги до цієї особи лише у разі встановлення в її діях складу кримінального правопорушення за обвинувальним вироком суду щодо неї, який набрав законної сили».

Після впровадження даних змін в законодавство, також необхідно буде вдосконалити механізм компенсації шкоди постраждалим. Ми розуміємо, що на даний час в бюджеті України хронічно не вистачає коштів, тому задля компенсації шкоди постраждалим пропонуємо створити спеціальний Фонд, до якого кожного місяця будуть здійснюватися відрахування із заробітної плати суддів. Зважаючи на розмір заробітних плат суддів України (мінімальний розмір у 2017 році – 24 000 грн.), відрахування у розмірі 1-2 % до Фонду не будуть значним тягарем для їх кишені. У свою чергу, при відшкодуванні шкоди держава з власних коштів буде відшкодовувати лише 50 % витрат, інша частина буде зніматися з рахунку Фонду. У подальшому при зворотній вимозі суддя, який спричинив настання збитку при здійсненні правосуддя, повинен буде відшкодувати державі понесені нею витрати.

Висновки. Підсумовуючи необхідно відзначити, що інституту відповідальності держави за шкоду, завдану посадовою чи службовою особою суду, лише належить зайняти реальне місце у правовій системі України. Водночас, сам механізм такої відповідальності повинен бути максимально чітким, опрацьованим і відповідати демократичним прагненням України та міжнародним принципам діяльності судової влади й здійснення правосуддя. Також варто підкреслити, що посилення кримінальної, цивільно-правової чи інших видів відповідальності суддів не вирішить проблеми підвищення авторитету суду, який вже не сприймається населенням як захисник прав та свобод народу. Окрім посилення відповідальності значну увагу необхідно приділяти компетенції суддів, опрацювати організаційно-правовий механізм відбору кандидатів у судді та формування суддівського корпусу, здійснювати ефективний контроль (як з боку контролюючих органів влади, так і громадських організацій) за судовою діяльністю. Відзначимо, що в цьому напрямку останнім часом зроблені значні кроки, але останнє слово, як завжди, залишиться за практикою, яка ще не показала результат їх ефективності.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

2. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15>

3. «Про судоустрій і статус суддів»: Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2453-17>
4. Виноградова Л. С. Юридична відповідальність суддів загальних судів України: дис... канд. юрид. наук: 12.00.10 / Людмила Євгенівна Виноградова. – Одеса, 2004. – 187 с.
5. Витрук Н. В. Основы теории правового положения личности в социалистическом обществе / Н. В. Витрук; Отв. ред.: В. А. Патюлин. – М.: Наука, 1979. – 229 с.
6. Вітюк Д. Л. Особливості статусу судді суду загальної юрисдикції як публічного службовця / Д. Л. Вітюк // Економіка, фінанси, право, 2015. – № 10/2. – С. 49 – 52.
1. Гончаренко О. В. Актуальні питання притягнення суддів до відповідальності (частина перша) / О. В. Гончаренко // Вісник Вищої ради юстиції, 2011. – № 1 (5). – С. 77 – 92.
2. Звіт про результати проведення заходів щодо запобігання і протидії корупції у 2013 році. – Міністерство юстиції України, 2014. – 74 с.
3. Костюков А. Н. Должностное лицо: Административно-правовой статус / А. Н. Костюков // Правоведение, 1987. – № 2. – С. 13 – 19.
4. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. – 4-е вид., доп. і перероблене / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – К.: Юридична думка, 2007. – 1184 с.
5. Розенфельд В. Г. К вопросу о понятии и правовом статусе должностного лица / В. Г. Розенфельд, Ю. Н. Стариков // Правовая наука и реформа юридического образования: Сб. науч. трудов. – Воронеж, 1995. – Вып. 1. – С. 67 – 91.
6. Сапунова М. О. Юридическая ответственность судей в Российской Федерации: теоретико-правовой анализ: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Марина Олеговна Сапунова. – Москва, 2007. – 183 с.
7. Сергиенко Л. А. Правовая регламентация управленческого труда / Л. А. Сергиенко. – М.: Наука, 1984. – 141 с.
8. Спільний висновок Венеціанської комісії і Директорату з прав людини (ДПЛ) Генерального директорату з прав людини та верховенства права Ради Європи щодо Закону України «Про судоустрій і статус суддів і внесення змін до Закону України «Про Вищу раду юстиції» № 801/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sc.gov.ua/ua/visnovki_jevropejskoji_komisiji_za_demokratiju_cherez_pravo_venecianskoji_komisiji.html

ПОНЯТТЯ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ ЯК ПРАВОВОЇ КАТЕГОРІЇ. СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ВИРІШЕННЯ

Дяковський О.С.

(аспірант другого року навчання Університету державної фіскальної служби
України)

Анотація: У даній статті розглядається питання поняття персональних даних як правової категорії, здійснюється дослідження даного поняття з урахуванням нормативно правових актів України, міжнародних договорів та конвенцій. Пропонується внесення відповідних змін до механізму захисту персональних даних в Україні.

Ключові слова: персональні дані, правова категорія, стан регулювання, шляхи вдосконалення нормативно – правового регулювання захисту персональних даних в Україні.

Abstract: This article discusses the concept of personal data as a legal category, this concept study carried out on the basis of legal acts of Ukraine, international treaties and conventions. Proposed amendments made to the mechanism of protection of personal data in Ukraine.

Keywords: personal data, legal category, state regulation, ways of improving the regulatory - legal regulation of personal data protection in Ukraine.

Актуальність теми: В сучасному динамічному світі котрий стрімко розвивається та змінюється все частіше суспільство використовує інформацію про фізичну особу, людину в цілому, громадянина держави тощо. В процесі взаємодії людини з навколишнім світом відбувається обмін інформацією, що породжує використання та обробку індивідуальних даних про особу зокрема про її ім'я та по батькові місце проживання, стан здоров'я, номер мобільного телефону, кредитну історію, страхування. Дані особисті майнові та не майнові дані дозволяють нам виділити та ідентифікувати конкретного індивіда серед інших. В нашій державі спеціальним нормативно – правовим актом котрий направлений на захист індивідуальних даних фізичної особи є Закон України «Про захист персональних даних». Проте при наявності спеціального закону питання наведеного

поняття персональних даних залишається дискусійним, що породжує актуальність даної теми дослідження.

Постановка проблеми: Проаналізувавши нормативно – правові акти, що регулюють коло суспільних відносин у сфері інформації та захисту персональних даних, наукові погляди дослідників та юристів практиків було виявлено неефективність в Законі України «Про захист персональних даних» наведеного визначення персональних даних. Зокрема в наведеному терміні преамбули закону відсутній поділ та розмежування персональних даних на загальні дані про фізичну особу та вразливі котрі притаманні як людині так і громадянину. В свою чергу в основу визначення персональних даних покладений принцип ідентифікації даних за яким можна встановити особу, проте дане значення є занадто широким, що суттєво ускладнює надання відповіді на питання конкретно які відомості про фізичну особу є персональними даними та підлягають використанню тільки за згодою суб'єкта та носія персональних даних, а які можна використовувати і без такої згоди в цілому? Вказані обставини та питання зумовлюють дослідження даної проблеми.

Стан наукового дослідження: Проблема персональних даних завжди була та залишається об'єктом підвищеної уваги науковців та юристів. Сучасні дослідники приділяють значну увагу проблемним питанням захисту персональних даних. Серед них варто відзначити: А. Баранов, В. Брижко, О.Брель, Ю.Базанов, В.Галаган, А.Марущак, О.Жуковська, А.Пазюк, М.Саєнко, Р.Чанишев, А.Чернобай К.Беннетт, Д.Боркінг, Л.Брендейс, С.Дейвіс, Р.Кларк, В.Котші, М.Кьорбі, Ч.Рааб, С.Уоррен, М.Шонбергер. Кожен з них зробив значний внесок у вивченні та дослідженні персональних даних, але проблема правового регулювання та узгодженість понятійного апарату в Законі України «Про захист персональних даних» потребує подальшого опрацювання.

Метою статті є висвітлення проблеми ефективності роботи правової категорії як персональні дані котра міститься в Законі України «Про захист персональних даних» розроблення рекомендацій щодо вдосконалення понятійного апарату персональних даних.

Для досягнення поставленої мети необхідно виділити наступні **завдання:** проаналізувати поняття персональних даних як правової категорії наведеної в Законі України «Про захист персональних даних», запропонувати шляхи вдосконалення понятійного апарату персональних даних в національному праві.

Виклад основного матеріалу. З метою реалізації прав закріплених ст. 32 Конституції України та формування механізмів їх застосування Верховною Радою України 01.06.2010 року було прийнято Закон України «Про захист персональних даних». Зі змісту даного Закону вбачається, що він регулює правові відносини, пов'язані із захистом і обробкою персональних даних, і спрямований на захист основоположних прав і свобод людини і громадянина, зокрема права на невтручання в особисте життя, у зв'язку з обробкою персональних даних. Сфера дії Закону поширюється на діяльність з обробки персональних даних, яка здійснюється повністю або частково із застосуванням автоматизованих засобів, а також на обробку персональних даних, що містяться у картотеці чи призначені до внесення до картотеки, із застосуванням неавтоматизованих засобів.

Як вбачається зі структури даного Закону він містить термінологічний аспект котрий надає нам розуміння спеціальних термінів. Серед них заслуговує на велику увагу запропоноване визначення персональних даних.

Отже відповідно до ст. 2 Закону України «Про захист персональних даних» зазначено, що персональні дані це - відомості чи сукупність відомостей про фізичну особу, яка ідентифікована або може бути конкретно ідентифікована. (закон). Зі змісту даного визначення вбачається, що розуміння персональних даних здійснюється через правові категорії «інформація про особу» та «персональні дані» [2].

Таким чином для визначення персональних даних як правової категорії необхідно звернути увагу саме на поняття категорії та правової категорії запропоноване науковцями.

Отже термін категорія О.О. Селіванова трактує наступним чином, що категорія це - найбільш загальне фундаментальне поняття, що відображає сутнісні, закономірні зв'язки й відношення об'єктів пізнання й дослідження [10, с. 716].

На думку Н.И. Панова, правові категорії це – найбільш загальні, фундаментальні та глибокі правові поняття, що є межею наукового узагальнення як у певній області юридичних знань, так і в правознавстві, юридичній практиці в цілому [11, с. 18]. Таким чином проаналізувавши дані погляди науковців можна зазначити, що з прийняттям Закону України «Про захист персональних даних» у вітчизняному законодавстві утворилася така правова категорія як персональні дані.

В свою чергу схоже визначення персональних даних міститься в Конвенції Ради Європи від 28.01.1981 року «Про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних», де зазначено, що персональні дані – це інформація, що стосується конкретної або такої особи, яка може бути ідентифікована. Розглянувши визначення запропоноване у вітчизняному законодавстві та порівнявши його із зазначеним у вказаній вище Конвенції можна дійти висновку, при розробці та прийнятті Закону України «Про захист персональних даних» було використано європейське розуміння персональних даних [3].

Згідно зі ст. 2 Директиви 95/46/ЄС Європейського парламенту і Ради від 24 жовтня 1995 року «Про захист фізичних осіб при обробці персональних даних і про вільне переміщення таких даних». Персональні дані» означають будь-яку інформацію, що стосується встановленої фізичної особи, чи яку можна встановити (суб'єкт даних). Особа є така, яка може бути встановленою прямо чи непрямо, зокрема, за допомогою ідентифікаційного коду або одного чи більше факторів, притаманних фізичним, фізіологічним, розумовим, економічним, культурним чи соціальним аспектам її особистості[4].

Проте на нашу думку при прийнятті даного Закону не було враховано поділ персональних даних на дані загального характеру це такі як прізвище, ім'я по батькові, місце проживання чи народження, дата народження, вік людини тощо та на вразливі персональні дані такі як дані про стан здоров'я, історія хвороби, притягнення особи до адміністративної чи кримінальної відповідальності, кредитна історія чи податковий статус особи та інше.

В свою чергу згідно основних принципів Європейського права забороняється збирання, використання та розповсюдження інформації про фізичну особу без її згоди саме вразливих персональних даних, а не даних загального характеру побудованого за принципом ідентифікації особи як це запропоновано в нашому законодавстві.

На підтвердження загальності визначення персональних даних без їх поділу на загальні та вразливі вказує мотивувальна частина рішення Конституційного Суду України від 20.01.2012 року у справі № 2-рп/2012. Відповідно до якої суд зазначив «інформація про особисте та сімейне життя особи (персональні дані про неї) це – будь – які відомості чи сукупність відомостей про фізичну особу, яка ідентифікована або може бути конкретно ідентифікована, а саме: національність, освіта, сімейний стан, релігійні переконання, стан здоров'я, адреса, дата і місце народження, місце проживання та перебування тощо, дані про особисті майнові та не майнові відносити цієї особи з іншими особами, зокрема з членами сім'ї, а також відомості про події та явища, що відбувалися та відбуваються у побутовому, товариському, професійному, діловому та інших сферах життя особи, за винятком даних стосовно виконання повноважень особою, яка займає посаду пов'язану зі здійсненням функцій держави або органів місцевого самоврядування [5].

Крім конституційного тлумачення персональних даних спостерігається тлумачення науковців котрі пропонують своє доктринальне розуміння такої правової категорії як персональні дані. Серед таких варто відзначити думку Саєнка М.І. який зазначив, що під поняттям персональні дані варто розуміти дані про живу людину, котра ідентифікована або може бути ідентифікована на основі цих даних чи на основі і додаткової інформації,

що може потрапити до особи, яка контролює дані, що містять вираження становлення до цієї людини й указівку на певну мету або плани стосовно цієї людини з боку особи, яка контролює дані, або іншої особи [9, с.103].

Проте інший науковець В. Брижко зазначає, що персональні дані, це окремі відомості про фізичну особу чи сукупність таких відомостей про особу, яка ідентифікована, або таку, яка може бути ідентифікованою [7, с.168]. (посилання). Крім того Г. Виноградова зазначає, що персональні дані – це сукупність документованих або публічно оголошених відомостей про фізичну особу [8, с.176].

Так О. Брель, приходять до висновку, що наведене визначення персональних даних у Законі України «Про захист персональних даних» не зважаючи на відповідність міжнародній практиці, не є вичерпним і не дає чітких критеріїв того, які саме дані про фізичну особу можна вважати персональними [6, с.220].

Таким чином проаналізувавши судову практику та думки вчених можна зазначити, що в запропонованому терміні персональні дані наведеного в Законі України «Про захист персональних даних» покладений принцип ідентифікації даних про фізичну особу, що є занадто широким поняттям, адже ідентифікація це ототожнення особи, що вказує саме на цю особу. Дане ототожнення здійснюється за багатьма критеріями котрі чітко на розмежовані в чинному законодавстві, що підтверджує думку вченого О. Бреля про те, що не має вичерпного переліку закріпленому в чинному законодавстві котрий би вказував, які саме дані про фізичну особу можна вважати персональними, а які до них не відносяться.

Окрім того для визначення персональних даних як правової категорії та їх удосконалення необхідно звернути увагу на те, що в суспільстві ми можемо спостерігати використання персональних даних без згоди суб'єкта персональних даних яскравим прикладом цього є використання персональних даних під час виборів та формування списків виборців котре здійснюється без згоди такого володільця персональних даних.

Зазначених прикладів дуже багато зокрема вони спостерігаються в медичній галузі де здійснюється використання персональних даних хворого зокрема даних про історію хвороби чи інших даних. В сучасних умовах ми можемо використовувати персональні дані із публічних реєстрів таких як Реєстр судових рішень чи Єдиний державний реєстр декларацій ми можемо використовувати персональні дані про майновий стан чи доходи суб'єкта персональних даних без його згоди.

Також використання персональних даних здійснюється в судовій сфері де відповідні дані використовуються без надання такої згоди на використання таких даних. За основними вимогами до позовних заяв не встановлюється відповідної графі щодо надання такої згоди при їх оформленні та подання до суду.

З сайту Реєстр судових рішень ми отримуємо інформацію щодо проживання позивача, відповідача прізвище ім'я та по батькові представника сторони, ідентифікаційні коди та місце знаходження майна за якого здійснюється спір. За допомогою даної інформації можна ідентифікувати особу. Проте така інформація є персональними даними та використовується без відповідної згоди.

Відповідно до ст. 32 Конституції України зазначено, що ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків передбачених Конституцією України. Не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини [1].

За таких обставин Конституція України, як найвищий нормативно правовий акт містить правову вказівку, що не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди чим здійснює регулювання коло суспільних відносин у сфері персональних даних та направлена на їх захист.

Використання даної інформації про фізичну особу без її згоди свідчить про не ефективність роботи обмеження встановленого ст. 25 Закону України «Про захист персональних даних».

Відповідно до вказаної статті Закону зазначено про те, що його обмеження може здійснюватися у випадках, передбачених законом, наскільки це необхідно у демократичному суспільстві в інтересах національної безпеки, економічного добробуту або захисту прав і свобод суб'єктів персональних даних чи інших осіб.

У зв'язку з цим дані використовуються без відповідного повідомлення особи чи нормативного обґрунтування використання даної інформації, що в даному випадку призводить до не відновлення та захисту прав, а до їх порушення та незаконного використання персональних даних громадян.

Таким чином варто погодитися із думкою Новицького А.М. та Касанюк Т.С., що формування нових суспільних відносин в інформаційному суспільстві передбачає створення відповідного комплексу правового забезпечення. В усьому світі ведеться робота над удосконаленням чинного законодавства, розробкою нових нормативно-правових норм у сфері регулювання інформаційних відносин. Всі елементи суспільного життя, пов'язані з накопиченням, переосмисленням, розповсюдженням інформації як ключового елементу інформаційного суспільства, повинні достатньою мірою бути врегульовані чітко встановленими правилами поведінки [12, с.17].

Вказані обставини в черговий раз вказують на необхідність зміни існуючого визначення персональних даних та закріплення в Законі України «Про захист персональних даних» поділу персональних даних на дані загального характеру та вразливих даних про особу. Запровадження даного поділу полегшить застосування сфери даного Закону та розкриє відповідь на питання, які дані слід вважати персональними, а які є публічними та не потребують отримання персональної згоди щодо їх використання, оброблення та розповсюдження.

Цілком логічним є розуміння закордонної практики, що відповідна згода потрібна тільки для використання вразливих персональних даних про фізичну особу, тому на нашу думку крім запровадження в існуючий Закон поділу персональних даних доцільним є внесення додаткової норми котра зазначала, що згода щодо обробки або використання персональних даних повинна бути надана у випадку використання вразливих даних про фізичну особу.

Окрім того на нашу думку під персональними даними слід розуміти відомості чи сукупність відомостей про живу фізичну особу, яка ідентифікована або може бути конкретно ідентифікована з урахуванням встановленого законом поділу персональних даних.

Висновки. Розглянувши поняття персональних даних як правової категорії ми можемо зазначити, що при прийнятті Закону України «Про захист персональних даних» було використано європейський підхід до розуміння категорії персональних даних. Проте з урахуванням сучасних інформаційних відносин у суспільстві та використання телекомунікаційних систем та методів обробки інформації виникає необхідність у розмежуванні персональних даних на дані загального характеру та вразливі дані. У зв'язку з цим пропонується внести відповідні зміни до Закону України «Про захист персональних даних» на поділ даних на загальні та вразливі.

Також з метою ефективнішого регулювання кола суспільних відносин у сфері використання, обробки та поширення даних про фізичну особу пропонується удосконалити понятійне розуміння персональних даних шляхом розуміння даної категорії як відомості чи сукупність відомостей про живу фізичну особу, яка ідентифікована або може бути конкретно ідентифікована з урахуванням встановленого законом поділу персональних даних.

З урахуванням поділу персональних даних та ефективнішого застосування розуміння персональних даних пропонується запровадження використання за згодою фізичної особи тільки даних, що зачіпають вразливий аспект носія даної інформації.

Список використаних джерел

1. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996 р.// Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

2. Про захист персональних даних: Закон України від 01.06.2010 р. № 2297-VI // Відомості Верховної Ради України – 2010. - № 34.- Ст. 481.
3. Конвенція про захист осіб у зв'язку з автоматичною обробкою персональних даних: Міжнародний договір/ Офіційний вісник України.-2011 - № 58-2010. Ст. 1994.-Ст.85
4. Про захист фізичних осіб при обробці персональних даних і про вільне переміщення таких даних: Директива 95/46 ЄС Європейського Парламенту і Ради від 24.10.1995 / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_242
5. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Жашківської районної ради Черкаської області що - до офіційного тлумачення положень частини першої, другої статті 32, частин другої, третьої статті 34 Конституції України № 2-рп/2012 від О.В. Оніщенко 64 20.01.2012 р./ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ccu.gov.ua/uk/doccatalog/list?currDir=167724>.
6. Брель О. Персональні дані як об'єкт інформаційних правовідносин за участю суб'єктів господарювання // Право України.- 2011.-4.-С.220-224.
7. Брижко В.М. організаційно – правові питання захисту персональних даних. Дис... канд.юрид.наук:12.00.07 національна академія державної податкової служби –К., 2004.
8. Виноградова Г.В. Правове регулювання інформаційних відносин в Україні –К, 2006.-176с.
9. Саєнко М.І. Сучасне правове регулювання інформаційних відносин у сфері захисту персональних даних в Україні// Право і суспільство – 2015 - № 3 с.103.
10. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: Термінологічна енциклопедія.- Полтава: Довкілля – К., 2006.-716с.
11. Словарь терминов по теории государства и права: учебное пособие. Рук. Авт. кол. И.И. Панов.-Х: Основа, 1997.-18,с.
12. Новицький А.М., Касанюк Т.С. Інформаційне законодавство України: Основні питання систематизації// Правова інформатика – 2009- № 2(22) с. 17.

ГАРМОНІЗАЦІЯ ВІДНОСИН ПОДАТКОВОГО ВІДОМСТВА І ПЛАТНИКІВ ПОДАТКІВ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Живицький В.А.

(здобувач Інституту права МАУП)

***Анотація.** Розглядаються теоретико-правові особливості гуманізації відносин держави і платників податків за умов модернізаційного розвитку українського суспільства.*

***Ключові слова:** Державна фіскальна служба України, платники податків, суспільні відносини, гуманізація податкових відносин.*

Zhyvutskyi V.A. Institutionalization of the State Fiscal Service of Ukraine: theoretical and legal software.

***Summary.** We consider the theoretical and legal features humanization of relations between the state and taxpayers under the conditions of modernization of Ukrainian society.*

***Keywords:** State Fiscal Service of Ukraine, social relation, humanization of tax relations.*

***Аннотация.** Рассматриваются теоретико-правовые особенности гуманизации отношений государства и плательщиков налогов в условиях модернизационного развития украинского общества.*

***Ключевые слова:** Государственная фискальная служба Украины, плательщики налогов, общественные отношения, гуманизация налоговых отношений.*

Постановка проблеми. Осягнення проблематики теоретико-правового забезпечення гармонізації відносин Державної фіскальної служби України (далі - ДФС України) набуває особливого значення у частині виконання ухваленої Кабінетом Міністрів України Комплексної програми інституціонального розвитку, розрахованої на 2016-2020 роки. Визначальні завдання гармонізації відносин полягають у з'ясуванні особливостей теоретико-правового та морально-етичного наповнення змісту діяльності ДФС України у її відносинах з платниками податків.

Актуальність проблеми. Демократичне реформування українського суспільства, становлення ринкового господарювання передбачає налагодження взаємин податкового відомства як центрального органа виконавчої влади з платниками податків. Однією з визначальних засад налагодження співпраці, забезпечення ефективної взаємодії є гуманізація правовідносин між сторонами зазначеного динамічного процесу.

Стан дослідження. Науковий аналіз проблематики гуманізації відносин, які складаються між ДФС України як центральним органом виконавчої влади та платниками податків здійснюється вітчизняними та зарубіжними вченими, зокрема, З.С. Варналієм, В.Г. Воронковою, Р.А.Калюжним, С.Г. Кирдіною, В.Г. Князевим, В.В. Костицьким, Л.Ш. Лозовским, М.П. Недюхою, Н.Б.Новицькою, Н.М. Оніщенко, Ю.С.Шемшученком, В.Г. Пансковим, Б.А.Райзбергом, Е.Б. Стародубцевою та ін. Дослідження останніх склали вихідну теоретико-методологічну підвалину статті.

Метою і завданням статті є з'ясування сутності гуманізації відносин як процесу становлення унормованих правових відносин ДФС України з платниками податків.

Виклад основного матеріалу. Термін “гармонізація” (від грецьк. *harmonia* – зв’язність, співрозмірність частин цілого) останнім часом достатньо часто вживається в юридичній літературі, переважно фахівцями з міжнародного права, де зазначене поняття постає одним із термінів в загальноживаному ряду “апроксимація”, “адаптація” та “гармонізація”, що має характеризувати послідовний процес наближення норм вітчизняного права до норм ЄС. У цьому сенсі гармонізація розуміється як окрема, завершальна, найбільш досконала ланка зазначеного процесу в його європейському вимірі.

Дещо інший варіант прочитання зазначеного терміну пов’язується з характеристикою відносин, що складаються, скажімо, між державою і релігією, державою та платниками податків, характеризує економічні, міжнаціональні чи сімейні стосунки. Так, зокрема, у сфері економічних відносин гармонізація передбачає “взаємне узгодження, зведення до системи, уніфікацію, координацію, упорядкування, забезпечення взаємної відповідності різних заходів, дій” [1].

В економічній літературі достатньо вживаним є термін “гармонізація податків”, який визначається як “систематизація й уніфікація податків, координація податкових систем та податкової політики країн, що входять до міжнародних регіональних об’єднань. Гармонізація податків знаходить своє втілення у формуванні митних союзів, що об’єднують декілька країн, та здійснюють єдину податкову політику” [2]. Хоча, на наш погляд, навряд чи доцільно ототожнювати поняття “податки” і “податкові відносини”, адже останні, будучи різновидом соціальних відносин, є відправними в частині встановлення податкових ставок та митних тарифів.

Гармонізація відносин у податковій сфері, як справедливо наголошується у науковій літературі, “це, скоріше, клубок проблем, суперечностей і навіть глухих кутів. Складність тут полягає не стільки в наповненні бюджету, скільки в цілях і завданнях діяльності. Наповнення бюджету, можливо, одне з найпростіших питань, особливо якщо вирішувати його на принципах „лінійного фіскалізму”. Головне завдання гармонізації полягає, скоріше, в становленні механізмів справляння податків з чітко визначеними, взаємно підтримуючими одна іншу функціями – стимулювання соціального розвитку, забезпечення зайнятості та наповнення бюджету” [3, с. 202]. При цьому уявляється важливим розрізнати сутність податкових правовідносин відповідно до їх місця у системі суспільних чи соціальних відносин: перше обумовлює їх виробниче (підприємницьке) джерело походження, тоді як друге – передбачає безумовний пріоритет прав і свобод платників податків.

Гармонізація стосунків держави і платників податків ґрунтується на системному підході, використання можливостей якого дозволяє з’ясувати сутність податкової системи, її роль та призначення шляхом визначення: а) її компонентного складу, зв’язків по вертикалі (ієрархія) та горизонталі (субординація та координація); б) нормативно-правових засад їх функціонування, внесення змін до чинного законодавства; в) системної якості системи, яка не може бути зведена до суми якостей окремих її елементів; г) перспективи розвитку в частині підпорядкування національним інтересам, загальнонаціональній моделі соціального розвитку – модернізації чи сталого розвитку; д)

механізмів сприяння захисту прав і законних інтересів, утвердження суспільних цінностей; е) нормативно-правових засобів утвердження ринкових умов господарювання.

Гармонізація відносин, як справедливо наголошується у науковій літературі, це, передусім, відповідь на питання, яким чином силовий примус щодо сплати податків перевести у добровільний. Іншими словами, - яким чином утверджувати в податковій сфері стандарти громадянського суспільства, виходячи з його норм, ціннісних орієнтацій, звичаїв і традицій, а з іншого боку, враховувати цивілізаційну місію податку, який повинен мати мотиваційну щодо діяльності підприємця, платників податків функцію, все більше її утверджувати, розширювати і зміцнювати як соціально справедливо, як таку, що сприяє розвитку реального сектора економіки, розширюючи тим самим базу оподатковування [3, с. 202-203]. Як відомо, на цивілізаційній місії податку, за умови, звичайно, його соціальної справедливості наголошував ще А. Сміт у своїй праці “Багатство народів”. Однак проблема в її українському вимірі полягає в тому, що державно-владний характер правовідносин, що утвердився у стосунках відомими суб’єктами – державою, підприємцями і платниками податків - практично унеможлиблюється паритетність сторін, у тому числі в процесі розв’язання податкових конфліктів.

Значний теоретико-методологічний потенціал щодо з’ясування пріоритетних напрямів олюднення соціального простору платників податків і держави має інституціональний підхід, зокрема, обґрунтована російським ученим С.Г. Кірдіною концепція інституціональних матриць як архетипова триєдина соціальна форма в єдності її економічних, політичних та ідеологічних інститутів. Правова наука має вивчати інституціональні матриці як втілення соціальної діяльності реальних суб’єктів [4, с. 24], передусім, ДФС України як центрального органу виконавчої влади, з одного боку, і платників податків, з іншого.

Виходячи з суб’єктної складової податкових відносин як різновиду соціальних, можна погодитися з запропонованим визначенням терміну “гармонізація податкових відносин” як побудови “національної системи податкових відносин, які забезпечують встановлення довготермінового та стійкого балансу інтересів держави, платників податків, інших держав” [5, с.228].

Аналізуючи весь спектр податкових відносин, від їх реального стану до ймовірного, бажаного основні напрями їх гармонізації пов’язуються з: а) побудовою податкової системи; б) забезпеченням рівності прав, обов’язків та відповідальності основних суб’єктів цього процесу; в) співвіднесеністю податкових інтересів усіх рівнів влади; г) міждержавною взаємодією [Там само].

Ще донедавна перехідний стан сучасного українського суспільства достатньо жорстко визначав характер відносин держави і платників податку, надаючи останнім переважно фіскального характеру, підпорядковуючи таким чином зусилля суб’єктів основному завданню – наповненню бюджету. При цьому засоби, прийоми і методи, технології та механізми надходження коштів до державної скарбниці не завжди узгоджувалися не лише з морально-етичними імперативами, а й нормами закону, що не могло не позначатися на демократичних засадах функціонування суспільства, правопорядку в країні. Практика оподаткування недалекого минулого засвідчила, що забезпечити процеси гармонізації можливостями лише одного суб’єкта, нехай і достатньо потужного - податкового відомства як уособлення держави достатньо складно, зважаючи на його корпоративну зорієнтованість як самодостатню, що свого часу довів М. Вебер. Це по-перше.

По-друге, гармонізація відносин передбачає суб’єктну взаємодію як основних складових зазначеного процесу, що дозволяє стверджувати: досягнення цілей гармонізації уявляється можливим лише за участю громадськості – в її розумінні як платників податків. Останнє обумовлюється не лише фактичним внеском у наповнення бюджету, а й необхідністю утвердження паритетності в діях вищезазначених суб’єктів, суттєвого

зменшення податкового тиску як засобу забезпечення стимулюючого впливу на розвиток підприємницької активності, поліпшення інвестиційного клімату, законодавчого закріплення цивілізованих стандартів у стосунках держави та різних соціальних груп як платників податків [3, с. 200; 7, с. 274-305].

Зважаючи на багатосуб'єктність податкової системи, уявляється доцільним з'ясувати, відправні засади, які їх поєднують у межах податкової системи. Такими, безумовно, є захист прав і законних інтересів кожного з суб'єктів – держави, підприємців та громадян країни. Хоча пріоритети мають бути віддані, безсумнівно, останнім як основним наповнювачам бюджету. Підприємці ж, відповідно до чинного вітчизняного законодавства та міжнародних стандартів, мають не лише сплачувати податки, а й нести поки що небачену для України ношу – соціальну відповідальність. Тоді як на державу має покладатися функція “нічного сторожа” - гарантувати мир, спокій і правопорядок, а також забезпечувати т.зв. “легкі” податки – не лише у сенсі їх сплати, а й, насамперед, сприяння розвитку підприємництва як визначального засобу створення нових місць, забезпечення зайнятості, утвердження цивілізованих стандартів рівня й якості життя, благополуччя народу. При цьому пріоритет має бути наданий місцям, що створюються у сфері виробництва, матеріального чи духовного: економіка, що будується на імпорті, спроможна забезпечити лише периферійний розвиток.

Відповідно, концептуальні засади гармонізації податкових відносин щодо основного суб'єкта, за обраною концептуальною схемою, громадян країни як платників податків, виходячи з норм чинного законодавства, можуть набувати, зокрема, такого вигляду: а) оподаткування щомісячних доходів, що становлять понад 17 мінімальних заробітних плат, за ставкою 20 %, що дозволить утвердити принцип соціальної справедливості зазначеної групи громадян у стосунках з більшістю платників податків. Як відомо, чинним законодавством не передбачено справляння єдиного соціального внеску з громадян, щомісячні доходи яких перевищують суму в 17 мінімальних заробітних плат; б) скасування пільг за професійною ознакою в частині оподаткування (шахтарі тощо); в) запровадження оподаткування відсотків за вкладами населення (ст.170.4. Податкового кодексу України) має здійснюватися з певної межі, якою може вважатися розмір внеску, що підлягає оподаткуванню за нарахованими відсотками, скажімо, у 200 неоподаткованих мінімумів доходів громадян; г) дивіденди підлягають оподаткуванню за ставкою у 15 %; д) легалізація доходів, з яких не сплачено податки, за нульовою ставкою. У разі відмови – застосування жорстких фінансових санкцій; е) принцип декларування доходів має бути всезагальним, тобто поширюватися на всіх громадян країни, незалежно від їхнього статусу, доходів, віросповідання чи займаної посади; є)декларуванню мають підлягати не лише доходи, а й видатки, що дозволить вилікувати низку т.зв. «соціальних хвороб» - виплати у конвертах, дорогих подарунків, з яких не сплачено податки тощо; ж) оподаткування доходу від продажу нерухомого майна має враховувати розмір площі, яка відчужується.

Звичайно, це лише деякі концептуальні підходи з питань утвердження в суспільстві, сфері податкових відносин принципів верховенства права, рівності та соціальної справедливості, однакового податкового навантаження відповідно до доходів, що отримані. Відповідно, зміни до чинного податкового законодавства у частині сприяння гармонізації податкових правовідносин мають вноситися відповідно до: а) основоположних засад соціальної, у тому числі економічної, політики, яка б орієнтувалася на стандарти правової держави та громадянського суспільства; б) інтересів, законних прав і обов'язків громадян країни як платників податків, що формуватиме механізми соціальної солідарності, довіри, утверджуватиме здорову моральну атмосферу в державі. Адже відомо, що “морально-етичні норми не тільки формують громадську свідомість і моральну дію, а й дозволяють людині уникати психологічних конфліктів з самим собою (долати почуття провини, сорому, самоприниження, „молодшого брата” тощо), зменшують загрозу застосування соціальних санкцій, посилюють соціальну захищеність

людини як платника податків, прогнозованість її поведінки, впевненість у завтрашньому дні. В цьому сенсі морально-етичні норми, принципи, правила поведінки, навички сумлінного виконання своїх конституційних прав органічно продовжують звичаї, традиції народу, кращі сторони його ментальності, посилюють ціннісні орієнтації, долають стереотипи та забобони, усталені кліше та непривабливі іміджі, що встигли скластися за доби незалежного існування країни” [3, с. 207].

Окрім організаційних і фінансово-економічних механізмів удосконалення податкової системи, значна увага у вітчизняній літературі приділяється питанням гармонізації податкових відносин в частині, передусім, зближення інтересів та перспектив модернізації ДПС України як з боку держави, так і платників податку, які уособлюються з виробниками товарів і послуг, а також їх споживачами.

При цьому гармонізацію податкових відносин ми розглядаємо як комплексну проблему, сутність якої полягає в здійсненні низки заходів – юридичних, організаційно-технічних, адміністративних та інформаційних щодо адаптації платників податку, співробітників податкових органів до податкового законодавства, зміні їх менталітету, забезпеченні виконання податкових обов’язків перед державою та реалізацію передбачених законом прав на засадах співробітництва та взаєморозуміння, морально-етичних і правових норм.

Гармонізація податкових відносин постає, таким чином, складним процесом, що передбачає визначення як стратегічних, так і тактичних завдань діяльності, врахуванні ризиків, соціально-економічних і політичних наслідків, можливості корекції змін і, відповідно, може кваліфікуватися як стан нестійкої динамічної рівноваги, який склався у стосунках податкових органів і платників податку. Зазначений стан може бути забезпечений двома основними шляхами – мірою гармонізації стосунків та їх морально-етичним і нормативно-правовим забезпеченням [6].

Аналізуючи вітчизняне податкове законодавство під кутом зору його гармонізації, необхідно наголосити, насамперед, на важливості з’ясування ефективності системи податкового адміністрування, до слабких місць якого можна, зокрема, віднести: а) відсутність належної юридичної відповідальності посадових осіб ДФС України за порушення податкового законодавства; б) порушення процедур і формальних, визначених законом, вимог щодо термінів проведення податкових перевірок та їх документального оформлення. У цьому зв’язку уявляється доцільним запропонувати обсяг повноважень посадових осіб ДФС України обмежити конституційними правами і свободами людини і громадянина в Україні, підпорядкувавши їхню діяльність завданням реалізації національних інтересів. Це по-перше.

По-друге, ставка податкового адміністрування має визначатися шляхом визначення межі повноважень органів податкової системи та їх посадових осіб;

По-третє, ставка оподаткування має бути рівнонапруженою щодо основних груп платників податків, що дозволить засобами податкової політики утверджувати мир і спокій, благополуччя в країні.

У питанні захисту прав платників податків до пріоритетних завдань податкової політики можуть бути віднесені: а) система оподаткування має будуватися на принципах справедливості, стабільності та зручності, її належного сервісного наповнення; б) гармонізація відносин платників податків і держави на засадах досягнення компромісу різноспрямованих, а то й протилежних, конфліктних у своїй сутності інтересів різних соціальних груп; в) державні видатки мають корелюватися надходженнями до державного бюджету; г) оподаткування має здійснюватись шляхом мінімального втручання у фінансово-господарську діяльність ти приватне життя платника податків; д) посилення аналітичної складової в діяльності органів ДФС України з визначенням ризиків мінімізації розрахунків із бюджетом за платежами без втручання у фінансово-господарську діяльність сумлінних платників податків; е) процес зміни системи оподаткування, її цивілізаційного зростання має відбуватися на засадах подолання, мінімізації її

фіскального характеру, перетворення у фактор утвердження чи, принаймні, наближення до європейських стандартів рівня й якості життя.

Звичайно, зазначені процеси гармонізації відносин мають розгортатися відповідно до світових тенденцій соціальних змін, а саме гуманізації людських стосунків та гуманітаризації соціального простору. Якщо перша із зазначених тенденцій проявляє себе в партнерстві, прагненні до діалогу та співпраці, то друга - утверджує себе в частині обмеження можливостей техногенного мислення, передбачення можливих соціальних наслідків дій та взаємодії сторін з метою уникнення (подолання) конфліктів, зняття напруги на засадах, що визначені вітчизняним законодавством, Конституцією України.

Зазначене передбачає внесення відповідних змін до Податкового кодексу України, зокрема, в частині: а) визначення прав та обов'язків, законних інтересів платників податків, так і прав та обов'язків податкових органів; б) нормативно-правового врегулювання статусу, прав та обов'язків, функцій сервісних центрів, загальнонаціональної системи обслуговування платників податків; в) підвищення мотивації сумлінних платників податків, принаймні, за ознаками добровільного виконання вимог податкового законодавства, забезпечення повної та своєчасної сплати податків і зборів (обов'язкових платежів); г) подальшого вдосконалення процесів адміністрування податків, передусім, великого бізнесу, ліквідації т.зв. офшорних зон тощо; д) формування необхідних передумов (організаційно-правових, матеріально-технічних, людських, фінансових тощо) для створення єдиної інформаційної системи органів ДФС України з перспективою її інтеграції в єдину систему органів державної влади.

Своєрідність податкового законодавства полягає в тому, що його дія, з одного боку, поширюються на всі сфери життєдіяльності суспільства, сприяючи розвитку останнього. З іншого, – сприяє посиленню функціонування однієї з найважливіших функцій держави - контролюючої в частині, що пов'язується з використанням властивостей податків як обов'язкового, нецільового, безумовного платежу. Йдеться, зокрема, про фіскальну, регулюючу, стимулюючу та соціальну функції.

Основними умовами процесу зближення України з ЄС, поглиблення співпраці, поступової інтеграції (набуття статусу асоційованого або повного члена) України в ЄС визначено, як відомо, адаптацію національної правової системи до європейської шляхом гармонізації законодавства України з європейським, основним джерелом якого є законодавство ЄС.

Формування сприятливого податкового клімату пов'язується з розгортанням процесу інституціоналізації ДФС України, її формування як правового інституту за двома основними напрямками водночас – правовим і соціальним (суспільним), які, доповнюючи один іншого, спроможні надати її діяльності ознак ефективності, принаймні, у двох вимірах – наповненні бюджету та формуванні сприятливого податкового клімату з перспективою формування нової системної якості – гуманізації податкових правовідносин. Зазначений процес має своїм першоджерелом Основний Закон, Податковий кодекс України, податкове законодавство в цілому, які обумовлюють нормативно-правові засади функціонування податкової системи та її складових, види податків і зборів (обов'язкових платежів), унормовують характер відносин держави і платників податків, фізичних та юридичних осіб як суб'єктів господарювання.

У частині захисту прав платників податків, врахування та реалізації їх законних інтересів до пріоритетних завдань податкової політики можуть бути віднесені: а) побудова податкової системи відповідно до вимог принципів справедливості, стабільності та зручності, її належного сервісного наповнення; б) гармонізація відносин платників податків і держави на засадах досягнення компромісу різноспрямованих, а то й протилежних, конфліктних у своїй сутності інтересів різних соціальних груп; в) кореляція, збалансування державних видатків з надходженнями (податками і зборами) до державного та місцевих бюджетів, державних цільових фондів; г) здійснення оподаткування шляхом мінімального втручання у фінансово-господарську діяльність ти приватне життя платника

податків; д) посилення аналітичної складової в діяльності органів ДФС України з визначенням ризиків мінімізації розрахунків із бюджетом за платежами без втручання у фінансово-господарську діяльність сумлінних платників податків; е) реформування системи оподаткування, її цивілізаційне оновлення має відбуватися шляхом мінімізації її фіскального характеру, наближення до європейських стандартів рівня та якості життя.

Іншою суб'єктною складовою становлення ДФС України як правового інституту, вагомим компонентом її інституціоналізації є платники податків з їхньою системою цінностей, нормами та ідеалами, соціальними очікуваннями та поведінкою. Першопочатковими кроками на шляху до утвердження партнерських засад співпраці держави з платниками податків є трансформація ДФС України з фіскального органу в сервісну державну службу, що зорієнтована на клієнта, на задоволення його законних інтересів, потреб і запитів. Започаткування індивідуального підходу, стандартизовані, прозорі форми і методи обслуговування, забезпечення швидкого доступу до інформації, поширення сервісних центрів, вдосконалення адміністрування податків і зборів тощо підпорядковані завданням зміни формату відносин між податковою службою та підприємництвом, державою і громадянами як платниками податків.

Список використаних джерел

1. Райзберг Б.А. Современный экономический словарь / Б.А. Райзберг, Л.Ш. Лозовский, Е.Б. Стародубцева. – М.: Инфра-М, 2006. – С. 57.
2. Экономика и финансы. EDI-Press & Web Mission, 2000-2006. URL: Електронний ресурс. – Режим доступу: http://slovari.yandex.ru/dict/glossary/article/91/091_846.htm
3. Недюха М.П. Гармонізація відносин платників податку і держави як соціальна проблема / М.П. Недюха, О.І. Тумко // Социальные технологии: Актуальные проблемы теории и практики. Международный межвузовский сборник научных работ. – Вып. 23. – Запорожье, Изд-во ГУ «ЗИГМУ», 2004. – С. 200-208.
4. Кирдина С.Г. Институциональные матрицы и развитие России. – М.: 2000. – 213с.
5. Пансков В.Г. Налоги и налогообложение : учебник / В.Г. Пансков, В.Г. Князев. - М.: МЦФЭР, 2003. – 387 с.
6. Новицкая Н. Зарубежный опыт административно-правового обеспечения защиты общественной морали / Н. Новицкая // Scientific letters of academic society of Michal Baludansky. – 2015. - № 6. – Р. 86-88.
7. Недюха М.П. Правова ідеологія українського суспільства : монографія / М.П. Недюха. – К.: “МП “Леся”, 2012. – 400 с.

УДК [349.6:630*2](477)

ДО ПИТАННЯ ОХОРОНИ, ЗАХИСТУ, ВИКОРИСТАННЯ ТА ВІДТВОРЕННЯ ЛІСІВ НА ЗЕМЛЯХ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ Кичилюк Т.С.

(кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри цивільно-правових дисциплін, Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки)

Анотація. У статті розкривається питання правової охорони, захисту, використання та відтворення лісів на землях природно-заповідного фонду. На основі аналізу чинного екологічного та лісового законодавства висвітлюються проблеми використання лісів, як цінного осередку збереження біорізноманіття на територіях природно-заповідного фонду. Вказується, що складовою заходів щодо збереження біорізноманіття в лісах України, є розвиток екологічної мережі.

Зазначено, що сьогоденні проблемою, яка потребує правового вирішення, є відсутність юридично-затверджених норм заповідності лісів, оскільки, відповідно до європейських стандартів, не кожна ділянка може стати природоохоронною територією. Актуальним залишається питання ефективності заходів щодо охорони, використання, відтворення лісів та проведення їх моніторингу, з огляду на залучення до природно-заповідного фонду значно більших площ лісових земель.

Ключові слова: природно-заповідний фонд, біорізноманіття, екомережа, лісове господарство, лісові ресурси, відтворення лісів, моніторинг лісів, екологічна політика.,

Kychulyuk T.S. To the issue of protection, use and reproduction of forests on lands of natural reserve fund

The article deals with the issue of legal protection, protection, use and reproduction of forests on lands of natural reserve fund. Based on analysis of current environmental and forest legislation covers issues concerning the

use of forests as a valuable centre of biodiversity in the natural reserve fund. It is indicated that part of measures to preserve biodiversity in the forests of Ukraine is development ecological network.

It is claimed that nowadays the problem that needs legal solution is the lack of legally approved norms of forest protected areas, because, according to European standards, not every area can be a protected area. The issue of efficiency measures for the protection, use, reproduction of forests and their monitoring considering the involvement to the natural reserve fund much larger areas of forest lands are still remains actual.

Key words: *nature reserve fund, biodiversity, ecological network, forestry, forest resources, reproduction of forests, forest monitoring, environmental policy.*

Відповідно до ст. 43 ЗК, ч. 1 ст. 7 Закону «Про природно-заповідний фонд України», ч. 1 ст. 61 Закону «Про охорону навколишнього природного середовища», землі природно-заповідного фонду – це ділянки суші і водного простору з природними комплексами та об'єктами, що мають особливу природоохоронну, екологічну, наукову, естетичну, рекреаційну та іншу цінність, і виділені з метою збереження природної різноманітності ландшафтів, генофонду тваринного і рослинного світу, підтримання загального екологічного балансу та забезпечення фонового моніторингу навколишнього природного середовища, яким відповідно до закону надано статус територій та об'єктів природно-заповідного фонду.

Природно-заповідний фонд охороняється законодавством України як національне надбання, щодо нього також встановлюється особливий режим охорони, відтворення та використання. Наша держава розглядає природно-заповідний фонд як складову частину світової системи природних територій та об'єктів, що перебувають під особливою охороною.

Відповідно до ст. 44 ЗК, ч. 2 ст. 61 Закону «Про охорону навколишнього природного середовища» до складу земель природно-заповідного фонду входять природні території та об'єкти (природні заповідники, національні природні парки, біосферні заповідники, регіональні ландшафтні парки, заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища), а також штучно створені об'єкти (ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва). Території та об'єкти природно-заповідного фонду можуть використовуватись в природоохоронних, науково-дослідних, освітньо-виховних, оздоровчих та інших рекреаційних цілях, а також для потреб моніторингу навколишнього природного середовища. Ліси можуть знаходитися в межах більшості природних територій та об'єктів.

Режим територій та об'єктів природно-заповідного фонду характеризується сукупністю науково обґрунтованих екологічних вимог, норм і правил, які визначають правовий статус, призначення цих територій та об'єктів, характер допустимої діяльності в них, порядок охорони, використання і відтворення їх природних комплексів. Правовий режим кожного з об'єктів природно-заповідного фонду, вимоги щодо їх зонування тощо визначаються ст. 15-38 Закону «Про природно-заповідний фонд України» від 16.06.1992 р. Саме ці норми також визначають правовий режим лісів, що знаходяться у межах відповідних об'єктів.

Особливістю використання лісів на землях природно-заповідного фонду є, насамперед, заборона будь-якої діяльності, що суперечить цільовому призначенню або може негативно вплинути на стан об'єктів цього фонду. У відповідних випадках земельні ділянки вилучаються з господарського використання або така діяльність суворо обмежується.

Державою здійснюються заходи щодо поліпшення якісного складу лісів та збереження в них біорізноманіття. Зокрема, для оздоровлення та посилення захисних властивостей лісів здійснюються лісогосподарські заходи: рубки догляду за лісом, санітарні рубки, ландшафтні рубки тощо. Збереження біорізноманіття в лісах здійснюється різноманітними шляхами, зокрема відповідно до п. 1 ст. 85 ЛК України одним із шляхів збереження біорізноманіття у лісах є створення в установленому законом порядку на найбільш цінних лісових ділянках територій та об'єктів природно-заповідного фонду.

Окремі заходи щодо збереження біорізноманіття в лісах України визначені відповідно до Концепції реформування та розвитку лісового господарства, схваленої розпорядженням КМУ від 18.04.2006 р. №208-р. Одним із пріоритетів та принципів розвитку лісового господарства передбачено збільшення частки лісів, включених до складу територій природно-заповідного фонду (13,7 відсотка) та підвищення ефективності управління лісовим господарством. Також Концепцією передбачено вдосконалення системи ведення лісового господарства, що передбачає забезпечення екологічно орієнтованого та комплексного використання лісових ресурсів з урахуванням їх ландшафтного і водорегулюючого значення, перегляд принципів розподілу лісів за екологічним і господарським значенням залежно від виконуваних ними функцій та ін. [1].

Також складовою заходів щодо збереження біорізноманіття в лісах України, є розвиток екологічної мережі. Відповідно до Закону «Про екологічну мережу України» під екологічною мережею розуміється єдина територіальна система, яка утворюється з метою поліпшення умов для формування та відновлення довкілля, підвищення природоресурсного потенціалу території України, збереження ландшафтного біорізноманіття, місць оселення та зростання цінних видів тваринного та рослинного світу. Система заходів щодо розвитку екомережі передбачена також Загальнодержавною програмою формування національної екологічної мережі на 2000-2015 роки, затвердженої Законом України від 21.09.2000 р.

Оскільки ліс є відновлюваним природним ресурсом, то чинне лісове законодавство містить ряд правових положень щодо відтворення лісів. Адже відтворення відновлюваних природних ресурсів є елементом збереження здорового довкілля, екологізації матеріального виробництва і є одним із основних принципів у галузі охорони навколишнього природного середовища. Шляхи підвищення корисних властивостей лісів в процесі їх відтворення зумовлені місцезростаюванням та функціональним призначенням лісів, спрямованим на виконання водоохоронних, захисних, санітарно-гігієнічних, оздоровчих, рекреаційних, естетичних, виховних та інших функцій, економічної функції лісу як джерела для задоволення потреб суспільства в лісових ресурсах.

Правові засади відтворення лісів визначаються з урахуванням положень міжнародно-правових актів – Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат від 22.05.2003 р., ратифікованої Законом від 07.04.2004 р., та Європейської ландшафтно-конвенції від 20.10.2000 р., ратифікованої Законом від 07.09.2005 р.

Відтворення лісів, що здійснюється у двох організаційно-правових формах – відновлення лісів та лісорозведення, передбачає низку заходів, що становлять окремий напрям екологічної, а у її складі – і лісової політики України. Концептуальними документами цієї політики є Державна цільова програма «Ліси України» на 2002-2015 роки, затверджена постановою КМУ від 16.09.2009 р. № 977, та Концепція реформування та розвитку лісового господарства, схвалена розпорядженням КМУ від 16.04.2006 р. № 208-р. За прогнозами виконання Програми, площа лісів мала би зрости на 0,5 млн. га, загальний запас деревостанів – на 16,7 відсотка, лісистість – піднятися з 15,6 до 16,1 відсотка, зменшитись загроза деградації земель, знизитись рівень концентрації парникових газів в атмосфері, що мало б забезпечити істотний внесок України у виконання Рамкової конвенції ООН про зміни клімату і Конвенції ООН про охорону біорізноманіття. На жаль, як показав час, означена Програма була виконана лише частково, а лісистість збільшилася лише на 15,9 відсотка [3].

Відновлення лісів проводиться способами, що забезпечують створення високопродуктивних лісів з господарсько цінних деревних і чагарникових порід. Зміни землекористування відбуваються в бік збільшення земель, вкритих лісовою рослинністю. За даними Держлісагентства площа лісів за останні 4 роки (2013-2016 рр.) збільшилася на 30,8 тис. га [3, 4].

Охорона ендемічних видів і видів, що перебувають під загрозою знищення здійснюється шляхом створення на лісових територіях, де такі види трапляються, об'єктів

природно-заповідного фонду відповідно до чинного законодавства. Мережа лісових територій, що охороняються, з року в рік збільшується. Площа об'єктів природно-заповідного фонду, вкритих лісовою рослинністю, дорівнює 1377,5 тис. га (14,4% всіх вкритих лісовою рослинністю земель в Україні). Питома частка земель, вкритих лісовою рослинністю, у складі природно-заповідного фонду в межах території України становить 39,8% [2].

Слід зазначити, що ліс є унікальним природним комплексом, що може задовольняти різні цілі, тому правові засади використання, охорони та відтворення лісів містяться в ряді джерел екологічного права. До прикладу, це Закони «Про природно-заповідний фонд України» від 16.06.1992 р., «Про рослинний світ» від 09.04.1999 р., «Про меліорацію земель» від 14.01.2000 р., «Про мисливське господарство та полювання» від 22.02.2000 р., «Про охорону земель» від 19.06.2003 р. та деяких інших.

Відтворення лісів забезпечує охорону не лише лісів і лісових ресурсів, але й ґрунтів, типових та унікальних комплексів природно-заповідного фонду, рослин і тварин, у тому числі й тих, які віднесені до Червоної книги України, рослинних угруповань, внесених до Зеленої книги України. Крім того, як зазначалося вище, ліси включаються до екологічної мережі України, оскільки серед її складових є не лише території та об'єкти природно-заповідного фонду, але й землі лісогосподарського призначення, полезахисні лісові смуги та інші захисні насадження.

Не дивлячись на велике розмаїття нормативно-правових актів екологічного та лісового законодавства, проблемою залишається відсутність юридично-затверджених норм заповідності лісів. Тому точаться бурхливі дискусії щодо того, яка саме частка лісів України має увійти до складу природно-заповідного фонду? Відповідно до законодавства, ліси в Україні мають переважно екологічне значення. Полярними є думки лісівників та біологів-природоохоронців, оскільки для перших – ліс – це матеріальний ресурс, який має використовуватись з господарською метою, а для інших – ліс – є цінний осередок збереження біорізноманіття.

Відповідно до Закону України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» (прийнятий в 2011 році) частка природно-заповідних територій України є недостатньою і значно меншою ніж у більшості країн Європи. Згаданий закон зазначає, що завданням у сфері припинення втрат біологічного та ландшафтного різноманіття окрім інших засобів є розширення площі природно-заповідного фонду до 10 відсотків від загальної території країни у 2015 році (на сьогодні ці дані складають всього лише 6,5 %), та до 15 % у 2020 році [2].

Відповідно до європейських стандартів, не кожна ділянка може стати природоохоронною територією. Перевага надається територіям, що мають природне походження і не змінені в значній мірі людиною або засиллям видів-інтродуцентів. Такої незайманої природи в Україні залишилося дуже мало. Багато природних ландшафтів спотворені чужорідними рослинами, антропогенним забрудненням та іншими негативними впливами і не можуть бути територіями заповідного фонду за європейськими нормами. Тому основним резервом для розширення природно-заповідного фонду залишаються ліси, які складають понад 2/3 всіх природних і напівприродних територій в Україні. 15,7% всієї площі лісів вже зараз віднесено до природно-заповідного фонду, завдяки чому 44,8% сучасних заповідних територій знаходиться на землях держлісфонду [2].

Стратегічні європейські процеси охорони біологічного та ландшафтного різноманіття встановлюють відповідні показники заповідності. Отже європейський шлях розвитку нашої держави передбачає залучення у найближчі роки до природно-заповідного фонду значно більших площ лісових земель. Тому істотного корегування на науковій основі, з огляду на принципи сталого розвитку, потребує політика щодо розширення мережі заповідних ділянок на лісових територіях [2].

З цією метою проводиться аналіз різноманітних ситуацій. Зокрема, як зазначають лісівники, актуальною проблемою залишається збереження старовікових лісів, тому слід вирішити питання розділення їх за призначенням, оскільки одні ліси – виконують господарські, а інші – природоохоронні функції. Так в лісах, які з віком припинили швидкий приріст деревини, і є неприбутковими з господарської точки зору, спостерігаються найвищі показники біорізноманіття та формування природної багатоярусної структури. Старовікові насадження дають можливість великої кількості сховків для тварин завдяки наявності великої кількості мертвої деревини у вигляді всихаючих дерев, сухостою, а також впалих дерев та хмизу. Саме такі території є найбільш придатними для створення лісових об'єктів природно-заповідного фонду. Тому не варто одразу нищити подібні ліси ще до їх появи. Також існують заболочені та заплавні ліси, які з огляду ведення лісового господарства, через свої гідрологічні умови, не можуть бути об'єктами господарювання, а з точки зору природоохоронців – болота та заплави є важливі для збереження природного різноманіття територій [2].

Ці чинники слід враховувати при моніторингу лісів, що проводиться як спільна діяльність виробничих та наукових установ Держлісагенства, при юридичному затвердженні норм заповідності лісів та внутрішнього функціонального зонування земельних ділянок природно-заповідних об'єктів, коли для кожної із зон встановлюється диференційований режим використання, охорони та відтворення.

Іншим важливим моментом є питання ефективності охорони, захисту, використання та відтворення лісів. Відповідно до ч. 1 ст. 86 ЛК України організація охорони і захисту лісів передбачає здійснення комплексу заходів, спрямованих на збереження лісів від пожеж, незаконних рубок, пошкодження, ослаблення та іншого шкідливого впливу, захист від шкідників та хвороб.

Відслідковувати незаконні рубки в Україні планують вже не один рік. Офіційно процедура існує, але насправді вона не зовсім функціонує. Єдиним можливим способом відслідкувати рубки дерев у лісгоспах сьогодні є система електронного обліку [5]. Для чіпування використовують спеціальні бирки зі стійкого пластику з унікальним штрих-кодом, який надійно захищений від підробок і який неможливо зняти не зруйнувавши. Ними фіксують усі необхідні відомості про деревину: породу, назву сортименту, сорт, довжину, діаметр та об'єм спиляного дерева, а також дані про особу і лісгосподарське підприємство, які її заготовили. В ідеалі, після впровадження системи, продати дерево без чіпа та відповідних документів буде неможливо. Уведення до відомостей, зашифрованих на чіпі, інформації про причину рубки дерева (наприклад, досягнення віку стиглості, ушкодження шкідниками або збудниками хвороб тощо) дозволить ефективно протидіяти також незаконному відведенню дерев у рубку: коли вирубують здорові дерева під виглядом боротьби зі шкідниками. Однак активісти кажуть, що система поки що існує у більшості випадків тільки на папері. Важливим чинником щодо цього є і собівартість запровадження такої системи.

Важливим для охорони лісів є їх моніторинг, який є частиною заходів направлених на охорону довкілля. Проведення ефективного моніторингу стану лісів є також складовою підвищення ефективності управління лісовим господарством. Відповідно до ст. 55 ЛК України, моніторинг лісів – це система регулярного спостереження, оцінки і прогнозу динаміки кількісного та якісного стану лісів. Він проводиться шляхом збирання, передавання, збереження та аналізу інформації про стан лісів, прогнозування змін у лісах і розроблення науково обґрунтованих рекомендацій для інформаційно-аналітичного забезпечення управління лісами, прийняття рішень щодо запобігання негативним змінам стану лісів, дотримання вимог екологічної безпеки та принципів ведення лісового господарства на засадах сталого розвитку [1]. Моніторинг лісів є складовою частиною державної системи моніторингу навколишнього природного середовища, формування якої передбачено відповідно до Закону «Про охорону навколишнього природного середовища» та Положення про державну систему моніторингу довкілля, затвердженого постановою

КМУ від 30.03.1998 р. Система моніторингу спрямована на підвищення рівня вивчення і знань про екологічний стан довкілля; підвищення оперативності та якості інформаційного обслуговування користувачів на всіх рівнях; підвищення якості обґрунтування природоохоронних заходів та ефективності їх здійснення; сприяння розвитку міжнародного співробітництва у галузі охорони довкілля, раціонального використання природних ресурсів та екологічної безпеки.

Значну роль у регулюванні лісових відносин в Україні відіграють міжнародно-правові акти та міжнародно-правові договори. Так, Україна приєдналася до Загальноєвропейського процесу захисту лісів на рівні міністрів (MCPFE) і підписала поряд з іншими країнами, Страсбурзьку резолюцію S1 щодо обов'язкового проведення моніторингу лісових екосистем згідно з вимогами Міжнародної Спільної Програми оцінки та моніторингу впливу забруднення повітря на ліси в регіоні Європейської Економічної Комісії ООН (ICP Forests). У забезпеченні міжнародного співробітництва в галузі раціонального використання та відтворення лісів важливими є Принципи лісівництва, прийняті Конференцією ООН з навколишнього середовища і розвитку (Ріо-де-Жанейро, 14 червня 1992 р.). Основна мета їх сприяння раціональному використанню, збереженню і розвитку лісів, а також реалізації їх багатопільових взаємодоповнюючих функцій і видів використання.

Отже, сучасна правова політична база в Україні щодо природної складової довкілля представлена «Основними засадами (стратегією) державної екологічної політики України на період до 2020 року» (Закон України від 21.12.2010 р. № 2818-VI), «Національним планом дій з охорони навколишнього природного середовища на 2011-2015 роки» (Розпорядження КМУ від 25.05.2011 р. № 577-р), Концепцією збереження біологічного різноманіття України (Постанова КМУ від 12.05.1997 р. № 439) та низкою інших нормативно правових актів, які передбачають планування діяльності держави у галузі охорони навколишнього природного середовища, системи управління лісовими ресурсами, вирішення питань біологічного та ландшафтного різноманіття тощо. Означені документи вказують, що з метою покращення стану навколишнього природного середовища необхідно збільшувати площі земель екомережі, що є стратегічним завданням у досягненні екологічної збалансованої території України, а збільшення площі національної екомережі, має насамперед відбуватися в результаті розширення існуючих та створення нових об'єктів природно-заповідного фонду. Основним резервом для розширення природно-заповідного фонду є ліси. Отже, слід розширювати мережу заповідних ділянок на лісових територіях. А для цього, з правової точки зору, слід юридично затвердити норми заповідності лісів.

Список використаних джерел

1. Науково-практичний коментар Лісового кодексу України / Г. І. Балюк, А. П. Гетьман, Т. Г. Ковальчук [та ін.] ; за ред. Г. І. Балюк. – К. : Юрінком Інтер, 2009. – 368 с.
2. Бондарук Г. В. Нормативно-правове забезпечення збереження біорізноманіття в лісовому секторі України : Аналіз та перспективи розвитку / Г. В. Бондарук, О. О. Кагало, Л. Д. Проценко [та ін.]. – Львів, 2013. – 266 с.
3. Держлісагентство: у 2016 році висадили більше лісів, ніж було зрубано попереднього року [Електронний ресурс] // Джерело : сайт Zik.ua. – Режим доступу : http://zik.ua/news/2017/01/16/derzhlisagentstvo_u_2016_rotsi_vysadyly_bilshe_lisiv_nizh_bulo_zrubano_1026281
4. Лісовідновлення та лісорозведення [Електронний ресурс] // Офіційне джерело : сайт Державного агентства лісових ресурсів України – <http://dklg.kmu.gov.ua> – Режим доступу : http://dklg.kmu.gov.ua/forest/control/uk/publish/article?jsessionid=EDFEFA0F3B7BD062277464AC6CB470DB.apr2?art_id=121176&cat_id=32875
5. Доскід В. Екологічне лихо: винищення лісів в Україні [Електронний ресурс] / В. Доскід // Джерело : сайт інформаційного агентства УНІАН – <http://ecology.unian.ua> – Режим доступу : <http://ecology.unian.ua/1272491-ekologichne-liho-vinischennya-lisiv-v-ukrajini.html>

СОЦІАЛЬНА СПРЯМОВАНІСТЬ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ ТА ЗАСОБИ ЇЇ ЮРИДИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Косович В.

(Львівський національний університет імені Івана Франка)

Анотація. Стаття присвячена визначенню тих засобів (правил, вимог) правозастосовної техніки, використання яких забезпечує соціальну направленість індивідуально-правового регулювання. Акцентовано на вимогах до індивідуально-правових актів. Засоби забезпечення соціалізованості актів застосування права розмежовано на загальні та спеціальні. До загальних вимог (універсальних для усіх різновидів правозастосовних документів) запропоновано віднести такі: їх відповідність аксіологічним і правовим установкам суспільства, які ґрунтуються на інтересах більшості; забезпечення принципу верховенства права (включаючи законність, справедливість, повагу до природних прав людини, рівність перед законом); доцільність і обґрунтованість, спеціальні ж закріплюються у спеціалізованих процесуальних актах. Констатовано, що належна реалізація вказаних вимог у правозастосовній практиці можлива за умови їх доктринального визначення та нормативного закріплення у Законі України «Про нормативно-правові акти».

Ключові слова: соціальна спрямованість індивідуально-правового регулювання, правозастосовна техніка, індивідуально-правові акти, правозастосування.

Аннотация. Статья посвящена определению тех средств (правил, требований) правоприменительной техники, использование которых обеспечивает социальную направленность индивидуально-правового регулирования. Акцентировано на требованиях к индивидуально-правовым актам. Средства обеспечения социализованности актов применения права разграничены на общие и специальные. К общим требованиям (универсальным для всех разновидностей правоприменительных документов) предложено отнести: их соответствие аксиологическим и правовым установкам общества, которые обосновываются на интересах большинства; обеспечение принципа верховенства права (включая законность, справедливость, уважение естественных прав человека, равенство перед законом); целесообразность и обоснованность. Специальные же закрепляются в специализированных процессуальных актах. Констатируется, что надлежащая реализация указанных требований в правоприменительной практике, возможна при условии их доктринального определения и нормативного закрепления в Законе Украины «О нормативно-правовых актах».

Ключевые слова: социальная направленность индивидуально-правового регулирования, правоприменительная техника, индивидуально-правовые акты, правоприменение.

Kosovych V. The social orientation of the nforcement and the means of its legal support

The article is devoted to the defining of that means (rules, requirements) of law enforcement equipment, the use of which provides social orientation of the individually-legal regulation. It is focused on the requirements to the individually-legal acts. Means of ensuring the socialization of the acts of law enforcement are differentiated into general and special. General requirements (universal for all kinds of law enforcement documents) were proposed to include: their accordance to compliance and legal attitudes of society, which are based on the interests of the majority; ensuring the principle of law supremacy (including legality, fairness, respect for the natural rights of a person, equality before the law); the appropriateness and validity, special are consolidated in specialized procedural acts. It is established that proper implementation of pointed requirements in practice is possible under the condition of their doctrinal definition and regulatory consolidation in the Law of Ukraine "About regulatory legal acts".

Key words: social orientation of individually-legal regulation, law enforcement equipment, individually-legal acts, law enforcement.

Однією із визначальних особливостей права сучасної держави є домінування принципів верховенства права та пріоритету прав людини. Зазначені принципи матеріалізувались у конституціях держав соціально-демократичної орієнтації [у Конституції України це насамперед статті 3 та 8] [7]. Проте на практиці, особливо коли йдеться про недемократичні держави, – це лише декларація намірів і не більше. Безпосередньою ілюстрацією реалізації соціальної спрямованості нормативно-правової бази є людиновимірна направленість правозастосовної діяльності, спрямована на забезпечення потреб та інтересів індивіда у конкретних правовідносинах. Саме тому, дослідження юридичних засобів забезпечення персоніфікованої соціалізованості правозастосування набуває нині особливої актуальності.

Правозастосування як стадія правового регулювання вивчається у курсі загальної теорії права. Різні аспекти правозастосовної діяльності детально досліджували такі

українські та зарубіжні вчені: М. М. Вовпленко, І. Я. Дюрягін, В. В. Лазарев, І. Л. Невзоров, П. О. Недбайло, М. К. Маліков, Б. В. Малишев та інші. У їхніх працях соціальні чинники розглядалися лише опосередковано, як складова загальних вимог до процесу застосування нормативно-правових актів та вимог до індивідуально-правових актів. Соціальні параметри правозастосування потребують сьогодні додаткового вивчення саме як елементи правозастосовної техніки.

Задля з'ясування вказаних складових механізму забезпечення соціальної спрямованості індивідуально-правового регулювання вважаємо за необхідне визначити основні соціальні чинники правозастосовної діяльності та можливі форми їх юридичного закріплення.

На нашу думку, дослідження окреслених проблем доцільно розпочати зі з'ясування методологічного питання: чи можна вести мову про соціальні параметри у правозастосуванні, оскільки термін «соціальність» («соціум») означає суспільний, груповий, такий, що стосується спільноти, в той час, як правозастосовна діяльність пов'язана з індивідом та його персоніфікованим статусом. У теорії права виділяють низку підстав для застосування права, визначальні з яких повинні забезпечити реалізацію встановлених нормативно-правовими актами прав та обов'язків особи на практиці. Трансформація нормативно-правових приписів (в основі яких лежать певні загально соціальні цінності) в індивідуально-правові веління не може здійснюватись поза межами аксіологічних та правових установок суспільства. Правове регулювання покликане формувати персоніфікований правовий статус суб'єкта правовідносин саме так, як би це мало бути на переконання більшості суспільства. Наприклад, за вчинення протиправних діянь правопорушник має понести справедливе покарання. Тому, індивідуально-правове регулювання не може бути поза соціальним, що дає підстави вести мову про соціальне призначення та соціальні чинники у правозастосовній діяльності.

У попередніх дослідженнях ми уже визначили основні соціальні вимоги, яким має відповідати нормативно-правовий акт. До них належать такі: відображення у його змісті реальних суспільних відносин; закріплення домінуючих соціальних цінностей; відповідність аксіологічним і правовим установкам суспільства, які ґрунтуються на інтересах більшості; забезпечення принципу верховенства права; узгодженість нормативних приписів із домінуючими моральними нормами; доцільність і обґрунтованість. Беручи до уваги те, що, на думку багатьох науковців, правозастосування – одна із особливих форм реалізації права [4, с. 235; 9, с. 285; 13, с. 361], логічно презюмувати, що соціальна відповідність індивідуально-правових актів (які є «вінцем» правозастосування) повинна бути адекватна соціальній спрямованості нормативно-правових актів, а переліки компонентів соціальності у цих правових актах мають бути певним чином тотожними.

Як зазначалося, найчастіше соціальні чинники у правозастосуванні розглядаються під час характеристики вимог до правильного застосування норм права. Так, Б. В. Малишев, аналізуючи вимогу доцільності, розглядає такі насичені соціальними чинниками властивості правозастосовного процесу, як його цінність та нерозривність із основоположними принципами права: справедливістю, рівністю, свободою, гуманізмом, верховенством права [10, с. 25–33].

Аналізуючи чинне законодавство України, можна констатувати тенденцію до соціалізації індивідуально-правового регулювання. Ілюстрацією цього може слугувати Кримінальний процесуальний кодекс України (далі КПК України) [8], ст. 7 якого закріплює засади кримінального провадження. Більшість із закріплених даною нормою принципів реалізації нормативно-правових приписів КПК України мають безпосередню соціальну спрямованість, зокрема такі: верховенство права, законність, рівність перед законом і судом, повага до людської гідності, забезпечення права на свободу та особисту недоторканність, недоторканність житла та іншого володіння особи, таємниця спілкування, невтручання у приватне життя, недоторканність права власності, презумпція

невинуватості, забезпечення права на захист, публічність, диспозитивність, гласність і відкритість. Вони безпосередньо стосуються процедури (процесу) застосування КПК України, а опосередковано зумовлюють її соціальну спрямованість правових актів, що приймаються за результатами кримінального провадження. Так, втілення у судовому процесі принципу рівності перед законом і судом забезпечить захист прав індивіда у конкретних правовідносинах.

Визнані теоретичною наукою соціальні начала вимог до застосування юридичних норм екстраполюються і на індивідуально-правові акти. Так, стаття 370 КПК України встановлює, що судові рішення повинні бути законними, обґрунтованими і вмотивованими.

Наведений вище аналіз соціальних чинників правозастосування дозволяє стверджувати наступне. Нині на науковому та практичному рівнях визначено перелік характеристик (їх ще можна назвати принципами, вимогами, правилами тощо) правового регулювання загалом і правозастосування зокрема, покликаних забезпечити його соціальну індивідуально-правову спрямованість.

Основні з них набули сьогодні «статусу» правової доктрини та інтерпретуються крізь призму загальноновизнаних (йдеться фактично про аксіоматичне сприйняття юридичною спільнотою) вимог до правозастосування.

Нарешті людиновимірна спрямованість сучасного права трансформується в статтях конкретних нормативно-правових актів.

Перед нами по суті логічний ланцюг еволюції соціологічної складової права держави соціально-демократичної орієнтації: погляди науковців та практиків стосовно соціалізації та гуманізації права → правова доктрина, яка набуває характеру джерела права → юридичні норми, що формалізують соціальну спрямованість індивідуально-правового регулювання й слугують засобом її забезпечення.

На фоні зазначеного постає питання: які ще «проблеми» можуть бути з соціальними чинниками правозастосування? Детальне ознайомлення із матеріалами, присвяченими соціальним аспектам правозастосування, показує, що насправді сьогодні стосовно розуміння соціально-орієнтованого правозастосування на усіх рівнях наявний широкий плюралізм, стосовно його реальності в юридичній практиці – переконання серед широких верств суспільства у його відсутності. Ілюстрацією останнього є низький рівень довіри громадян України до судової влади, зумовлений сумнівами щодо справедливості судових рішень.

Така ситуація зумовлюється двома основними причинами, які, звичайно, умовно можна назвати «теоретичною» та «практичною». Теоретична – відсутність єдиних наукових підходів до переліку чинників (вимог, правил тощо) правозастосування, покликаних бути запорукою забезпечення прав індивіда у конкретних правовідносинах відповідно до домінуючих соціальних цінностей та їх розуміння. Об'єктивна причина цього – формальна невизначеність самих соціальних компонентів права загалом. Ілюстрацією цього є така невід'ємна властивість права як цінність. С. С. Алексєєв зауважує, що право в ідеалі – це цінність, не притаманна жодному іншому соціально-політичному явищу, цінність упорядкованої свободи людини, справедливості, консенсусу [1, с. 345]. Ю. М. Оборотов, розглядаючи питання правової аксіології, акцентує, що в основі права знаходяться такі абсолютні цінності, як збереження життя, сім'ї, власності, забезпечення безпеки, отримання знань, ухвалення рішень тощо [12, с. 33]. Право має регулювати людську поведінку у такий спосіб, який потрібен для того, аби вигоди (цінності, переваги) та обтяження (витрати, зобов'язання) були розподілені справедливо; суперечливі інтереси були задоволені у порядку, відповідному до їх ваги і значущості ... – одне слово, аби при вирішенні конфліктів, що виникають у суспільстві, панувала справедливість [19, с. 20]. Г. В. Мальцев зазначає, що інтереси і потреби стосуються соціального регулювання поведінки не тільки тому, що беруть активну участь у процесі створення норм, визначають їх суттєві властивості і особливості, але і внаслідок

безпосереднього регулятивного впливу на життєві процеси [11, с. 266]. Отож, можна стверджувати, що основне завдання правозастосовного акту – забезпечення індивідуальних соціально-правових цінностей. Визначальною запорукою цінності правозастосування є реалізація в індивідуально-правових актах ідеї верховенства права. Однак значна неформалізованість цінності як правової категорії спричиняє й до певної неформалізованості принципу верховенства права. Переконливим прикладом цього є дещо не однакова інтерпретація верховенства права (його складових) провідними вітчизняними вченими, зокрема С. П. Головатим, М. І. Козюброю, О. В. Петришиним, П. М. Рабіновичем та іншими [3, 6, 14, с. 140; 16, с. 3–16]. Аналогічно плюралізм характерний і стосовно розуміння інших соціально спрямованих правил правозастосування. Практична – відсутність у більшості випадків нормативно закріплених правил забезпечення соціальної спрямованості правозастосування, наприклад, у такому важливому для забезпечення реалізації права нормативно-правовому акті, як Цивільному процесуальному кодексі України [18]. Навіть у випадку наявності у різних нормативно-правових актах таких правил, наяву розбіжності між ними. Так, перелік людинавимірних принципів кримінального провадження, закріплений ст. 7 КПК України, значно ширший, аніж список засад адміністративного судочинства, визначений ст. 7 Кодексу адміністративного судочинства України [5] (хоча дані документи визначають засади застосування двох галузей публічного права: кримінального та адміністративного).

Наяву також певна невідповідність розуміння та тлумачення соціальних засад правозастосування на рівні науки та практики. Той же згаданий принцип верховенства права розглядається науковцями значно ширше та ґрунтовніше, аніж це зроблено законодавцем, наприклад, у ст. 8 КПК України та ст. 8 Кодексу адміністративного судочинства України. Свою позицію з приводу практичного розуміння верховенства права висловив і Конституційний Суд України [17]. Опис складових цього принципу пропонується і у висновках Венеціанської Комісії [2]. Хоча не можна не відмітити й позитивів у цьому плані саме на законодавчому рівні. Статті восьмі «Верховенство права», дев'яті «Законність», десяти «Рівність перед законом і судом» вище згаданих Кодексів за своїм змістовним наповненням практично тотожні.

Окреслені перешкоди для реалізації на практиці соціально-орієнтованого індивідуально-правового регулювання вказують на можливі шляхи створення передумов його забезпечення. Перший: сформувати спільні доктринальні підходи до соціальних чинників правозастосування, другий – закріпити їх у нормативно-правових актах.

Формування доктринальних підходів до соціальних компонентів правозастосовної техніки повинно здійснюватись шляхом спільних зусиль науковців та практиків через проведення круглих столів, науково-практичних конференцій та відкритих наукових дискусій. Важливо, щоб соціальні чинники права, про які завважувалось вище, розглядались саме у контексті правозастосовної діяльності, наприклад, верховенство права крізь призму кримінального, цивільного чи адміністративного провадження. Загальнотеоретична інтерпретація цього принципу, яка сьогодні домінує, має екстраполюватися на галузеву специфіку. Згадаймо, здавалося б максимально конкретизовані складові верховенства права, визначені Венеціанською комісією, а саме: законність, включаючи прозорий, підзвітний та демократичний процес введення в дію приписів права; юридична визначеність; заборона свавілля; доступ до правосуддя, представленого незалежними та безсторонніми судами, включно з тими, що здійснюють судовий нагляд за адміністративною діяльністю; дотримання прав людини; заборона дискримінації та рівність перед законом [2, с. 177]. Зіставивши їх із законодавчим визначенням верховенства права, даним статтею 8 КПК України: кримінальне провадження здійснюється з додержанням принципу верховенства права, відповідно до якого людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави – можемо констатувати певний розрив між ними. Так, формально, Венеціанська комісія первинним елементом верховенства права називає

законність, у той час як у КПК України законність розглядається як окрема засада кримінального провадження (ст. 9).

Не треба забувати і про ст. 8 «В Україні визнається і діє принцип верховенства права» Конституції України, відповідно до якої «Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй. Норми Конституції України є нормами прямої дії. Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується». Попри різні тлумачення науковцями змісту даної норми, наяву інтерпретація верховенства права, насамперед, як верховенства Основного Закону.

Звертає на себе увагу й певна формальна невизначеність юридичної норми, закріпленої ст. 8 КПК України «верховенства права, відповідно до якого людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями» (до слова про людину, як найвищу соціальну цінність йдеться в окремій ст. 3 Конституції України, тобто наяву принаймні неузгодженість процесуального закону з конституційними нормами).

Вказане дає підстави припускати, що стосовно механізму та форм імплементації принципу верховенства права у кожному конкретному випадку може виникати чимало питань. Зокрема, як має оперувати цим засадничим принципом, для прикладу, суддя при розгляді справи, керуючись фундаментальними дослідженнями вітчизняних науковців, якщо правова доктрина сьогодні не є джерелом права в Україні? Можна звичайно брати до уваги, як зазначено у ч. 2 ст. 8 КПК України, практику Європейського суду з прав людини. Не слід, однак, на нашу думку, забувати, що Європейський суд з прав людини застосовує норми Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (значна частина яких має оціночний характер), а не кримінальне, адміністративне чи цивільне законодавство України. «Єдина надія» за таких умов на роз'яснення Конституційного Суду України (наприклад, дане у рішенні № 15-рп/2004 від 2 листопада 2004 р.), узагальнення судової практики Верховного Суду України та Вищих спеціалізованих судів України.

Отож, коли йдеться про індивідуальну соціалізацію правового регулювання в українській державі, перед науковою спільнотою постає першочергове завдання сформулювати чіткі, однозначні, повні, формально визначені чинники соціально-орієнтованого правозастосування та окреслити їх необхідний перелік.

Виходячи з принципу єдності елементів механізму правового регулювання та беручи для аналогії соціальні компоненти нормопроектної техніки, вважаємо за доцільне у проекті Закону України «Про нормативно-правові акти» закріпити такі соціальні вимоги до застосування юридичних норм: відповідність аксіологічним і правовим установкам суспільства, які ґрунтуються на інтересах більшості; забезпечення принципу верховенства права (включаючи законність, справедливість, повагу до природних прав людини, рівність перед законом); доцільність і обґрунтованість.

Зазначені соціальні чинники права мають універсальний для різних видів застосування юридичних норм характер. Наприклад, верховенство права чи обґрунтованість необхідні як для винесення судових рішень, так і для ненормативних рішень органів місцевого самоврядування в межах їх компетенції.

Інші соціальні вимоги до застосування нормативно-правових приписів пов'язані з їх галузевими, інституційними і такими іншими властивостями, наприклад, судове правозастосування чи ухвалення Верховною Радою постанови ненормативного характеру. Їх можна назвати соціальними. Спеціальні вимоги повинні закріплюватись у правових актах, які встановлюють порядок застосування юридичних норм, зокрема у процесуальних кодексах та регламентах. Такі вимоги (наприклад, публічності, диспозитивності, гласності й відкритості кримінального провадження) більшою мірою властиві правозастосовній технології. Хоча їх дотримання опосередковано сприяє максимальному забезпеченню

прав особи під час вирішення індивідуальних правовідносин. Так, громадянин прагне, щоб рішення суду за його позовом було не тільки справедливим, а й своєчасним.

Необхідність нормативної формалізації соціальних компонентів правозастосування, на нашу думку, актуалізується і внаслідок внесення змін до Конституції України (щодо Конституційного Суду) [15]. Відповідно до нововведеної ст. 151-1, «Конституційний Суд України вирішує питання про відповідність Конституції України (конституційність) закону України за конституційною скаргою особи, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України суперечить Конституції України». Видається, що «найуразливішим» для оскарження місцем застосовуваних нормативно-правових актів будуть формально невизначені юридичні норми, частина з яких покликана забезпечити соціальну спрямованість індивідуально-правового регулювання. Певна формалізація таких норм слугуватиме одним із запобіжних заходів від безпідставного оскарження конституційності застосовуваних нормативно-правових актів.

Отже, до засобів правозастосовної техніки, покликаних забезпечити соціальну направленість індивідуально-правового регулювання, доцільно віднести загальні (універсальні) та спеціальні вимоги, які ставляться до актів застосування права, та прямо чи опосередковано впливають на юридичне закріплення прав (і відповідно, потреб та інтересів) персоніфікованих суб'єктів у конкретних правовідносинах. Серед загальних визначальне місце належить вимогам відповідності аксіологічним і правовим установкам суспільства, які ґрунтуються на інтересах більшості; забезпечення принципу верховенства права (включаючи законність, справедливість, повагу до природних прав людини, рівність перед законом); доцільності й обґрунтованості. Зазначені характеристики «соціальної відповідності» правозастосовних актів потребують сьогодні свого фундаментального доктринального визначення та відповідно нормативного закріплення у Законі України «Про нормативно-правові акти». Спеціальні вимоги повинні знайти своє спеціалізоване відображення у процесуальних актах.

Список використаних джерел

1. Алексеев С. С. Право: азбука – теория – философия: Опыт комплексного исследования / С. С. Алексеев. – М.: Статут, 1999. – 712 с.
2. Верховенство права Доповідь, схвалена Венеційською Комісією на 86_му пленарному засіданні (Венеція, 25–26 березня 2011 року) // Право України. – 2011. – № 10.
3. Головатий С. Верховенство права: у 3 кн. / С. Головатий. — К., 2006.
4. Загальна теорія права: Підручник / За заг. ред. М. І. Козюбри. – К.: Ваіте, 2015. – 392 с.
5. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. № 2747-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 35–36, № 37, ст. 446.
6. Козюбра М. І. Верховенство права — основоположний принцип правової і політичної систем України. Правова система України : історія, стан та перспективи : у 5 т. — Х., 2008.
7. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
8. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 9–10, № 11–12, № 13, ст. 88.
9. Луць Л. А. Загальна теорія держави і права: Навчально-методичний посібник / Л. А. Луць. – К.: Атіка, 2010. – 412 с.
10. Малишев Б. В. Застосування норм права (теорія і практика): навч. посіб. / за заг. ред. Б. В. Малишева. – К.: Реферат, 2010. – 260 с.
11. Мальцев Г. В. Социальные основания права / Г. В. Мальцев. – М.: Норма, 2007. – 800 с.
12. Оборотов Ю. Н. Традиции и новации в правовом развитии / Ю. Н. Оборотов. – Одесса: Юридична література, 2001. – 156 с.
13. Общая теория права: пособие / В. А. Абрамович [и др.]; под общ. ред. С. Г. Дробязко, С. А. Калинина. – Минск: БГУ; издательство «Четыре четверти», 2014. – 416 с.
14. Петришин О. В. Проблеми соціалізації правової науки / О. В. Петришин // Право України. – 2010. – № 4. – С. 140.
15. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя): Закон України від 02.06.2016 р. № 1401-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 28. – Ст. 532.
16. Рабінович П. М. Верховенство права (за матеріалами практики Страсбурзького Суду та Конституційного Суду України) // Вісник Академії правових наук України. — 2006. — № 2 (45). – С. 3–16.

17. Рішення Конституційного Суду від 02.11.2004 р. № 15-рп/2004 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 45. – стор. 41.
18. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 40-41, № 42. – Ст. 492.
19. Циппеліус Райнгольд. Юридична методологія / Райнгольд Циппеліус. – К.: Реферат, 2004. – 176 с.

УДК: 349.2

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ ТРУДОВОГО ПРАВА В УКРАЇНІ

Костюченко О.Є.

(кандидат юридичних наук, доцент ННІ права Університету ДФС України)

Анотація. У статті розкрито сучасні теоретичні та практичні проблеми трудового права. Робиться акцент на необхідності реалізації соціального призначення трудового права. Здійснено аналіз окремих положень проекту Трудового кодексу, які, на думку автора, погіршують правове становище працівників. Пропонуються шляхи вирішення окреслених проблем.

Ключові слова: соціальне призначення, трудове право, соціальне партнерство, трудовий договір, трудове законодавство.

Аннотация. В статье раскрыты современные теоретические и практические проблемы трудового права. Делается акцент на необходимость реализации социального назначения трудового права. Проведен анализ отдельных положений проекта Трудового кодекса, которые, по мнению автора, ухудшают правовое положение работников. Предлагаются пути решения обозначенных проблем.

Ключевые слова: социальное назначение, трудовое право, социальное партнерство, трудовой договор, трудовое законодательство.

Abstract. In the article the modern theoretical and practical problems of labor law. Emphasis on the need to implement the social purpose of labor law. The analysis of some provisions of the draft Labour Code, which according to the author worsen the legal status of workers. Proposed solutions to these problems.

Keywords: social purpose, employment law, social partnership, labor contract, labor legislation.

Головне, що визначає сучасні проблеми трудового права сьогодні в Україні, це нівелювання того, що це право в першу чергу є правом соціальним, а отже реалізуючись у трудових правовідносинах воно має розкривати своє соціальне призначення. Сьогодні трудове законодавство створює умови порушення прав працівників, на противагу тому, що саме трудове право призначене знижувати рівень напруги в суспільстві та забезпечувати баланс інтересів держави, роботодавців та працівників. У сучасних умовах української незалежності трудове право перебуває у стані перманентного реформування, що значно знижує його ефективність та дієвість. Задля мінімізації негативних проявів у сфері праці необхідно визначити причини зниження рівня захищеності працівників у вітчизняному трудовому законодавстві, і, відповідно, **метою цієї роботи** є визначення шляхів відновлення «соціального» пріоритету в регулюванні трудових відносин.

Так, основу трудового законодавства становить Кодекс законів про працю України прийнятий ще 10 грудня 1971 року, який станом на 15.03.2017 р. змінювався 123 рази, з них за 20 років часів СРСР – 18 разів та за часи незалежності України (26 років) – 105 разів. Наведені цифри доводять, що нарікання на ідеологічну застарілість діючого нормативно-правового акту не пояснюють погіршення правового становища працівника у трудових правовідносинах. У певній мірі можна говорити, що ідеологія регулювання трудових відносин на певних правових засадах у Кодексі зберігається, однак чи є це причиною неефективності дії норм трудового права сьогодні в Україні.

Ми вважаємо, що неефективність норм та погіршення становища працюючих має низку теоретичних та суто практичних проблем. Дослідимо ці проблеми.

По-перше, трудове право є самостійною галуззю права. Сьогодні для характеристики самостійної галузі права виділяють такі критерії: 1) предмет правового регулювання; 2) метод правового регулювання; існують підходи згідно яких ознакою

галузі права є 3) режим правового регулювання (галузевий режим)[1, С.172], [2] (на нашу думку галузевий режим є синергетичним ефектом від поєднання предмету та методу); 4) галузеві принципи права[3, С.342]; 5) здатність до взаємодії з іншими галузями права як підсистемами одного і того ж рівня[4]; 6) впорядкований масив взаємопов'язаних нормативно-правових актів[3, С.342]; або наявність власних джерел [5, С.76]; 7) визнання на законодавчому рівні – тобто існування галузі права у переліку спеціальностей за якими присуджуються наукові ступені.

Разом із тим, незважаючи на чисельність приведених критеріїв самостійної галузі права у сьогоднішньому трактуванні мінімально необхідними критеріями залишаються предмет та метод правового регулювання, тому саме їх і розглянемо в контексті визначення теоретичних проблем реалізації соціального призначення трудового права.

Щодо предмету правового регулювання. У економічно розвинутих країнах панують ліберальні ідеї, проголошується рівноправність працівників та роботодавців у трудовій сфері, а свобода трудового договору визнається абсолютною. Однак, економічна нерівність працівників та роботодавців очевидна, так як працівник окрім своїх здібностей до праці не має нічого, роботодавець же навпаки володіє засобами виробництва. Саме захист прав працівника та необхідність самостійного правового регулювання відносин у сфері праці стала поштовхом для формування галузі трудового права.

Такі трансформації відбуваються за допомогою науки та її здобутків. Виникнення науки трудового права перш за все пов'язано з виокремленням праці як об'єкту правового регулювання, який є відмінним від будь-якого іншого об'єкту правового впливу. Одним з фундаторів науки трудового права вважається Лев Семенович Таль (роки життя 1867 – 1933 рр.). Однією з головних праць якого є робота «Трудовий договір: цивілістичне дослідження» [6] захист однойменної дисертації відбувся 21 листопада 1913 року в Харківському університеті. І саме у цей період на теренах України вже існувало фабричне законодавство (чи так зване промислове право)[7]. У свою чергу не менш значущим для формування трудового права на українських землях стало прийняття Кодексу законів про працю 1922 р. у якому і закладалися перші принципи регулювання трудових відносин заснованих на праці вільної людини.

За радянських часів в трудовому праві синонімічно використовували терміни «трудова відносина» та «соціально-трудова відносина», а його предмет визначався та визначається до сьогодні як трудова правовідносина та відносина тісно пов'язані з ними. В часи незалежності України у вітчизняній науці трудового права відбулись знакові зміни у структурі відносин, що складають предмет трудового права. Вони характеризуються як розширенням предмету, так і його звуженням. Зокрема, предмет трудового права було розширено шляхом включення до його складу службово-трудова відносина[8, 9], а звужено шляхом виокремлення відносин соціального забезпечення до предмету самостійної галузі права України – права соціального забезпечення[10]. Такі зміни у предметі трудового права цілком відповідають зміні соціально-економічних умов розвитку в Україні.

Разом з тим, що маємо у підсумку в практичній реалізації соціального призначення трудового права:

– службові відносина будучи включеними до предмету трудового права отримали назву «службово-трудова відносина». Специфіка цих відносин полягає у служінні Батьківщині та своєму народу 24 години на добу. При цьому, методи регулювання таких правовідносин, значною мірою, характеризуються нерівністю сторін та звуженням певного кола прав. Наприклад, п 5. ст. 10 Закону України «Про державну службу» закріплює, що державний службовець не має права організувати і брати участь у страйках та агітації (крім випадку, передбаченого частиною четвертою цієї статті)[11]. Відмінності роботи державних службовців та працівників у межах предмету трудових прав співіснують на засадах принципу «єдності та диференціації», однак, у нашій проблемі важливо інше.

Включення службово-трудова відносини до кола відносин, які складають предмет трудового права, повинно було посилити захист трудових прав та інтересів працівників на державній службі за рахунок дії методу трудового права. Соціальне призначення трудового права повинно «огорнути» службово-трудова відносини та посилити захист таких працівників в умовах економічної нерівності працівників та роботодавців.

Однак, сталося по-іншому. Переймаючи досвід організації праці на державній службі сучасні роботодавці почали забувати про міру праці – робочий час та час відпочинку, і вимагати від працівників наполегливої праці поза межами робочого часу, що, відповідно, зменшує час відпочинку. Традиційними стають завдання на вихідні, невідкладні завдання, виконати які у поточний робочий день або зміну не можливо, а відповідно необхідно працювати ввечері. Також стає нормою залишення на роботі працівників після завершення робочого часу для демонстрації своєї відданості «спільній справі», тощо. Тобто державний службовець працює (служить) безперервно, що зумовлено специфікою їх робочого часу та часу відпочинку. За це він має певні компенсації як то: подовжена відпустка, доплата за ненормований робочий день, спеціальні надбавки та доплати, спеціальні умови при виході на пенсію тощо.

Звичайні працівники незалежно від професії якщо і мають спеціальні режими роботи, то це пов'язано з умовами праці, де компенсації підлягають життєві витрати для роботи – в першу чергу здоров'я, втрати якого працівники зазнають працюючи у важких, шкідливих та несприятливих умовах праці. Наприклад, лікарі переважно працюють у шкідливих для здоров'я умовах; викладачі та вчителі працюють несприятливих умовах пов'язаних із психоемоційним навантаженням; шахтарі працюють у важких умовах праці. Тобто тут компенсації підлягають втрати здоров'я.

Отже, перенесення прийомів щодо організації праці в державній службі на трудові відносини інших категорій працівників погіршує їх правове становище. При цьому, як показує практика, такі порушення найпоширеніші на підприємствах, установах, організаціях де роботодавцем виступає держава, а заробітна плата виплачується з державного або місцевого бюджетів. Приватні роботодавці спостерігаючи організацію праці у держави - роботодавця запозичують не найкращий досвід організації праці в результаті чого пригнічують працівників. Тобто в умовах тотальної економічної кризи та розбудови ринкової економіки в Україні права працюючих порушуються, а держава самоусувається від цієї проблеми посилаючись на децентралізацію та свободу трудового договору.

Щодо звуження предмету трудового права та виокремлення відносин із соціального забезпечення у самостійну галузь права. В Україні, соціальне забезпечення поступово перетворилося у соціальний захист, при цьому законодавець «робить вигляд», що не помічає підміни понять «соціальне забезпечення» та «соціальний захист». Така підміна базується на положеннях ст. 46 Конституції України, де закріплено, що громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом. Це право гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення; створенням мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними [12].

У цьому питанні важливо, що забезпечення хоча б і соціальне в межах права – це безперервна діяльність уповноважених суб'єктів зі створення правових умов закріплення, реалізації, гарантування, охорони та захисту соціально-трудова прав, свобод і законних інтересів громадян та їх груп. Соціальний захист шляхом загальнообов'язкового державного соціального страхування – це скоріше рух грошових потоків та їх розподіл у разі настання соціального ризику. Така правова форма забезпечення безперечно має право

на існування, однак соціальне забезпечення повинно здійснюватися у різних правових формах.

Також, теоретична частина проблем погіршення правового становища працівників зумовлена й тим, що предмет та метод трудового права знаходяться у нерозривному зв'язку, і, відповідно, зміни у предметі правового регулювання позначаються і на методі правового регулювання.

Щодо методу правового регулювання у трудовому праві. Поступове вклинення у сферу приватного трудового права відносин з публічного права, а саме відносин з службовцями, зумовлює включення у своєрідний метод трудового права елементів імперативного методу та методу субординації, що спотворює сам метод трудового права, і це призводить до «збоїв у його дії». Однак, ключова проблема у дії методу трудового права зосереджена у практичній площині. Так, у доктрині трудового права загально визнаною є така характеристика методу: поєднання централізованого та локального регулювання суспільних відносин у сфері праці; поєднання рівноправ'я сторін трудових правовідносин із підпорядкуванням у процесі праці; договірний характер праці та визначення її умов; участь працівників через своїх представників, професійні спілки, трудовий колектив у правовому регулюванні праці та контролі за дотриманням трудового законодавства; специфічні способи захисту трудових прав та забезпечення виконання трудових обов'язків [13, с. 18-22].

Практичні проблеми реалізації методу трудового права стосуються зокрема поєднання централізованого і локального регулювання. Сьогодні спостерігається диспропорція між централізованим та локальним регулюванням з їх креном до централізації і уникненням індивідуалізації. Це реалізується простим перенесенням у локальні нормативні акти тільки тих положень які закріплені та врегульовані законодавством. Повне небажання роботодавців «прийняти» рівність сторін трудового договору, що зумовлено економічними обставинами. Договірний характер праці хоча і реалізується на основі договору, однак переважна більшість працівників працюють за трудовими договорами приєднання. Більше того, роботодавці зловживають правом на укладання строкових трудових договорів. Така ситуація спостерігається і у вищій освіті, де після скасування Наказу МОН № 744 від 24.12.2002 р. науково-педагогічні працівники втратили право на укладання безстрокового трудового договору та внесення пропозицій щодо терміну трудового договору[14]. Тобто виключення цих положень з нормативних актів призвело до того, що роботодавець переважно пропонує працівникам річні трудові договори (контракти). Маємо таку ситуацію, що у випадку відсутності нормативного положення діє «свобода договору», де роботодавець диктує свої умови.

Подібна ситуація у сфері культури, де ст. 21 Закону України «Про культуру» передбачено, що керівники державних та комунальних закладів культури призначаються а посаду шляхом укладання з ними контракту строком на 5 років за результатами конкурсу, а з творчими працівниками за результатами конкурсу укладаються контракти строком від 1 до 3 років[15]. Тобто керівник після конкурсу гарантовано має роботу на 5 років, а звичайний працівник перебуває у стані постійних конкурсів після яких мінімальною гарантією є робота на 1 рік. Така ситуація, на наш погляд, погіршує правове становище працівників та нівелює і спотворює призначення строкових трудових договорів, чим і пригнічується соціальне призначення трудового права.

Щодо можливостей профспілок, у захисті прав працівників, то необхідно констатувати, що вони працюють, у більшості випадків формально, а подекуди й на користь роботодавця. Бездіяльність профспілок підсилюється намаганнями законодавця звести їх повноваження у частині захисту прав працівників виключно в межах членства у профспілці. Ст. 2 проекту Трудового кодексу України пропонує закріпити, гарантування профспілкової автономії для представництва й захисту індивідуальних і колективних прав та інтересів своїх членів[16]. Тобто виключно своїх членів, а не представництво всього трудового колективу та його членів. Також необхідно відмітити, що, на нашу думку,

первинні профспілкові організації, які діють на підприємствах, установах, організаціях розглядаються та використовуються роботодавцями як одиниця, де здійснюється розподіл грошових потоків за їх вказівкою.

Тобто у підсумку державний сектор роботодавців посилаючись на державні кошти фінансування працює за мінімальними стандартами визначеними на рівні законів, підзаконних актів та вказівок вищестоящего керівництва. Це, на нашу думку, не відповідає методу трудового права. Приватний сектор роботодавців посилаючись на фінансування «зі свого карману» забезпечує працівникам мінімальний стандарт без будь-яких можливостей домовитися про умови праці на договірних засадах рівняючись на роботодавця-державу. А профспілки не діють.

Щодо договірного характеру умов праці, принциповим на сьогодні є питання правил внутрішнього трудового розпорядку. Так сьогодні, згідно положень ст. 142 КЗпП України трудовий розпорядок на підприємствах, в установах, організаціях визначається правилами внутрішнього трудового розпорядку, які затверджуються трудовими колективами за поданням власника або уповноваженого ним органу і виборного органу первинної профспілкової організації (профспілкового представника) на основі типових правил[17]. На наш погляд, така норма відповідає договірному характеру встановлення умов праці. На відміну від цього Проект ТК України пропонує у п.1. ст. 266 закріпити, що внутрішній трудовий розпорядок визначається нормативними актами роботодавця та іншими актами. При цьому, ст. 267 пропонується затверджувати правила внутрішнього трудового розпорядку роботодавцем за погодженням з виборним органом первинної профспілкової організації (профспілковим представником)[16]. Тобто зміни очевидні, а про договірний характер праці, де виключений трудовий колектив мови не йдеться. Більше того, можливість погодження з профспілковим працівником підвищує вірогідність утримання роботодавцями «своїх» профспілкових працівників.

Щодо практичних проблем реалізації прав та законних інтересів працівників. Сформувавшись як самостійна галузь права трудове право призначалося для регулювання праці несамотійного працівника і забезпечення його життєдіяльності та членів його сім'ї за рахунок власної праці. Конституція України у ст. 43 також закріпила, що кожен має право на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується[12]. Однак, можливість заробляти собі на життя працею залишається «можливістю» реалізувати яку навіть працюючи у роботодавця – держави майже не можливо. У чому ж проблема?

Перше, за часів незалежності у вітчизняному трудовому законодавстві, з'явився термін «найманий працівник», що на наш погляд, є концептуально неприйнятним терміном для характеристики несамотійної праці вільної особи на підставі трудового договору бо витоки найму лежать в основі рабської праці[18]. Розвиток правового регулювання трудових відносин в Україні, безумовно, має забезпечувати правопорядок який відповідає реальним явищам економічної дійсності. Однак цей правопорядок має уособлювати у собі все розмаїття правових відносин індивідуального та колективного характеру у сфері праці.

Реалізація такого правопорядку можлива шляхом забезпечення «справедливого балансу» закріплення, реалізації, гарантування, охорони та захисту прав і свобод осіб та їх груп, зокрема у сфері праці. В контексті цього слід мати на увазі, що Європейський суд з прав людини «справедливий баланс» розглядає як розумну пропорцію між використаними засобами і досягнутими цілями[19], а отже право, усіма своїми засобами, повинно збалансувати загальні інтереси суспільства та права і законні інтереси держави, роботодавців та працівників. Тобто справедливий баланс передбачає не просте, документальне закріплення балансу інтересів, а його реалізацію. Однак, в Україні, на жаль, реалізацію прав та інтересів замінюють на регулювання процесу досягнення домовленостей. Таке наше твердження базується на тому, що держава за допомогою законів зміщує акценти щодо реалізації соціального призначення трудового права.

Наприклад, Модельний Закон «Про соціальне партнерство» як міжнародний документ укладений країнами СНД 16.11.2006 р. передбачає, що соціальне партнерство – це взаємодія органів державної влади, об'єднань роботодавців та профспілок у визначенні та втіленні в життя узгодженої соціально-економічної політики, політики в галузі трудових відносин, а також двосторонні відносини між роботодавцями і профспілками, спрямовані на забезпечення узгодження їх інтересів у порядку, визначеному законодавством[20]. Соціальне партнерство як явище науковцями трактується по-різному, однак в науці трудового права ніхто не заперечує того, що соціальне партнерство є відносинами, які мають термінологічне визначення «соціально-партнерські відносини».

Що ж відбувається на законодавчому рівні? Україна 23.12.2010 р. для врегулювання соціально-партнерських відносин приймає закон «Про соціальний діалог», де у ст. 1 закріплено, що соціальний діалог – це процес визначення та зближення позицій, досягнення спільних домовленостей та прийняття узгоджених рішень сторонами соціального діалогу, які представляють інтереси працівників, роботодавців та органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування, з питань формування та реалізації державної соціальної та економічної політики, регулювання трудових, соціальних, економічних відносин[21]. На наш погляд, саме «втілення в життя» та «процес визначення, зближення, досягнення домовленостей з питань формування та реалізації ...» перетворив усю систему соціально-партнерських відносин не у відносини, а у процес. У цьому процесі ми узгоджуємо, домовляємося, формуємо, а не втілюємо у життя досягнуті домовленості.

Підтвердженням цьому є Генеральна Угода на 2016–2017 роки про регулювання основних принципів і норм реалізації соціально-економічної політики і трудових відносин в Україні від 23.08.2016 року[22]. Де домовленості оформлені не як договірні зобов'язання щодо регулювання соціально-трудова відносин, а як домовленості про процеси на кшталт «впровадження механізмів, удосконалення системи, активізація роботи, проведення консультацій, створення умов, розроблення та запровадження, обговорення, тощо». Навіть з питань оплати та охорони праці сторони зобов'язалися «у разі зростання реального ВВП, провести переговори щодо визначення розміру тарифної ставки робітника I розряду на 2017 рік. Далі, провести консультації і переговори щодо запровадження компенсуючих механізмів знецінення грошових доходів та подати узгоджені пропозиції на розгляд Верховної Ради України», тощо.

Тобто нічого конкретного щодо реалізації та правового забезпечення балансу інтересів у цій Угоді немає. Цікавим прикладом нечіткості домовленостей слугує п. 2.5. Генеральної угоди, де сторони закріпили, що «конкретний розмір мінімальних ставок (окладів) заробітної плати, міжпосадові, міжрозрядні співвідношення встановлюються в галузевих, територіальних угодах і колективних договорах» [22]. Тобто домовилися про те, що держава відсторонилася від вирішення цього питання на рівні Генеральної Угоди.

Все б можливо не було б так погано якби наприкінці 2016 р. держава не визначила мінімальну заробітну плату на рівні 3200 грн., при цьому залишивши I розряд на рівні 1600 грн. Можна тривалий час дискутувати про наслідки таких дій в державі, однак один факт є очевидним. Держава знехтувала правами роботодавців та працівників досягти таких домовленостей та підготуватися до впровадження такого рішення у життя.

У загальній теорії однією зі специфічних функцій договору є функція «планування». Враховуючи те, що Генеральна угода є видом договору у сфері праці, домовленості у частині оплати праці на період 2016–2017 роки надають прогнозованого характеру цьому сегменту трудових відносин як для держави так і для роботодавців, і працівників. У випадку з Україною цього не сталося, жодного планування. Тобто ми можемо констатувати, що розвиток та регулювання трудових (соціально-трудова) відносин відбувається хаотично та має ознаки «ручного управління» з боку держави. У такій ситуації говорити про дотримання «справедливого балансу» як розумної пропорції між використаними засобами і досягнутими цілями не можна.

Друге, враховуючи євроінтеграційні процеси в Україні, ми намагаємося запозичувати зарубіжний досвід у регулюванні відносин у сфері праці, однак і тут Україну спіткала низка проблем, зокрема:

– законодавча неготовність до впровадження зарубіжного досвіду, зокрема це «термінологічні розбіжності», «відсутність досвіду використання принципів права як джерела», «зруйнована система колективно-договірного регулювання соціально-трудова відносин», тощо;

– відсутність усталених відносин щодо нововведень. Зокрема право, є категорією консервативною, воно надає правову форму тільки тим відносинам, які сформувалися у суспільстві та потребують законодавчого регулювання в силу їх суспільної значимості. Тобто розвиток нових форм організації праці таких як аутстафінг, віддалена чи дистанційна робота, тощо передвоюється в Україні на спотворені правові форми реалізації права на працю. Це відбувається тому, що держава намагається «вирівняти» всі форми трудових договорів у частині податкового навантаження не приймаючи до уваги нерівноцінність ризиків для працівника за такими договорами. Роботодавці у свою чергу також намагаються «не втратити» «господарчої влади» звужуючи умови договорів в частині самостійної організації праці працівником та застосовуючи строкові (короткострокові до одного року) трудові договори.

Для того щоб з'ясувати засади організації праці у розвинених країнах ми дослідили правове регулювання трудового договору за законодавством Німеччини[23], Швейцарії[24] та Франції[25]. Проведений аналіз показав таке: (а) у Німеччині більшість питань щодо регулювання праці на підставі трудового договору вирішуються на рівні колективного договору та індивідуалізованого трудового договору. Тобто укладання договору базується на принципах «свободи трудового договору» пріоритетним є «домовленість сторін», що носить індивідуальний характер роботи кожного конкретного працівника. У питаннях, що торкаються колективних інтересів працівників регулювання здійснюється на рівні актів соціального партнерства; (б) у Швейцарії трудове законодавство характеризується більшою деталізованістю норм щодо умов праці порівняно із законодавством Німеччини. Характер норм трудового права Швейцарії чітко вказує на пріоритет договірних засад регулювання праці за трудовим договором; (в) у Франції правове регулювання праці здійснюється на базі кодифікованого нормативного акту яким є Трудовий кодекс. Цей нормативно-правовий акт уособлює у собі національні традиції регулювання несамоїї праці. При цьому, незважаючи на деталізацію норм трудового законодавства Франції у ньому пріоритетом також є договірне та локальне регулювання відносин у сфері праці, зокрема трудових та тісно пов'язаних з ними відносин.

Третє, практичні проблеми запровадження зарубіжного досвіду в Україні. Головна проблема це відмінність ментальних поглядів на трудові відносини. У металічному сприйнятті вітчизняних роботодавців трудове законодавство діє за принципом «що не заборонено законом, те дозволено», тобто не рівняння на взаємні потреби та узгодження інтересів з працівниками, а використання правової невизначеності задля мінімізації економічних ризиків та втрат за рахунок працівників – економічно слабкої сторони трудових відносин.

Відмінність сприйняття принципу «свободи трудового договору» не дає можливості реалізувати повною мірою його головну мету – домовленість сторін (конкретного роботодавця з конкретним працівником з урахуванням його особистих здібностей). В нашій державі така свобода реалізується виключно як право працювати за тією чи іншою професією, та у того чи іншого роботодавця. Нереалізованим залишається право працівника на узгодження та індивідуалізацію умов трудового договору.

Чому так відбувається? Ми вважаємо, що ця проблема має історичне коріння та часові відмінності у розвитку. Перше, на теренах Європейського Союзу розвиток відбувався на правових засадах закладених у Римській імперії яка являла собою державне,

військово-політичне утворення на основі Римської республіки (509 рік до н. е. – 133 рік до н. е.). У Стародавньому Римі вдала належала сенату та консулам та характеризувалася аристократично-олігархічною формою управління. Тобто формування інститутів демократії на цих землях розпочалося до нашої ери. Щодо розвитку правових засад існування державності на теренах України, то ми зазнали значного впливу на устрій держави від Візантійської імперії. Хоча історики акцентують увагу, що Візантійська імперія була східною частиною Римської імперії, все ж таки між ними були відмінності. Розвиток державного управління Візантії був заснований на монаршій системі правління на чолі з імператором.

Тобто відмінності в управлінні на засадах колегіальності та єдиноначальності зумовлюють і відмінності у сприйнятті трудового договору як угоди сторін та правовому регулюванні праці на демократичних засадах. Яскравим прикладом таких «історичних шлейфів» є ст. 11 Проекту ТК України «Акти трудового законодавства», де перелічені усі можливі акти прийняті державою та її органами та відсутні згадування про локальні нормативно-правові акти, які беззаперечно є джерелами у трудовому праві. При цьому, у ст. 12 Проекту ТК України «Нормативні акти роботодавця» (новела цього кодексу), закріплено, що роботодавець має право приймати нормативні акти у сфері праці шляхом видання наказів, розпоряджень, рішень. Є застереження, що «нормативні акти роботодавця не можуть суперечити актам трудового законодавства, колективним угодам, колективному договору», а далі таке: «Нормативні акти роботодавця приймаються ним самостійно. У випадках, передбачених законом, колективними угодами та договорами, такі акти приймаються роботодавцем з урахуванням пропозицій чи за погодженням з виборним органом первинної профспілкової організації (профспілковим представником)». Доволі цікавим є п. 3 ст. 12 зокрема «якщо колективний договір не укладено, питання, що мають бути ним урегульовані відповідно до вимог цього Кодексу, регулюються нормативними актами роботодавця, погодженими з виборним органом первинної профспілкової організації (профспілковим представником) чи після проведення з ним консультацій, а в разі відсутності первинної профспілкової організації роботодавець погоджує ці питання з вільно обраними для ведення колективних переговорів представниками (представником) працівників»[16]. Тобто ми бачимо: розширення повноважень «роботодавця-царя»; можливість ухилення від укладання колективного договору; звуження повноважень профспілок; можливість реалізувати економічні інтереси роботодавця за рахунок працівників шляхом утримання «кишенькового представника профспілки».

У підсумку цієї проблеми зазначимо, що а ні держава, а ні роботодавці сьогодні не намагаються налагодити дієву співпрацю та набути навиків організації праці на засадах соціального партнерства. Історичне коріння тягне нас до єдиноначальності та утримання права на рішення в одних руках. За таких умов запозичувати зарубіжний досвід необхідно виважено з розумінням методів управління та прийняття рішень. Вважаємо, що сьогодні ми не готові віддати регулювання праці конкретному роботодавцю, власнику засобів виробництва. Безумовно договірні засади регулювання праці є ключовою умовою праці вільної людини, але держава не повинна посилячись на договірний характер трудових відносин відсторонюватися від регулювання праці та контролю за дотриманням прав працівників. Більше того, держава має бути прикладом для розвитку соціально-партнерських відносин, а не стороною яка зобов'язань не бере і змінює «правила гри» не узгодивши їх зі своїми соціальними партнерами.

Шляхи виходу з означеної низки проблем ми бачимо виключно такі: перше, переорієнтування ідеології проекту Трудового кодексу на реалізацію соціального призначення трудового права, або розробка нового проекту; друге, формування навиків прийняття колегіальних рішень соціальними партнерами; третє, пріоритет регулювання праці на засадах реального «соціального партнерства» та спрямовування всього трудового законодавства на реалізацію соціального призначення трудового права; четверте,

реалізація принципу «свобода трудового договору», де ключовим фактором є індивідуальний підхід до трудового договору кожного конкретного працівника; п'яте, підсилення ролі громадського контролю за дотриманням роботодавцями трудового законодавства.

Список використаних джерел

1. Алексеев С.С. Общая теория права : учеб. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : ТК Велби, Изд-во Проспект, 2008. – 576 с.
2. Мінка Т.П. Правовий режим як критерій поділу права на галузі // Часопис Київського університету права. – 2010. – № 3. – С. 18-22.
3. Тихомирова Л.В. Юридическая энциклопедия / Л.В. Тихомирова, М.Ю. Тихомиров. – М.: 1997. – 526 с.
4. Отрасль права: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ru.wikipedia.org/wiki/Отрасль_права
5. Жигалкін І.П. Критерії виокремлення трудового права як самостійної галузі права // Науковий вісник Херсонського державного університету. – Серія «Юридичні науки». – 2016. – Вип. 1. – Том 2. – С. 73-77.
6. Таль Л.С. Трудовой договор: Цивилистическое исследование. – М.: Статут, 2006. – 539 с.
7. Фабричные законы: Сборник законов, распоряжений и разъяснений по вопросам русского фабричного законодательства. Сост. М. Балабанов. – Петербург: «тип. В. Безобразова и К», 1909. – 274 с.
8. Іншин М.І. Проблеми правового регулювання праці державних службовців України: дис. ... докт. юрид. наук:12.00.05 / Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2005 – 452 с.
9. Мельник К.Ю. Трудові правовідносини службовців правоохоронних органів: дис. ... докт. юрид. наук:12.00.05 / Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2011 – 432 с.
10. Прилипко С.М. Предмет права соціального забезпечення: дис. ... докт. юрид. наук:12.00.05 / Нац. юр. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2007. – 382 с.
11. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 № 889-VIII // Офіц. вісн. України – 2016. – № 3. – Ст. 149.
12. Конституція України від 28.06.1996 N 254к/96-ВР. // Відом. Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
13. Прилипко С.М. Трудове право України : підручник / С.М. Прилипко, О.М. Ярошенко. – [2-е вид., перероб і доп.]. – Х. : Вид-во «ФІНН», 2009. – 728 с.
14. Про визнання таким, що втратив чинність, наказу Міністерства освіти і науки України від 24 грудня 2002 року № 744: Наказ МОН України від 07.10.2015 № 1015 // Офіц. вісн. України. – 2015. – № 90. – Ст. 3064.
15. Про культуру: Закону України від 14.12.2010. № 2778-VI // Офіц. вісн. України – 2011. – № 2. – Ст. 91.
16. Проект Трудового кодексу України від 27 грудня 2014 р. № 1658 (текст законопроекту до другого читання від 26 грудня 2014 року). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53221
17. Кодекс законів про працю України // Відом. Верховної Ради УРСР. – 1971. – №50. – Ст. 375.
18. Костюченко О.Є. Трудовий договір чи найм: проблеми право розуміння // Вісник Національної юридичної академії України ім. Я. Мудрого. Серія: Економічна теорія та право. – Х. : Право, 2010. – № 2. – С. 174-184.
19. Справа «Федоренко проти України»: Рішення Європейського суду з прав людини від 01.06.2006 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/974_041
20. Модельний Закон «Про соціальне партнерство» як міжнародний документ укладений країнами СНД 16.11.2006 р. // http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/997_g07
21. Про соціальний діалог в Україні: Закон України № 2862-VI від 23.12.2010 р. // Відом. Верховної Ради України. – 2011. – № 28. – Ст. 255.
22. Генеральна угода на 2016–2017 роки про регулювання основних принципів і норм реалізації соціально-економічної політики і трудових відносин в Україні від 23.08.2016 року // Урядовий кур'єр № 172 від 14.09.2016 р.
23. Bürgerliches Gesetzbuch in der Fassung der Bekanntmachung vom 2. Januar 2002 // BGBl. I S. 42, 2909; 2003 I S.738), das zuletzt durch Artikel 3 des Gesetzes vom 24. Mai 2016 (BGBl. I S. 1190) geändert worden ist.
24. Bundesgesetz betreffend die Ergänzung des Schweizerischen Zivilgesetzbuches (Fünfter Teil: Obligationenrecht) vom 30. März 1911 (Stand am 1. Januar 2017) // <https://www.admin.ch/opc/de/classified-compilation/19110009/index.html#a19/>
25. France Code du travail. Dernière modification : 1 février 2017 // <https://www.legifrance.gouv.fr/affichCode.do?idArticle=LEGIARTI000018764571&idSectionTA=LEGISCTA00018764573&cidTexte=LEGITEXT000006072050&dateTexte=20160205#LEGIARTI000018764562>

ПИТАННЯ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ АПЕЛЯЦІЙНОГО ПРОВАДЖЕННЯ НА ЗАХІДНО-УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У XII-XIX СТОЛІТТЯХ

Кулянда М.

(суддя)

Анотація. Стаття присвячена особливостям становлення і розвитку судової системи та апеляційного провадження на західно-українських землях у період від часів Київської Русі і «Руської Правди» та до входження цих українських територій після розподілу Польської Держави у кінці XVIII століття до складу Австро-Угорської імперії.

Ключові слова: апеляційне провадження, апеляційна інстанція, оскарження судових рішень, світські та церковні суди.

Аннотация. В статье рассматриваются особенности становления и развития судебной системы и института апелляционного производства на западно-украинских землях в период от Киевской Руси и «Русской Правды» и до вхождения этих украинских земель по условиям разделения Польши в XVIII веке в состав Австро-Венгерской империи.

Ключевые слова: апелляционное производство, апелляционная инстанция, обжалование судебных решений, светские и церковные суды.

Abstract. The article is devoted to the peculiarities of formation and development of the judiciary and appeal proceedings in the Western Ukrainian lands in the period of Kievan Rus and "n Truth" and the entry of Ukrainian territories after the partition of the country in the late eighteenth century, the Austro-Hungarian Empire.

Keywords: appeal, appeal, appeal court rulings, secular and religious courts.

У юридичній науці історія становлення та розвитку апеляційного провадження залишається малодослідженою. Що ж до національного розуміння апеляції, то більша частина території України протягом віків розвивалась відповідно до європейських поглядів та ідеалів, тому інститут апеляції відомий їй здавна. Наприкінці VIII століття правосуддя поділялось на світське та церковне і здійснювалося на підставі норм звичаєвого права, князівських «уставів» і «уроков», Церковних уставів, Візантійських збірників та «Руської Правди» [1]. Серед науковців немає єдності в питанні можливості оскарження судових рішень у цей історичний період. Так, на думку О. Шевченка та В. О. Самохвалова, найнижчою судовою інстанцією були громадські суди – суди общини (суди верви), рішення яких можна було оскаржити до княжих судів [2]. Інший український дослідник Я. Падох тільки припускає, «що від громадських судів можна було звернутися до суду княжого, але впевненості щодо цього немає» [3, с. 73]. У цей історичний період існували також приватновласницькі суди, їх ще називали вотчинними судами або судами домініальними. Під їх юрисдикцію підпадали закабалені селяни (закупи, рядовичі, ізгої). На підставі ст. 56 Просторової редакції «Руської Правди» (XII ст.) закуп міг піти «жалітися до князя і до суддів» [4, с. 28]. Деякі науковці вважають, що закупи користувалися правом оскарження рішення суду феодала до князівського суду [5, с. 312]. Як зазначає Я. Падох, «ім дозволялося відкликатись від вироку пана до княжого суду» [3, с. 6]. Згідно із Церковними уставами, рішення духовних судів не підлягали оскарженню: «не подобаєть сих судов и тяжь князю судити, ни боярам его, ни судьям» [6, с. 138]. Рішення княжих судів теж були остаточними і оскарженню не підлягали. В них засідали або самі князі, або ж посадник чи тіун [7, с. 77]. Інша група вчених, зокрема І. Д. Беляєв, О. Мироненко, Є. А. Чернушенко, вважають, що рішення всіх судів були остаточними й оскарженню не підлягали [8, с. 339]. Однак, з такою категоричністю можна погодитися тільки стосовно рішень княжих та церковних судів.

Таким чином, можна зробити висновок, що оскарження й перегляд судових рішень існували ще з VIII століття. Оскільки при оскарженні судових рішень допускався перегляд кримінального провадження і це здійснювалося судом вищого державного рівня, то правомірно стверджувати про зародження в той час апеляційного оскарження. Отже, апеляційний спосіб оскарження виникає при побудові судової системи за принципом ієрархічності з можливістю перегляду судового рішення шляхом розгляду судового

провадження судом вищого рівня.

У період входження українських земель до складу Королівства Польського та Великого Князівства Литовського оскарження судових рішень мало певні особливості. У Галичині, що з другої половини XIV століття знаходилась у складі Королівства Польського, апеляційне оскарження судових рішень здійснювалося до вічових судів загалу шляхти воєводства, які були вищими апеляційними установами та збиралися тричі на рік. З XV століття апелювання здійснювалося до короля, і відтоді почався занепад вічових судів. Із судів західноукраїнських міст апеляції направлялися до суду Львова, а звідти – до комісарського суду в Кракові. Згодом апелювання на рішення магістратських судів здійснювалося до королівського суду.

У Великому князівстві Литовському Жалуваною грамотою 1457 р. та Судебником Казимира 1468 р. [9] узаконено і врегульовано компетенцію панських (доменіальних) судів. Згідно із зазначеними актами пан-шляхтич мав право одноособово вершити суд над селянами. Обов'язковий інстанційний порядок розгляду кримінальних проваджень судами був запроваджений із прийняттям Статуту 1529 р.

У XIV–XVI ст. суд Великого князя в Литовсько-Руській державі був вищою судовою установою. У тогочасних джерелах права він називався «суд господарський», «власний суд господарський», а іноді «суд перед обличністю господарською», «маєстат господарський» (Статут 1529 р., розд. VI, арт. 36, Статут 1566 р., розд. IV, арт. 68, Статут 1588 р., розд. IV, арт. 29) [10; 11 с. 2–106]. Суд міг розглянути будь-яке кримінальне провадження особисто за участю радних панів або доручити судочинство довіреним особам (комісарам, асесорам, канцлерам, маршалкам). Як справедливо зазначають історики, «головне навантаження господарський суд ніс не у вирішенні кримінальних проваджень за першою інстанцією, а у їхньому розгляді за апеляційними скаргами на рішення всіх інших судів» [9]. Великий князь розглядав апеляції на вироки нижчих судів і довірених осіб та отзови (скарги на суддів) [12, с. 41]. Він мав змогу затвердити, змінити або скасувати їх вирок.

Наступним кроком у запровадженні інстанційності судового розгляду стала ухвала Берестейського сейму від 23 травня 1542 р. [13]. Відповідно до умов акту, позивач не мав прав звертатися до господарського суду, якщо господар знаходився в Польщі, а зобов'язаний був звертатися до суду воєвод і старост. Скарги на їх рішення в такому разі подавалися до суду Пани-Ради. Після Кревської унії, як зазначає М. Н. Ясинський, до складу Пани-Ради увійшли також католицькі єпископи, а з 1401 р. маєткова аристократія і вищі посадові особи органів центрального управління: канцлер, підканцлер, гетьман, маршалки та ін. [14, с. 172]. Спочатку суд Пани-Ради був дорадчим органом при князі, а згодом здійснював судові функції під час відсутності великих князів і збирався на судові сейми двічі, а з 1551 р. – раз на рік. На думку Я. Падоха, суд Пани-Ради розглядав усі кримінальні провадження, що надходили на розгляд Великого князя, зокрема, скарги на старост та воєвод [3, с. 33].

У 1588 р. суд Пани-Ради був повністю замінений Сеймовим судом, який став вирішувати особливо важливі кримінальні провадження та апеляційні скарги на рішення з окремих справ. Вирок Сеймового суду, як зазначають історики, оскарженню не підлягав, але за королем залишалось право помилувати засудженого [9].

Апеляції на вироки міських судів, де застосовувалося магдебурзьке право, розглядалися судами адміністративних центрів старост та воєводств.

Серед українського населення Литовсько-Руської держави існував ще й копний (громадський) суд. Коли хтось ставав потерпілим від злочину або був свідком його вчинення, він скликав копу, тобто зібрання дієздатних селян, яка проводила розслідування і вчиняла суд. Серед істориків права немає єдності в питанні можливості перегляду вищим судом рішення копного суду. Частина науковців вважає, що судові рішення копного суду були остаточними й виконувалися негайно [15, с. 248]. Так, на думку Я. Падоха, від вироків копного суду йшов відклик до суду гродського, якому копа часом сама передавала

складні кримінальні провадження для прийняття рішення [3, с. 67]. Таку думку підтримують й інші науковці, зауважуючи, що рішення копного суду подавалось возним до гродського суду, який міг затвердити рішення копного суду, винести свій вирок у даному кримінальному провадженні, скасувати рішення й виправдати обвинуваченого. Апеляційною інстанцією для копних судів був суд намісника [9]. Таким чином, вироки копних судів підлягали оскарженню. На Правобережжі копні суди існували до кінця XVIII ст., а на Лівобережжі – до середини XVIII ст. Інформація про копне судочинство зустрічається навіть у XIX ст. [16, с. 236].

Земським привілеєм 1457 р. феодалам було надане право суду над своїми селянами. Слід погодитися з Я. Падохом, що домініальне судочинство зазвичай здійснювали у двох інстанціях: спершу кримінальні провадження розглядали сільські суди отаманів, а потім вони могли бути остаточно вирішені судом пана. Хоча пан міг кожне кримінальне провадження розглянути особисто з самого початку [3, с. 22].

На рішення обласних (місцевих державних) судів апеляції подавались: на рішення намісників, воєводи, старости, державця – до господарського суду; на рішення помічників воєводи – до воєводи. До господарського суду можна було апелювати на рішення земського суду. Апеляції на рішення гродських судів також подавались до суду господаря, а після створення Луцького трибуналу – до нього. На рішення і вироки магістратських судів у великих містах скарги подавались до господарського суду, в ратушних містах – воєводи або старості, в приватновласницьких містах – власнику міста. Після Люблінської унії 1569 р. і утворення Речі Посполитої для більшості міст з магдебурзьким правом вищим судом був Сеймовий суд у Варшаві, а після 1581 р. – Головний трибунал Великого Князівства. Апеляції на рішення гетьманського суду (військового) подавались до Сеймового суду, а після створення Головного трибуналу Великого Князівства – до нього.

У середині XVI століття на землях Великого князівства Литовського була проведена судова реформа. У гродських судах, які поділялися на нижчі й вищі, судьями виступали старости й воєводи. Вищі були судами другої інстанції, які розглядали апеляції. Апелювати ще можна було до центральних судів. Литовським статутом 1566 р. встановлювалися правила для подання апеляції та переносу кримінального провадження на суд господаря. Таким чином, Статутами 1566 і 1588 рр. остаточно затверджено інстанційний порядок розгляду цих проваджень.

У 1581 р. створено центральний судовий орган – Головний трибунал Великого Князівства, який діяв на литовських і білоруських землях. М. В. Володимирський-Буданов вважає його точною копією польського Коронного трибуналу 1578 р. [17, с. 532]. Уже в кінці 1581 року діяв Головний литовський трибунал, як основна апеляційна інстанція у Великому князівстві Литовському, Руському та Жемайтійському (офіційна назва держави), до складу якого входили землі України [14, с. 201]. Аналіз статуту «Способу прав трибунальських» дозволяє зробити висновок, що він замінив господарський суд [18, с. 2–16]. До компетенції трибуналу належав розгляд кримінальних проваджень по першій інстанції та розгляд апеляцій на вироки земських, городських і підкоморських судів, а також панських судів відносно шляхтичів, засуджених до смертної кари, тюремного ув'язнення або великого грошового штрафу (Статут 1588 р., розд. III, арт. 11) [11].

Як зазначає Т. І. Бондарук, Головний Литовський трибунал став основною апеляційною інстанцією [19, с. 108]. Рішення Головного трибуналу оскарженню не підлягали. На них не можна було подати апеляцію до господарського або сеймового суду [18, с. 3–4]. На думку істориків права, перегляд справ у порядку апеляції в господарському суді все ж відбувався, але тільки в тому випадку, якщо в першій інстанції справа розглядалася комісарським судом, а також тоді, коли судді Головного трибуналу не мали єдиної думки [9].

Конституція Вального Сейму 1578 р. затвердила вищою судовою апеляційною інстанцією для місцевих судів Волинського, Брацлавського і Київського воєводств – Луцький трибунал. Уперше його діяльність дослідив М. М. Ясинський [14]. Цей

апеляційний суд був подібний до Люблінського трибуналу в Польщі, був виборним органом і складався з депутатів-суддів. Конституція про затвердження трибуналу віднесла до його компетенції, зокрема, розгляд апеляцій у кримінальних провадженнях на рішення земських, гродських та підкоморських судів. Апеляції на рішення міських судів із магдебурзьким правом розглядав королівський суд. Під час апеляційного провадження оголошувалася апеляція, оскаржений декрет суду. Особливістю, як зазначають історики, було те, що трибунал не міг торкатися тих обставин, які не були предметом розгляду місцевого суду й не знайшли відображення в його рішенні. Результатом розгляду кримінального провадження могло бути затвердження або прийняття нового декрету [20]. Як показує аналіз судової практики, рішення Луцького трибуналу, як і рішення комісарських судів, могли оскаржуватись до королівського суду [21].

У 1589–1590 рр. Річ Посполита підпорядкувала Люблінському трибуналу всі непольські провінції – Волинь, Брацлавщину, Київщину та Пруссію, у зв'язку з чим Луцький трибунал припинив своє існування. Таким чином, після ліквідації Луцького трибуналу апеляції став розглядати загальний Люблінський трибунал.

У Правобережній Україні продовжувала існувати судова система Речі Посполитої. Вищим становим (апеляційним) судом був коронний трибунал. З 1764 р. судовими справами України займався Люблінський трибунал. Шляхетськими судами першої інстанції були: земський суд, міський суд, підкоморський суд. У містах діяв міський (головний) суд, у селах – сільські та доменіальні (замкові, вотчинні) суди. У 1792 р. земські, гродські і підкоморські суди було замінено земськими судами. Міські суди реорганізовано у 1791 р. з підпорядкуванням асесорському суду як суду апеляційному.

У перші роки після захоплення Австрією західноукраїнських земель на їхній території існувала, майже без змін, колишня судова система. Усі рішення державних суддів виносилися від імені австрійської імператорської влади. Кожному надавалося право оскаржити рішення суддів губернатору, а смертні вироки виконувалися тільки після перевірки справи губернатором.

Формально піддані мали право оскаржити рішення домініальних суддів до комітатського суду, але фактично це було не реально. Це право не зменшувало особистої залежності від поміщиків і не обмежувало судового свавілля власника латифундії та її адміністрації стосовно селян.

Оскільки коронні трибунали після першого поділу Речі Посполитої виявилися в межах іншої держави, то 1773 році у Львові було створено верховний губернаторський суд як апеляційну інстанцію для всіх нижчих суддів Галичини. Тільки з особливо важливих кримінальних проваджень цей суд діяв як перша судова інстанція. У 1774 році замість цього суду у Львові почав функціонувати королівський трибунал, який потім назвали імператорсько-королівським.

Створення апеляційних судів є важливим позитивним моментом, завдяки якому діяльність судів удосконалюється. Апеляційне провадження дозволяє сторонам процесу домагатися виправлення помилок судів першої інстанції до моменту набрання судовим рішенням законної сили. Уведення апеляції в судочинство є реалізацією конституційного положення про право кожного громадянина на судовий захист.

Список використаних джерел

1. Кількість не означає якість, або Практика розгляду апеляцій на постанови місцевих судів // Юридичний вісник України. – 2009. – № 14.
2. Інкін В. Інститут присяжництва та громадські сільські суди в Галицькій звичасвій практиці XVI–XVII ст. порівняно з Руською Правдою / В. Інкін. – Львів : Україна модерна, 1996. – 256 с.
3. Падох Я. Суди й судовий процес України / Я. Падох // Записки наукового товариства ім. Шевченка. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто; Львів, 1990. – Т. 209.
4. Русская правда // Российское законодательство X–XX веков : в 3 т. – М. : Юрид. лит., 1984.
5. Законодавство України про судову і правоохоронну діяльність: Організація та діяльність судових органів. Організація та діяльність правоохоронних органів // Бюлетень законодавства і юридичної практики України / [відп. ред. В. С. Стефанюк]. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – 351 с.
6. Устав уголовного судопроизводства от 20 ноября 1864 г. // Российское законодательство X–

XX століття : в 5 т. – М. : Юрид. лит., 1984.

7. Кульчицький В. С. Історія держави і права України / Кульчицький В. С., Настюк М. І., Тищик Б. Й. – Львів : Світ, 1996. – 296 с.
8. Беляев И. Д. Лекции по истории русского законодательства / Беляев И. Д. – М., 1901. – 575 с.
9. Суд і судочинство на українських землях у XIV–XVI ст. / [за заг. ред. П. Музиченка]. – Одеса : Астропринт, 2000. – 180 с.
10. Литовский статут 1529 года // Временник Московского общества истории и древностей российских. – М., 1854. – Кн. 18. – С. 2–106.
11. Литовский статут 1588 года // Законодательные акты Великого княжества Литовского XV–XVI вв. – Ленинград, 1936.
12. Молдован В. В. Кримінальний процес України : [навч. посібник] / Молдован В. В. – К. : Ін-т післядипломної освіти Київського нац. ун-ту ім. Т. Шевченка, 2004. – 103 с.
13. Ухвала Берестейського сейму від 23 травня 1542 р. // Акты, относящиеся к истории Западной России : в 2 т.
14. Ясинський М. Н. Главный литовский трибунал, его происхождение, организация и компетенция / Ясинський М. Н. – К. : Тип. Н. А. Гирич, 1901. – 263 с.
15. Яновська О. Г. Кримінально-процесуальне право України : [навч.-метод. посібник] / Яновська О. Г. – К. : КНЕУ, 2003. – 207 с.
16. Иванов В. М. Історія держави і права України : [навч. посібник] / Иванов В. М. – К. : Атіка, 2003. – 416 с.
17. Владимирский-Буданов М. Ф. Обзор истории русского права / Владимирский-Буданов М. Ф. – Ростов-на-Дону : Феникс, 1995. – 640 с.
18. Способ прав трибунальских // Временник императорского Московского общества истории и древностей Российских. – М., 1854. – Кн. XXV. – С. 2–16.
19. Бондарук Т. І. Західноруське право : дослідження і дослідники / Бондарук Т. І. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2000. – 160 с.
20. Попелюшко В. О. «Мала судова реформа» в Україні та захист прав громадян : [монографія] / Попелюшко В. О. – Острогоз : Нац. ун-т «Острозька академія», 2003. – 124 с.
21. Антонов М. В. Соціологія права Ойгена Эрліха / М. В. Антонов // Правоведение. – 2008. – № 6. – С. 128–137.

УДК 342.951

ЗАКОНОДАВЧЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ПРОКУРАТУРИ

Мазурик С.

(прокурор Київської місцевої прокуратури № 6)

***Анотація.** У статті висвітлено питання законодавчого забезпечення інформаційної діяльності органів прокуратури визначені його особливості та сформовані узагальнення, спрямовані на подальшу теоретичну розробку проблем діяльності органів прокуратури в якості сучасного органу правопорядку.*

***Ключові слова:** інформаційне законодавство, інформаційне забезпечення, органи прокуратури, інформація*

***Аннотація.** В статье рассмотрены вопросы законодательного обеспечения информационной деятельности органов прокуратуры определены его особенности и сформированы обобщения, направленные на дальнейшую теоретическую разработку проблем деятельности органов прокуратуры в качестве современного органа правопорядка.*

***Ключевые слова:** информационное законодательство, информационное обеспечение, органы прокуратуры, информация.*

Mazuryk S. Legislative support of information activity of the prosecution

In the article author researches the legislative support of information activity of the prosecution, its features, and formed generalizations for support the further development of the theoretical problems of the prosecution as a modern law enforcement agency.

Keywords: information law, information activity, prosecution, information

Постановка проблеми. Як і будь-які інші сфери функціонування прокуратури, інформаційна знаходить своє закріплення в нормативних приписах, які набувають обов'язкової сили та регулятивного характеру після прийняття в установленому порядку та з дотриманням належної процедури. При чому це стосується як загально

концептуальних нормативно-правових актів (законів, підзаконних актів), так і конкретно-регулятивних (правових документів Генерального прокурора України). Останнім часом діяльність прокуратури будується на засадах відкритості і передбачає прямий діалог із суспільством у питаннях, пов'язаних виконанням поставлених завдань, а також реалізації функцій. Інформаційне забезпечення діяльності, в якості важливого організаційно-забезпечувального процесу, має принципове значення для прокуратури, адже від того, наскільки якісною та оперативною буде інформація, як вона буде опрацьована та використана, залежить здатність прокуратури до повноцінного та ефективного функціонування в якості надважливого органу правопорядку. Отже, проблематика закріплення у нормах законодавства інформаційних аспектів діяльності органів прокуратури, є безумовно актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам правового регулювання суспільних інформаційних відносин відзначилися такі вітчизняні науковці як: І. В. Арістова, О. А. Баранов, К. І. Беляков, В. Д. Гавловський, Р. А. Калюжний, Б. А. Кормич, В. В. Костицький, О. В. Кохановська, І. Ю. Крегул, Н. В. Кушакова, Г. М. Красноступ, В. А. Ліпкан, А. І. Марущак, В. Я. Настюк, Н. Б. Новицька, А. М. Новицький, В. Г. Пилипчук та інші. Натомість, проблеми правового забезпечення інформаційних відносин в системі прокуратури залишають недостатньо розробленими.

Отже, **метою** цієї статті є аналіз системи законодавства України, яке прямо або опосередковано регулює питання інформаційного забезпечення діяльності органів прокуратури, визначення його особливостей та формування узагальнень, спрямованих на подальшу теоретичну розробку проблем діяльності органів прокуратури в якості сучасного органу правопорядку.

Виклад основного матеріалу дослідження. На нашу думку, правове регулювання інформаційної сфери функціонування прокуратури може бути визначене наступним чином: в якості системи - є комплексом нормативно-правових актів, які закріплюють засади інформаційного забезпечення (правових основ функціонування системи інформаційних ресурсів; діяльності пов'язаної з організацією збору, реєстрації, передачі, зберігання, опрацювання та використання інформації; дотримання режиму безпеки інформації; формування правильного сприйняття суспільством прокурорської діяльності);

в якості діяльності – це публічно-владний вплив на інформаційні відносини в органах прокуратури з метою їх формування, впорядкування, закріплення, забезпечення безпеки та розвитку.

Таке визначення в цілому відповідає напрацюванням теоретиків права [1, с.30] щодо визначення правового регулювання та системи законодавства. Природно, що система законодавства за юридичною силою складається з Конституції України, законів України, підзаконних актів, а також відомчих правових актів різного змісту та характеру.

Конституція України для інформаційного забезпечення прокурорської діяльності має принципове та водночас подвійне значення. Остання характеристика обумовлена тим, що з одного боку, норми Основного закону закріплюють правові підстави функціонування органів прокуратури, з іншого – визначають різні аспекти циркуляції інформації в суспільстві та державі. Реформа правоохоронної системи в частині правосуддя призвела до зміни конституційних функцій, які знайшли закріплення в статті 131-1 Конституції України. Вона, зокрема, передбачає, що в Україні діє прокуратура, яка здійснює:

- 1) підтримання публічного обвинувачення в суді;
- 2) організацію і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження, нагляд за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку;
- 3) представництво інтересів держави в суді у виключних випадках і в порядку, що визначені законом.

Організація та порядок діяльності прокуратури визначаються законом [2]. Таким чином, Конституція України в якості основи для усієї системи законодавства відіграє

ключову роль для формування правового статусу прокуратури і визначає функції прокуратури, на забезпечення яких в тому числі спрямоване інформаційне забезпечення. Крім того, як зазначалось раніше, подвійність правової природи Конституції України виражається також в тому, що окремі її норми прямо вказують на правовий режим інформації, та її обігу. Зокрема, за дослідженням Н.В. Кушакової, інформація в конституційному контексті пов'язана перш за все із реалізацією основних прав (статті 17, 31, 32, 34, 50, 54 Конституції України), ключове з яких – “право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію” (ч. 2 ст. 34 Конституції України). В цілому, формулювання норм Конституції України, що закріплюють право людини на інформацію, відповідає міжнародно-правовим нормам у цій сфері, зокрема, закріпленій у ст. 19 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права від 16 грудня 1966 р., а саме: це право кожного шукати, отримувати і поширювати всілякого роду інформацію та ідеї незалежно від державних кордонів [3, с. 33]. При цьому, інша вчена - Т.А. Костецька наголошує на тому, що у структурі національного інформаційного законодавства норми Конституції України (або конституційні інформаційно-правові норми), які містяться насамперед у статтях 17, 32, 34 та інших, є фундаментальними в ієрархічній структурі відповідного законодавства [4, с. 26], [5, с.35].

На продовження дослідження слід вказати на результати роботи Р.А. Жогана, який зазначає, що на сучасному етапі розвитку державності організація і порядок діяльності органів прокуратури України за основними параметрами визначаються і регулюються понад 120 базовими нормативними актами різного рівня, які розрізняються за юридичною силою, рівнем правового регулювання і призначенням [6, с.193]. Звичайно, що для інформаційно-правової сфери не всі з вказаних нормативно-правових актів можуть бути застосовані і не всі з них розкривають процедури інформаційного забезпечення діяльності прокуратури. Натомість, для того, щоб становити інформаційно-правову природу діяльності прокуратури слід проаналізувати положення основних законів.

Статусним законом для системи прокуратури є однойменний закон – «Про прокуратуру», який визначає правові засади організації і діяльності прокуратури України, статус прокурорів, порядок здійснення прокурорського самоврядування, а також систему прокуратури України [7]. Згаданий закон, хоча і непрямо, але побічно урегульовує деякі питання інформаційного забезпечення. Найбільш широко ці питання розкриті в статті 6 означеного закону «Інформування про діяльність прокуратури», у якій зазначено, що органи прокуратури не менш як двічі на рік інформують суспільство про свою діяльність шляхом повідомлень у засобах масової інформації. Генеральний прокурор України особисто не менше одного разу на рік звітує перед Верховною Радою України на пленарному засіданні про діяльність органів прокуратури шляхом надання узагальнених статистичних та аналітичних даних. Керівники регіональних та місцевих прокуратур на відкритому пленарному засіданні відповідної ради, на яке запрошуються представники засобів масової інформації, не менш як двічі на рік інформують населення відповідної адміністративно-територіальної одиниці про результати діяльності на цій території шляхом надання узагальнених статистичних та аналітичних даних. Інформація про діяльність прокуратури оприлюднюється в загальнодержавних та місцевих друкованих засобах масової інформації і на офіційних веб-сайтах органів прокуратури. Органи прокуратури оприлюднюють видані ними нормативно-правові акти з питань організації та діяльності прокуратури України в порядку, встановленому законом [7]. Норма цієї статті розкриває тільки один напрямок інформаційної діяльності в органах прокуратури – формування об'єктивного уявлення суспільства про діяльність прокуратури. Слід також зазначити, що незрозуміло з яких причин, законодавець передбачив, що інформування суспільства відбувається не менш як двічі на рік, адже фактично, цей вид діяльності повинен здійснюватися постійно, без встановлення мінімальної кількості інформувань. Тільки таким чином можна поступово повернути довіру громадян і перетворитись на відкритий орган правопорядку, який якісно забезпечує досягнення покладених на нього

завдань та функцій. Таким чином, пропонуємо частину першу статті 6 Закону України «Про прокуратуру» викласти в наступній редакції: «Органи прокуратури у своїй діяльності, яка не містить обмежень передбачених законами, є відкритими і постійно інформують громадян про свою діяльність шляхом повідомлень у засобах масової інформації, а також в будь-який інший спосіб, який дозволяє якісно та об'єктивно поінформувати суспільство».

Серед інших статей, які торкаються питань інформаційного забезпечення прокуратури, слід відмітити наступні:

стаття 3 закону однією із засад функціонування прокуратури визначає прозорість діяльності прокуратури, що забезпечується відкритим і конкурсним зайняттям посади прокурора, вільним доступом до інформації довідкового характеру, наданням на запити інформації, якщо законом не встановлено обмежень щодо її надання;

стаття 2 закону визначає функції прокуратури, які складають фактично основу діяльності прокуратури і обумовлюють напрямки їхнього інформаційного підкріплення;

стаття 8-1 передбачає особливості організації і діяльності Спеціалізованої антикорупційної прокуратури. Серед іншого, положення цієї статті визначають алгоритм інформування громадськості про порядок проведення конкурсу на заміщення відповідних посад у цьому органі, а також повноваження посадових осіб в тому числі у інформаційно-аналітичній сфері (наприклад, керівник Спеціалізованої антикорупційної прокуратури контролює ведення та аналіз статистичних даних, організовує вивчення і узагальнення практики застосування законодавства та інформаційно-аналітичне забезпечення підлеглих прокурорів з метою підвищення якості здійснення ними своїх функцій тощо);

стаття 13 передбачає повноваження керівника місцевої прокуратури, серед яких, контроль за веденням та аналізом статистичних даних, організація вивчення та узагальнення практики застосування законодавства, інформаційно-аналітичне забезпечення прокурорів з метою підвищення якості здійснення ними своїх функцій;

розділ V закону детально визначає порядок зайняття посади прокурора та порядок звільнення прокурора з адміністративної посади, що, у свою чергу передбачає проходження конкурсу, складовою якого є передача персональної інформації про кандидата, її перевірка та інші інформаційні аспекти цього процесу;

статті 46, 76 закону передбачають засади відкриття дисциплінарного провадження та проведення перевірки скарги (заяви) щодо прокурорів або членів Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів, які передбачають збір, обробку інформації по конкретному провадженню і прийняття на цій основі відповідного рішення.

Таким чином, усе зазначене дозволяє виділити наступні групи інформаційних правовідносин, які урегульовані законом України «Про прокуратуру»:

інформаційне забезпечення реалізації функцій прокуратури і відповідних повноважень прокурорів;

інформаційне забезпечення підбору кадрів в органах прокуратури;

інформаційне забезпечення організаційно-управлінської роботи з прокурорами та іншими категоріями працівників органів прокуратури.

Як зазначає В. С. Цимбалюк, законодавство про інформацію – це множина прийнятих парламентом держави нормативно-правових актів, що визначають основи суспільних відносин у галузі інформації в країні та міжнародного співробітництва їх суб'єктів у галузі транскордонної інформаційної діяльності [8, с.165]. Тому природно, що поряд зі статусним законом про прокуратуру, система інформаційного законодавства в Україні включає положення таких нормативно-правових актів як закони України: «Про інформацію», «Про доступ до публічної інформації», «Про звернення громадян», «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», «Про видавничу справу», «Про телебачення і радіомовлення», «Про інформаційні агентства», «Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації», «Про державну підтримку засобів масової інформації та

соціальний захист журналістів», «Про Національну програму інформатизації», «Про Концепцію Національної програми інформатизації», «Про електронний цифровий підпис», «Про електронні документи та електронний документообіг», «Про захист інформації в автоматизованих системах», «Про державну таємницю», «Про телекомунікації», «Про захист суспільної моралі», «Про науково-технічну інформацію», «Про захист персональних даних» тощо. Сукупність законодавчих актів, які регулюють інформаційну сферу чинять як активний так і опосередкований вплив на інформаційні відносини за участю органів прокуратури. Це об'єктивно пов'язано із фактом залучення прокуратури в різні багатовекторні відносини основою яких є інформація. Відповідно, включення до останніх, вимагає врахування прокурорами положень спеціального інформаційного законодавства. Слід також говорити про особливості інформації, використання якої регламентовано в означених законах. Мова йде про те, що вона не завжди є предметом прокурорської діяльності, наприклад, положення окремих законів потрібні для правильної кваліфікації правопорушень, або для організаційного забезпечення тих внутрішніх організаційних процесів, які функціонують в системі прокуратури.

Узагальнюючий аналіз положень інформаційного законодавства дозволяє виділити групи відносин, які використовуються в діяльності прокуратури:

безпосередньо:

створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, охорони, захисту інформації. Дані види та форми діяльності в повній мірі стосуються прокуратури, адже реалізація функцій прокуратури пов'язана із опрацюванням інформації (закон України «Про інформацію»);

здійснення та забезпечення права кожного на доступ до інформації, що знаходиться у володінні суб'єктів владних повноважень. Зокрема, За 10 місяців 2016 року до Генеральної прокуратури України надійшло 1670 запитів на інформацію. За вказаний період розглянуто 1434 запитів, а 233 - скеровано за належністю іншим розпорядникам інформації, з яких 167 - підпорядкованим прокурорам. За результатами розгляду надано інформацію на 1144 запита. Відмовлено у задоволенні 118 запитів, а на 171 - надано роз'яснення [9] (Закон України «Про доступ до публічної інформації»);

реалізація громадянами України наданого їм Конституцією України права вносити пропозиції про поліпшення їх діяльності, викривати недоліки в роботі, оскаржувати дії посадових осіб, державних і громадських органів. Зокрема, за 10 місяців 2016 року найчастіше запитувалася інформація з приводу досудового розслідування – 501; кадрових питань – 359; організаційно-розпорядчої діяльності – 216. З питань представництва інтересів громадян і держави в суді розглянуто 10 запитів, підтримання державного обвинувачення в суді – 8. З інших питань розглянуто 339 запитів. Від громадських організацій надійшло 136 запитів [9]. (Закон України «Про звернення громадян»);

правові, економічні, соціальні, організаційні умови функціонування відносини, що виникають у сфері телевізійного та радіомовлення на території України, спрямовані на реалізацію свободи слова, прав громадян на отримання повної, достовірної та оперативної інформації, на відкрите і вільне обговорення суспільних питань. За означений вище період, більшість запитів надійшло від засобів масової інформації – 538 та від громадян – 931. Переважна більшість запитів скеровувалася електронною поштою – 1138, на особистому прийомі прийнято 98 запитів [9] (Закон України «Про телебачення і радіомовлення»);

порядок всебічного і об'єктивного висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування засобами масової інформації і захисту їх від монопольного впливу органів тієї чи іншої гілки державної влади або органів місцевого самоврядування (Закон України «Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації»);

правовий статус електронного цифрового підпису та регулює відносини, що

виникають при використанні електронного цифрового підпису. Реформа прокуратури вимагає запровадження нових підходів до опрацювання та обміну інформації, які можливі, в тому числі при застосуванні можливостей електронного цифрового підпису (Закон України «Про електронний цифровий підпис»). Крім того, організаційно-правові засади електронного документообігу та використання електронних документів передбачені законом України «Про електронні документи та електронний документообіг»;

відносини у сфері захисту інформації в інформаційних, телекомунікаційних та інформаційно-телекомунікаційних системах. Прокуратура, як один із найважливіших правоохоронних органів, наділена значним масивом інформації, який може бути об'єктом протиправного інтересу, зважаючи на це питання інформаційної безпеки є вкрай важливими (Закон України «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах»);

відносини, пов'язані з віднесенням інформації до державної таємниці, засекречуванням, розсекречуванням її матеріальних носіїв та охороною державної таємниці з метою захисту національної безпеки України. Окремі групи прокурорів під час виконання покладених на них обов'язків наділені повноваженнями працювати з документами та іншими видами інформації з обмеженим доступом, а відповідно виконують відповідні норми спеціального закону (Закон України «Про державну таємницю»);

відносини, пов'язані із захистом і обробкою персональних даних, і спрямований на захист основоположних прав і свобод людини і громадянина, зокрема права на невтручання в особисте життя, у зв'язку з обробкою персональних даних. Положення цього закону з одного боку забезпечують окремі сторони кадрової роботи в органах прокуратури, з іншого – забезпечує основоположні права і свободи людини і громадянина під час реалізації слідчо-прокурорської діяльності (Закон України «Про захист персональних даних»);

опосередковано:

реалізація стратегії розв'язання проблеми забезпечення інформаційних потреб та інформаційної підтримки соціально-економічної, екологічної, науково-технічної, оборонної, національно-культурної та іншої діяльності у сферах загальнодержавного значення. Прокуратура є одним із суб'єктів забезпечення інформаційних потреб держави і суспільства, а також є одним із найбільш активним учасником інформаційних правоохоронних відносин (Закони України «Про Національну програму інформатизації» та «Про Концепцію Національної програми інформатизації»);

правові основи діяльності друкованих засобів масової інформації (преси) в Україні, а також порядок організації та провадження видавничої діяльності, виготовлення та розповсюдження видавничої продукції. Прокуратура також має власні друковані засоби масової інформації (Закони України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» та «Про видавничу справу»);

правові основи діяльності в Україні інформаційних агентств та їх міжнародного співробітництва. Прокуратура постійно взаємодіє з означеними інституціями (Закон України «Про інформаційні агентства»);

правові основи захисту суспільства від розповсюдження продукції, що негативно впливає на суспільну мораль (Закон України «Про захист суспільної моралі»);

правові основи діяльності у сфері телекомунікацій, зокрема, повноваження держави щодо управління та регулювання зазначеної діяльності, а також права, обов'язки та засади відповідальності фізичних і юридичних осіб, які беруть участь у даній діяльності або користуються телекомунікаційними послугами (Закон України «Про телекомунікації»).

Слід також говорити про існування законодавства, яке стосується діяльності прокуратури, але не містить ознак інформаційного. Мова йде про систему кодексів, які використовуються в кримінальному, адміністративному, господарському, цивільному

процесах, а відповідно, обумовлює застосування норм права і процедуру діяльності прокурорів в якості суб'єкта відповідного галузевого процесу. Мова йде про Кримінальний та Кримінальний процесуальний кодекси, Цивільний та Цивільно-процесуальний кодекси, Кодекс України про адміністративні правопорушення, Кодекс адміністративного судочинства, Господарський та Господарсько-процесуальний кодекси України, Кримінально-виконавчий кодекс України тощо. Дещо схожою є ситуація пов'язана із спеціальними законами у сфері запобігання злочинності, наприклад, законів «Про Національну поліцію», «Про Національне антикорупційне бюро України», «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю», «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про Державну кримінально-виконавчу службу України», «Про Державну прикордонну службу України» та ін.

Зазначені групи відносин зайвий раз засвідчують факт того, що органи прокуратури знаходяться в системі публічної діяльності, особливістю якої є різновекторність правового регулювання та правозастосовування. Публічність діяльності прокуратури вимагає від неї врахування положень чинного законодавства про інформацію та інформаційну діяльність, при цьому комбінація з спеціалізованим прокурорським правовим регулюванням створює комплексне інформаційно-правове поле, яке забезпечує якість процесів виконання функцій, а також організаційно-управлінських зв'язків в самій структурі цього органу. Крім того, врахування інформаційного законодавства формує в прокуратури необхідність розвиватись в якості одного із найбільш відкритих правоохоронних органів, на який покладаються архіскладні завдання, а також приділяти більшої уваги новим інформаційним технологіям як для власної організації, так і для власного позитивного іміджу сучасної публічної інституції.

Список використаних джерел

1. Мельник О.М. Правове регулювання та шляхи підвищення його ефективності: дисертація на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень / О.М. Мельник. – К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2004. – 208 с.
2. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
3. Кушакова Н.В. Конституційне право на інформацію в Україні (порівняльний аналіз). - Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.02 – конституційне право. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка. - Київ, 2003. – 243с.
4. Костецька Т. А. Інформаційне право України: навчальний посібник / Т. А. Костецька. – Київ; Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2009. – 170 с.
5. Гришак С.В. Адаптація інформаційного законодавства України до норм Європейського Союзу. – Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук зі спеціальності 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. – Запорізький національний університет, Запоріжжя, 2013. – 186с.
6. Жоган Р.А. Конституційно-правовий статус прокуратури в Україні. – Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. – Національна академія внутрішніх справ. – Київ, 2010. – 233с.
7. Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 2-3, ст.12
8. Цимбалюк В. С. Кодифікація інформаційного законодавства України. – Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. – Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого» Міністерства освіти і науки України. – Харків, 2013. – 435с.
9. Стан розгляду запитів на інформацію у Генеральній прокуратурі України за 10 місяців 2016 року // http://www.gp.gov.ua/ua/dostup.html?_m=publications&_t=rec&id=196362

УДК 346.91

СВІДКИ У ГОСПОДАРСЬКОМУ ПРОЦЕСІ ТА ПРАВО ОСОБИ НА ПРАВОВУ ДОПОМОГУ

Мацелик М.О.

(кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного права і процесу та митної безпеки)

Пригоцький В.А.

(кандидат юридичних наук, доцент кафедри правознавства Вінницького інституту університету «Україна»)

***Анотація.** В статті автор розглядає розкриває особливості введення в господарський процес інституту свідків та характеризує обставини які дають змогу особі, право на правову допомогу.*

***Ключові слова:** господарський процес, свідки, право особи, правова допомога.*

***Abstract.** In the article the author considers the breadth of the introduction of the economic process of the Institute and witnesses describing the circumstances Worms allow the person entitled to legal assistance.*

***Keywords:** commercial litigation, witnesses, the right person legal aid.*

Однією із особливостей та великим недоліком господарського процесу в Україні є відсутність у судовому процесі свідків, як окремих, процесуально незалежних учасників, що, відповідно, звужує перелік можливих джерел доказів у суді для справедливого вирішення справи та звужує конституційні права учасників цього процесу.

Вивченню теоретичних і практичних питань господарського процесу приділяють увагу Н.А. Абрамов, К.А. Граве, І.Б. Побірченко, Д.М. Притика, В.І. Тертишников, О.І. Харитонова, В.Д. Чернадчук та ін. Проте, ми вважаємо, що не зважаючи на низку ґрунтовних наукових досліджень, дане питання залишається досить актуальним та потребує досліджень.

Метою статті є дослідження проблем та перспектив проведення господарського процесу, розвитку його доказового апарату через усунення недоліку Господарського процесуального кодексу у джерелах доказів, а також забезпечення справедливості рішень господарських судів при добросовісності сторін процесу та суду.

Одним із **основних завдань** господарського судочинства є захист прав та охоронюваних законом інтересів учасників господарських правовідносин, а також всебічне сприяння об'єктивному та своєчасному вирішенню господарських спорів.

Для досягнення цих завдань велике значення для встановлення істини у справі займає процес доказування, що являє собою логічне системне дослідження доказів, внаслідок якого суд підтверджує відсутність або наявність окремих юридичних фактів, які мають важливе значення для справи.

Одним із доказів тези про існуючий недолік закону, щодо відсутності у господарському процесі такого джерела доказів як свідки, є право кожної особи на правову допомогу. На таке право звертає увагу Конституційний суд у Рішенні від 30.09.09 [11] та пояснює, що правова допомога це багатоаспектна діяльність відповідних фахівців як суб'єктів права при тому, що конституційне право кожного на правову допомогу у жодному випадку не може бути обмежено.

Оскільки однією із особливостей господарського процесу в Україні є відсутність у судовому процесі свідків, як окремих, процесуально незалежних учасників, що, відповідно, звужує не тільки перелік можливих джерел доказів для суду, але і ускладнює сторонам найбільш адекватно здійснювати представлення своєї правової позиції.

Указане звуження і ускладнення пояснюється приписами статті 22 Конституції України [1] щодо заборони скасування конституційних прав і свобод та приписами статті 64 щодо неможливості обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина, крім обмежень певних прав і свобод в умовах воєнного або надзвичайного стану.

Так, важливу роль у забезпеченні реалізації, захисту та охорони прав і свобод людини і громадянина в Україні відведено праву особи на правову допомогу, закріпленому у статті 59 Конституції. На це указує Конституційний суд у Рішенні від 30.09.09. У контексті указанного, особливістю правового статусу свідка є його право мати адвоката під час допиту чи наданні ним пояснень.

На таке право свідка указує Конституційний суд в указаному Рішенні. Зокрема, суд виходить із принципової важливості ролі держави у забезпеченні реалізації захисту та охорони прав і свобод людини і громадянина в Україні, яку закріплено у статті 59 Конституції. Це право є одним із конституційних, невід'ємних прав людини і має загальний характер. Вибір форми та суб'єкта надання такої допомоги залежить від волі особи, яка бажає її отримати, тобто «іншої особи», як учасника господарського процесу.

У цій статті досліджуючи поставлене питання ми виходимо з того, що правові відносини як різновид суспільних відносин виникають, змінюються, припиняються на підставі юридичних фактів, тобто життєвих обставин (подій), з якими норми права пов'язують виникнення, зміну та припинення прав та обов'язків осіб. Юридичні факти відбуваються, як правило, за участі чи у присутності людей, які можуть бути, чи не бути безпосередніми їх учасниками. А тому, у силу своєї ментальності та здатності до спостережень, людина, як фізична особа здатна об'єктивно/суб'єктивно засвідчити події і факти, які могли відбуватись, чи відбулись у її присутності. А відтак правозастосовні органи для повноти та об'єктивності з'ясування обставин проваджень, справ звертаються до свідків подій - юридичних фактів.

Поставлена проблема-питання стосується не тільки особливостей господарського процесу в Україні, щодо відсутності у судовому процесі свідків, як окремих, процесуально незалежних учасників (джерела доказів), що, відповідно, звужує перелік можливих джерел доказів для суду, але і, з урахуванням цього факту, стосується і конституційних прав наявних учасників господарського процесу.

Це твердження можна, зокрема, пояснити тим, що, наприклад, суд загальної юрисдикції доказами, якими встановлюються фактичні обставини називає пояснень сторін, третіх осіб, їхніх представників, допитаних як свідків, показань свідків, які повинні бути досліджені і оцінені у сукупності з іншими доказами - ч. 2 статті 57 ЦПК України (далі - ЦПКУ) [13]. В господарському суді - не так: пояснення сторін та інших осіб фактично доповнюють письмові, речові та інші докази, подані сторонами - ч. 2 статті 32 ГПК України (далі - ГПКУ) [2].

На проблему відсутності свідків як джерела доказів у господарському процесі звертають увагу і інші спеціалісти-науковці. Так, О.І. Харитонова указує, що «Участь цієї категорії в господарському процесі зумовлена відсутністю в чинному ГПК таких важливих учасників процесу, як свідки та спеціалісти. Показання свідків й спеціалістів в інших судових процесах є джерелом доказів незалежно від того, є вони працівниками сторін або третіх осіб чи ні» [12, с. 117].

Прибічники відсутності свідків у господарських справах посилаються на ненадійність показів свідків, якщо вони не підкріплені посиланням на документи. Тому простіше викликати у суд посадову особу сторони провадження і отримати докази у неї. Зокрема, О.І. Тертишнікова стверджує, що «Ототожнювати посадових осіб та інших працівників підприємств, установ, організацій, державних та інших органів, про яких йдеться в ст. 30 ГПК, зі свідками або спеціалістами не можна, оскільки їх процесуальне становище є своєрідним «синтезом» тих та інших» [12, с. 117].

Проте, як на остаточний доказ на це зважити складно, оскільки покази свідків у господарському процесі не є чимось принципово недопустимим, а усі інші форми судових проваджень цього не заперечують і використовують таке джерело інформації. Прибічником цього положення є, наприклад Чернадчук В.Д., Сухонос В.В., Нагребельний В.П. та ін., які класифікуючи судові докази, зокрема, за ознакою джерела походження, прямо указують на свідчення свідків, як особисті докази господарського процесу [16, с. 118] чи не опитування свідків під час касаційного розгляду [16, с. 224].

У господарському процесі поряд із іншими, традиційними учасниками, процесуальним законом, ч. 1 ст. 18 ГПКУ, - передбачено і «інші особи, які беруть участь у процесі у випадках, передбачених цим Кодексом». Зокрема, такими іншими особами, відповідно до статті 30 ГПКУ є «посадові особи та інші працівники підприємств,

установ, організацій, державних та інших органів, коли їх викликано для дачі пояснень з питань, що виникають під час розгляду справи» (далі по тексту - «інші особи», «інші учасники», у відповідних відмінках).

Виклик до господарського суду «інших осіб» можливий як за клопотанням сторін, третіх осіб, прокурора, так і з ініціативи суду. При цьому суд з'ясовує, з яких питань можуть дати пояснення ці викликані особи.

Правовий статус указаних учасників господарського провадження дуже близький до правового статусу свідка, які містять інші процесуальні закони, наприклад ст. 50 ЦПК України, ст. 65 КПК України [3], ст. 65 КАС України [4], ст. 272 КУпАП [5]. В указаних законах правовий статус свідка майже ідентичний. Зокрема, свідок - це фізична особа, якій відомі (яка має) певні відомості з приводу розгляду судової справи, і які можуть бути доказами у справі і вплинути на рішення суду. При цьому, основною його відмінністю (не єдиною) від «інших осіб» у господарському процесі є залежність цих інших учасників судового господарського процесу перш-за все відносинами трудового найму від однієї із сторін та відсутністю кримінальної відповідальності за свої покази, яка для свідків передбачена ст. 385 ККУ [6]. На ці відмінності вказується і у тлумаченні Вищого господарського суду (далі - ВГСУ) дане ним у інформаційному листі від 14.08.2007 р. № 01-8/675 [7]. Так, у п. 12 вказаного листа ВГСУ стверджує, що «у частині першій статті 30 ГПК йдеться про можливість участі в судовому процесі лише посадових осіб та інших працівників підприємств, установ, організацій, державних та інших органів, тобто осіб, зв'язаних з відповідними підприємствами (установами, організаціями, органами), які не беруть участі в судовому процесі, трудовими правовідносинами на основі трудового договору (контракту). Отже, у наведеній ситуації якщо певна фізична особа (громадянин) не є посадовою особою чи іншим працівником підприємства (установи, організації, органу), то вона не підпадає під ознаки зазначеної норми ГПКУ».

При цьому ВГСУ вказує, що особами, які не можуть бути викликані у господарський суд для участі у процесі, якщо вони були учасниками спірних правовідносин, але рішення з господарського спору не зачіпає їх прав та інтересів, є «нотаріус, адвокат, фізична особа-підприємець тощо». Тобто, неможливо викликати саме фізосіб, які цікавлять нас з огляду на їх статус наблизений до свідків, як учасників судового розгляду.

Загальновідомо, що особливістю правового статусу свідка є те, що він не має права знайомитися із матеріалами справи, заявляти клопотання та здійснювати інші права, передбачені для інших учасників судового провадження. Це зрозуміло, адже маючи відомості про зміст справи свідок має можливість відкоригувати свої покази. На відміну від свідка «інші особи», будучи відразу залежними від юридичної особи - учасника господарського процесу, навпаки, повідомляють суду відомі їм факти обставини і при цьому мають право знайомитись із матеріалами справи, подавати докази, брати участь в огляді та їх дослідженні. Специфічною особливістю отримання відомостей від «інших осіб» є те, що вони, як і сторони у справі не попереджаються про кримінальну відповідальність за надання завідомо неправдивих свідчень; на відміну від свідків по справі.

Щодо інших учасниками судового господарського процесу, то їх статус не відрізняється значними особливостями від аналогічних осіб у інших процесуальних законах. Так, іншими учасниками можуть бути, наприклад, судовий експерт (ст. 31 ГПКУ) та перекладач (статті 44, 48, 49 ГПКУ), як особи, які володіють спеціальними знаннями у різних галузях знань та мовами, знання яких необхідно для письмового та усного перекладу під час судового провадження. Потрібно звернути увагу на таку особливість їх правового статусу: і перекладач несе кримінальну відповідальність за завідомо неправильний переклад, і судовий експерт - за свій висновок.

На підставі цього порівняння можна припустити, що законодавець формулюючи приписи ГПКУ про учасників господарського процесу допустив помилку при наданні

прав посадовим особам та іншим працівникам. Помилку, зокрема, щодо можливості ознайомлення із справою та не приведення до присяги за надання завідомо неправдивих показів. Ця помилка має наслідком зловживання цими особами своїм правами та обов'язками.

Для розуміння спільних ознак свідків та інших осіб, які можуть брати участь у господарському процесі потрібно відмітити, що учасниками господарського судового процесу також є особи, які передбачені у абз. 16 статті 1 Закону «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» [8]. Серед указаних осіб, наше дослідження можуть зацікавити «інші особи, які беруть участь у провадженні у справі про банкрутство», оскільки таке провадження здійснюється за правилами ГПКУ. Проте, серед цих інших осіб Закон не містить посилання на суб'єктів за своєю юридичною природою аналогічних чи подібних до свідків.

Аналіз джерел отримання доказів, які передбачені процесуальними законами указує на характерні та спільні елементи та особливості правового статусу свідків. Головною спільною рисою є, зокрема, - відсутність особистої зацікавленості у результаті вирішення справи, а тому у цій частині вони не можуть бути ототожені із зазначеними «іншими особами», які можуть приймати участь у господарському процесі. Це недолік правового регулювання господарського процесу. У зв'язку із цим буде слушною пропозиція про зміну правового статусу «інших осіб», які можуть бути викликані у господарський процес, на правовий статус свідка у господарському процесі. Для цього необхідно унести зміни у відповідні норми ГПКУ щодо учасників господарського процесу у суді. Така зміна буде мати наслідком підвищення рівня належності доказів у процесі, а також бути відповідати процесуальним правам та можливостям у часті осіб у інших видах процесів, наприклад цивільному, адміністративному тощо.

Додатковий аргументом з приводу такої зміни правового статусу може бути норми кримінального права які встановлюють кримінальну відповідальність юридичних осіб (статті 96³-96¹¹ ККУ) [9]. Це, зокрема, можна пояснити тим, що, відповідно до ст. 96³ ККУ «Підставами для застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру є вчинення її уповноваженою особою або за дорученням чи наказом, за змовою та в співучасті, або іншим шляхом» від імені та в інтересах юридичної особи визначених злочинів. А відтак у процесі розгляду господарської справи можуть з'ясовані певні обставини, які у подальшому можуть стати підставою кримінального переслідування як посадових осіб юридичної особи, так і її самої. Для цього статус посадової особи як свідка має більш прикладне значення ніж його відсутність.

Щодо мети законодавця при появі такого, особливого учасника господарського процесу, то потрібно зауважити наступне. З'ясовано, що є суттєві відмінності у правовому статусі «інших осіб», як учасників господарського процесу у відношенні до статусу свідків, як учасників інших процесів. При цьому, указана мета законодавця полягала виключно у тому, щоб забезпечити процес розгляду додатковими та об'єктивними доказами. У зв'язку із цим, за своєю процесуально природою і «інші особи», і свідки є джерелами доказів, а тому підхід до способу їх залучення у процес та їх правовий статус мав би бути однаковим; щонайменше - подібним, оскільки у іншому випадку втрачається принцип справедливості, - як основи судочинства. Проте, у результаті реалізації цієї мети між нею та існуючою редакцією юридичної конструкції правового статусу «інших осіб» господарського процесу існує суттєве протиріччя. Зокрема протиріччя, щодо можливості отримання належних та допустимих доказів від «інших учасників» господарського процесу. Мається на увазі, що право знайомитись із матеріалами справи та відсутність повідомлення особи про кримінальну відповідальність робить можливим маніпулювання «іншими учасниками» господарського процесу своїми показами на користь «своїї» юридичної особи. А у залежності від неї вони є апріорі. Зрозуміло, що існуючі повноваження «інших осіб» це повноваження сторони господарського провадження. А тому, якщо особи, які пов'язані із юридичною особою трудовими відносинами мають такі

права - то вони ніякі не «інші учасники» відповідної сторони провадження, а її представники. У випадку ж якщо вони - свідки, то має місце прогалина закону, яку потрібно заповнити відповідними до закону способами. У будь-якому випадку потрібно погодитись із Н.А. Абрамовим, який щодо цих «інших учасників» господарського провадження указує:

«Зрозуміло, що такими повноваженнями свідки володіти не повинні, оскільки цінність їх показань у тому, що вони свідчать про факти, які були сприйняті ними безпосередньо за допомогою органів почуттів. Але якщо вони дають пояснення після ознайомлення з матеріалами справи, то їхня безпосередність і переконливість втрачаються» [10, с. 78].

Таким чином, якщо використати спосіб доказування від супротивного, то щодо показань «інших осіб» виявляється, що їх повноваження знаходяться у протиріччі із мотивами законодавця, який виразився у юридичній конструкції правової норми. Зокрема:

– якщо вони дають свідчення у статусі, визначеному у ст. 30 ГПКУ, то вони є залежними від сторони провадження, а тому такі свідчення можуть бути неправдивими та необ'єктивними; крім того дослідити матеріали справи може і суд,

– якщо вони дають свідчення, як свідки у справі, - то право знайомитись із матеріалами справи є алогічним, а неприведення до присяги про надання тільки правдивих свідчень - незаконним.

Таким чином, із впевненістю можна стверджувати, що у поточній редакції ГПКУ, у частині визначення кола учасників господарського процесу, існує недолік. Цей недолік є наслідком помилкового визначення законодавцем правового статусу посадових осіб юридичних осіб, при їх виклику у суд для дачі пояснень з питань, що виникають під час розгляду справи.

Окрім указанного, відмітимо, що додатковим підтвердженням тези про розглянутий недолік закону є право кожної особи у державі на правову допомогу, на що звертає увагу Конституційний суд у Рішенні від 30.09.09 № 23-рп/2009 [11].

Зокрема, Конституційний суд указує, що у контексті ч. 1 цієї статті *«кожен має право на правову допомогу»* поняття *«кожен»* охоплює всіх без винятку осіб — громадян України, іноземців та осіб без громадянства, які перебувають на території України. Крім того, реалізація кожним права на правову допомогу не може залежати від статусу особи та характеру її правовідносин з іншими суб'єктами права. Тобто «інші особи», які беруть участь у господарському процесі також охоплюються цією дефініцією, поняттям Конституційного суду «кожен»; а відтак безпосереднє тлумачення цього твердження Конституційного суду вступає у протиріччя прав юридичної особи та її працівників, якщо вони учасники господарського процесу і виступають на одній стороні. Протиріччя зникне, якщо інтереси юридичної особи та її працівника — протилежні чого, звичайно, бути не може. Отже, усунути протиріччя можна єдиним способом — визнанням «іншого учасника» господарського процесу окремою процесуальною особою із правами свідка, за аналогією з іншими процесуальними законами.

Іншою аналогічною правовою позицією щодо питання правової допомоги є Рішення Конституційного суду ще від 16.11.00 [14]. Цим рішенням суд, у контексті права на правову допомогу, визнав право особи вибирати собі захисника у статусі адвоката чи іншого фахівця у галузі права. Разом з цим визнано неконституційними норми ч. 1 ст. 44 кримінально-процесуального кодексу 1960 року та положення ч. 1 статті 268 Кодексу України про адміністративні правопорушення (скасовано обмеження права особи на вільний вибір захисника — не адвоката).

Тобто, твердження про помилку законодавця щодо статусу «інших осіб» господарського процесу знаходить своє підтвердження і в указаному Рішенні Конституційного суду у частині права кожної особи на правову допомогу, а отже і права «іншої особи». Тобто, особами, якими відповідно до статті 30 ГПКУ є *«посадові особи та*

інші працівники підприємств, установ, організацій, державних та інших органів, коли їх викликано для дачі пояснень з питань, що виникають під час розгляду справи».

Потрібно відмітити, що указане рішення Конституційного суду було прийняте за дії кримінально-процесуального кодексу у редакції ще від 1960 року. Сьогодні ж діє кримінально-процесуальний кодекс 2012 року [3], який також не передбачає можливості участі у кримінальних справах у якості захисників інших фахівців у галузі права. І хоча Конституція у частині права кожного на правову допомогу (ст. 59) не змінилась практика пішла іншим шляхом, а саме можливістю участі у кримінальних (та адміністративних) справах тільки адвокатів, що і закріплено у конституційній реформі щодо правосуддя, яка набула чинності 30.09.16 [15].

Зокрема, Конституцію доповнено ст. 131-2, у якій указується про те, що *«для надання професійної правничої допомоги в Україні діє адвокатура», і «виключно адвокат здійснює представництво іншої особи в суді, а також захист від кримінального обвинувачення».*

Указана норма Конституції недвозначно характеризує право «інших осіб» на правову допомогу і за своєю природою є гарантією реалізації, захисту та охорони їх прав і свобод.

І хоча конституційна реформа у частині правничої допомоги тільки адвокатами і створює певні обґрунтовані підозри про порушення самої Конституції (ст. 22), щодо не звуження прав усіх без винятку осіб суспільства, але надання прав «іншим особам» правового статусу свідків може вирішити проблему конституційних прав учасників господарського процесу.

Таким чином з упевненістю можна стверджувати, що право «інших осіб» господарського процесу на правову допомогу відповідного фахівця безпосередньо і прямо указує на недолік їх правового процесуального статусу у господарському процесі. Такий недолік виявляється відсутністю приписів ГПКУ про приведення цих «інших осіб» до присяги та їх права ознайомлюватись із матеріалами справи перед опитуванням у господарському суді, а також підтверджується указівкою Конституційного суду про те, що *«Реалізація кожним права на правову допомогу не може залежати від статусу особи та характеру її правовідносин з іншими суб'єктами права».*

Для подолання цього недоліку (прогалини) процесуального закону щодо відсутності інституту свідків у господарському процесі, пропонуємо викласти у наступній редакції 2-е речення ч. 2 ст. 30 ГПКУ:

«Ці особи мають право давати пояснення, подавати докази, відмовитися від давання показань у випадках, встановлених законом. За завідомо неправдиві показання або за відмову від давання показань з непередбачених законом підстав указані особи несуть кримінальну відповідальність, яка передбачена для свідків, а за невиконання інших обов'язків - відповідальність, встановлену законом для свідків».

Такі зміни дадуть можливість для суду отримати, у певних категоріях справ (наприклад, справи про витребування майна із незаконного володіння, про відшкодування шкоди, про недопоставку тощо), додаткову гарантію для більш якісного та добросовісного ухвалення обґрунтованого та справедливого рішення. А саме коли іншими способами, які є традиційними для господарського процесу, неможливо довести предмет звернення, на який посилається позивач чи інший учасник господарського процесу.

Список використаних джерел

1. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. – К.: Велес, 2006. – 48 с.
2. Господарський процесуальний кодекс України від 6 листопада 1991 року № 1798-XII // Відомості Верховної Ради України від 11.02.1992 — 1992 р., № 6, стаття 56.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI // Голос України. – 2012. – № 90-91.
4. Кодекс адміністративного судочинства України. – К.: Атіка, 2005. – 128 с.
5. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року № 8073-X // Відомості Верховної Ради УРСР від 18.12.1984 — 1984 р., № 51, стаття 1122.

6. Кримінальний кодекс України (прийнятий сьомою сесією ВРУ 05.04.2001 р.). – Офіційний текст. – “Ін-Юре”, 2003. – 204 с.
7. Про деякі питання практики застосування норм Господарського процесуального кодексу України, порушені у доповідних записках про роботу господарських судів у першому півріччі 2007 року». Інформаційний лист від 14.08.2007 № 01-8/675 // Бізнес:законодавство та практика — 2007 р., № 16, стор. 20.
8. Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом. Закон України від 08.12.2000 — 2000 р., № 47, стор. 109, стаття 2045, код акту 17236/2000.
9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб. Закон України від 23.05.2013 // Відомості Верховної Ради України від 21.03.2014 — 2014 р., № 12, стор. 772, стаття 183.
10. Абрамов Н.А. Хозяйственно-процессуальное право Украины: Учебное пособие (курс лекций).— Х.: Одиссей, 2002.— 380 с.
11. Рішення Конституційного суду від 30 вересня 2009 року № 23-рп/2009 у справі за конституційним зверненням громадянина ГОЛОВАНЯ Ігоря Володимировича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України (справа про право на правову допомогу) // Офіційний вісник України від 23.10.2009 — 2009 р., № 79, стор. 62, стаття 2694, код акту 48122/2009.
12. Господарське процесуальне право України: Підручник / За ред. О.І. Харитонової. – К.: Істина, 2009. – 380 с.
13. Цивільний процесуальний кодекс України. Прийнятий 18 берез. 2004 р. – (Офіц.док.) – К.: Велес. – 128 с. – ISBN№ 966-8263-14-6.
14. Рішення Конституційного суду від 16 листопада 2000 року № 13-рп/2000 у справі за конституційним зверненням громадянина Солдатова Геннадія Івановича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України, статті 44 Кримінально-процесуального кодексу України, статей 268, 271 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про право вільного вибору захисника) // Офіційний вісник України від 23.10.2009 — 2009 р., № 79, стор. 62, стаття 2694, код акту 48122/2009.
15. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя. Закон України від 02.06.2016 // Офіційний вісник України від 08.07.2016 — 2016 р., № 5, стор. 8, стаття 1799, код акту 82295/2016.
16. Господарське процесуальне право: Підручник / В.Д. Чернадчук, В.В. Сухонос (ст.), В.П. Нагребельний, Д.М. Лук'янець; За заг. ред. к.ю.н. В.Д. Чернадчука. – 2-ге вид., перероб. і доп. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2008. – 378 с.

СПЕКТОРСЬКИЙ Є.В.: РЕКТОР ТА ВЧЕНИЙ

Мельник Т.М.

(юрист)

Анотація: Автор статті висвітлює життєвий шлях Спекторського Є. В., зупиняючись детальніше на періоді його ректорства в Київському Університеті Св. Володимира, а також аналізує науковий доробок Спекторського Є. В. як вченого-теоретика права.

Ключові слова: Спекторський Є. В., ректор, вчений, філософ, дослідження, наукова думка, правові погляди, енциклопедія права, соціологія права, держава, конституція.

Аннотація: Автор статті освещает жизненный путь Спекторского Е. В., останавливаясь подробно на периоде его ректорства в Киевском университете Св. Владимира, а также анализирует научный потенциал Спекторского Е. В. как ученого-теоретика права.

Ключевые слова: Спекторский Е. В., ректор, ученый, философ, исследования, научная мысль, правовые взгляды, энциклопедия права, социология права, государство, конституция.

Summary. The article highlights the life path E. Spektorskyi, stopping to run it more rector of Kiev University St. Vladimir and analyzes scientific achievements Spektorskyi EV as academics law.

Keywords: E. Spektorskyi, rector, scientist, philosopher, research, scientific thought, legal opinions, encyclopaedia of law, sociology of law, the state constitution.

Систематизація та осмислення наукового доробку вітчизняних юристів-теоретиків представляє інтерес з точки зору як розвитку української юридичної науки в цілому, так і становлення та розвитку окремих державних і правових інститутів. Безперечно, сьогодні юридична наука активно розвивається та постійно збагачується новими знаннями про державно-правові явища і процеси. Проте, непростимою помилкою буде забуття ідей та

теорій, які сформовані багато років назад видатними юристами, адже їх ідеї та вчення у своїй більшості і нині залишаються актуальними у правовій науці.

У цьому контексті значний інтерес становлять праці Євгена Васильовича Спекторського (1873 – 1951 рр.) – відомого правознавця, філософа, історика церкви та суспільної думки. Популяризує його доробки крім усього та обставина, що протягом тривалого часу внесок Є.В. Спекторського у розвиток тогочасної юриспруденції не знаходив належного відображення у науковій літературі: за радянських часів особлива увага, як відомо, приділялася вивченню поглядів на державу та право мислителів соціалістичного напрямку.

Актуальність теми дослідження обумовлена необхідністю повернення до ідей, поглядів, робіт Є.В. Спекторського, заповнення прогалин в українській політико-правовій думці, а також систематизації, узагальнення та комплексного представлення державно-правових поглядів ученого.

Є.В. Спекторський був автором численних робіт, в яких досліджував питання теорії держави та права, конституційного розвитку, торкався проблем зовнішньої політики, дослідження вченого сприяли розвитку соціології права як напряму юридичної науки, становлення якого було зумовлено теоретичними та методологічними напрацюваннями в галузі загальної соціології.

У радянській історіографії робіт, спеціально присвячених аналізу поглядів ученого або його біографії, не було. Ім'я Є.В. Спекторського згадувалося лише в загальних роботах, присвячених історії Київського університету, історії соціологічної думки в Росії, а також літературознавстві, оскільки він був найкращим учнем професора Варшавського університету О.Л. Блока і особисто знайомий і листувався з його сином – російським поетом О.О. Блоком. Винятком, щоправда, були: видана в 1959 р. «Історія Київського університету», де при розповіді про революційні 1917-1919 роки згадувався і ректор Є.В. Спекторський [1], а також колективна праця з історії соціології в Росії, яка вийшла 1978 р., де вченого назвали «видатним теоретиком» і автором «дуже серйозних робіт з історії соціологічного натуралізму» [2, с. 264 - 265].

Серед досліджень історичного напрямку необхідно згадати монографію «Останній ректор Університету Святого Володимира Євген Васильович Спекторський» В.І. Ульяновського, В.А. Короткого, О.С. Скиби, а також роботи, що висвітлюють біографію і діяльність Є. В. Спекторського, російських вчених О.В. Ткаченко та С.І. Михальченко.

Зрештою до творчості Є.В. Спекторського звернулися і юристи. Правові погляди вченого розглядали в підручниках з історії політичних і правових вчень.

І.В. Музика у своїй статті, присвяченій доробку Є.В. Спекторського у галузі соціології права, проаналізувавши роботи вченого, сформулювала його основні ідеї.

В дисертації В.Г. Рутмана визначені етапи еволюції наукових інтересів Є.В. Спекторського, ідейні впливи, які сприяли формуванню державно-правової доктрини вченого, досліджені погляди на державу, її завдання, типологію і походження, виявлений внесок у розвиток теорії держави, охарактеризовано погляди на демократію, віддане належне вченому щодо розвитку енциклопедії права як науки та навчальної дисципліни, розкриті його бачення на проблему співвідношення права, моральності та релігії [3].

О.М. Ковальчук у монографії, присвяченій розвитку теорії права у працях вчених Київського університету, розкриває особливості основних положень теоретико-правових досліджень Є.В. Спекторського, а саме – концепції права, в основу якої покладено нормативно-соціологічний підхід. Також автор згадує про дослідження Є.В. Спекторським таких проблем як розмежування права і моралі, питання тлумачення законів, співвідношення права і закону.

Як бачимо в останні роки творча спадщина Є.В. Спекторського стала привертати увагу українських і російських вчених. Однак, спеціальних досліджень, присвячених аналізу юридичних праць Є.В. Спекторського, дуже мало.

Життєвий шлях Спекторського Є.В. був цікавий, насичений бурхливими подіями та науковими здобутками.

Народився майбутній вчений у м. Острог Волинської губернії. Дитинство і юність Спекторського Є. В. пройшли в Польщі, де його батько займав посаду мирового судді.

До нас дійшло обмаль документів, з яких можна почерпнути інформацію про дитинство та батьків Спекторського Є.В. При цьому в його особовій справі в архіві Варшавського університету збереглася копія свідоцтва про народження – виписка (від 31 травня 1897 р.) з метричної книги Успенського собору Острога (тобто родової церквико-усипальниці знаменитих князів Острозьких): «Тысяча восемьсот семьдесят пятого года октября третьего родился, двадцать шестого крещен Евгений; родители: товарищ вольнского губернского прокурора губернский секретарь Василий Александрович Спекторский православного вероисповедания и законная жена его София Фридриховна кальвинического исповедания» [4].

Відомо, що Василь Олександрович Спекторський походив з дворян Рязанської губернії. Він закінчив юридичний факультет Університету Св. Володимира в Києві (1870 р.) та одразу був призначений на посаду кандидата у судові слідчі при Волинській карній палаті. Кар'єра молодого чиновника росла досить стрімко, і за чотири роки він став мировим суддею.

Про матір зі спогадів сучасників Євгена Васильовича відомо, що вона уродженка французької частини Швейцарії. Очевидно, Софія Фрідріхівна Крафт була гувернанткою в якійсь дворянській сім'ї на Волині, де і вийшла заміж за Василя Спекторського [4].

Навчався майбутній вчений Євген Спекторський у Радомській гімназії (Польща), де яскраво продемонстрував свій інтелект, аналітичні здібності, логіку, здатність до синтезу та філософських роздумів; закінчив гімназію в 1893 році із золотою медаллю та став її гордістю.

У тому ж 1893 році Спекторський Є. В. вступив на юридичний факультет Варшавського університету. Закінчив навчання в 1897 році зі ступенем кандидата права і був залишений на кафедрі державного права для підготовки до професорського звання.

7 червня 1903 р. затверджений приват-доцентом кафедри енциклопедії права Варшавського університету. За монографією "Проблема соціальної фізики у XVII столітті. Том 1. Новий світогляд і нова теорія науки" (Варшава, 1910) у травні 1911 р. захистив дисертацію в Юрїївському (Дерптському) університеті, отримавши ступінь магістра права. У вересні 1911 р. обраний екстраординарним професором кафедри енциклопедії права Варшавського університету [5].

У 1913 році Є. В. Спекторський переїжджає до Києва. П'ятирічний київський період у його житті був хоч і коротким, але дуже інтенсивним і багатим на події. Саме в Києві Євген Васильович досяг найвищого злету в науці і кар'єрі: став доктором, дійсним професором, деканом і, нарешті, ректором Університету Св. Володимира.

Першою і головною спонукою переїзду до Києва було таємне кохання Спекторського Марія Костянтинівна Богатко, яка рішуче прагнула покинути Варшаву і увесь «польський край». Її родичі мешкали в Києві, де вона часто бувала. Улітку 1910 р. вона остаточно вирішила переїхати до Києва, поближче до сестри [4]. Згодом, слідом за коханою та не без допомоги, а іноді і переконань друзів, переїхав до Києва і сам Є.В. Спекторський.

По переїзді в Київ, за допомогою та клопотаннями друзів М.І. Мілітіно, Є. Демченка, К.Г. Воблого та проф. М.М. Ясинського Є.В. Спекторський призначається екстраординарним професором кафедри енциклопедії права і історії філософії права Університету Св. Володимира. Влившись до колективу Університету, 27 травня 1917 р. вчений захистив дисертацію на ступінь доктора державного права в Московському університеті. У травні 1917 р. Є.В. Спекторський обраний деканом юридичного факультету, а 6 квітня 1918 р. – ректором Університету Св. Володимира [6].

Ректорство Спекторського пов'язане з бурхливими революційними подіями і насильною відставкою його попередника і колеги по юридичному факультету М.М. Цитовича. Відставки останнього вперто вимагало революційне студентство, яке іноді вело себе зухвало та агресивно, проявляючи зневагу до викладачів.

Студентський бунт якийсь час не вщухав і після відставки М.М. Цитовича. Спекторський Є.В. став ключовою фігурою на перемовинах для досягнення компромісу зі студентами. Саме завдяки його дипломатичним здібностям «студентська буря» в університеті вщухла, що і стало однією з основних передумов його подальшого ректорства.

Вибори «ректора, проректора та всіх деканів були проведені 5 квітня 1918 р. ... і Євген Васильович був обраний ректором 56 голосами проти 7» [4].

Є.В. Спекторський став ректором в останні дні існування Української Центральної Ради, уряд якої не встиг затвердити його на цій посаді.

Німецька військова влада не враховувала інтересів Університету Св. Володимира. Для своїх потреб вони захоплювали приміщення, арештовували викладачів, грабували їхні квартири, чинили свавілля. Був заарештований німцями і відправлений до Лук'янівської в'язниці навіть ректор університету, професор Є. В. Спекторський [7, с. 92].

З приходом до влади Директорії УНР, у Києві були закриті всі вищі навчальні заклади, у тому числі й Університет Св. Володимира [8, арк. 8]. 2 грудня 1918 р. Рада університету доручила ректору звернутись до «головнокомандувача всіма збройними силами на території України» з проханням дозволити відновити заняття. Лише 14 грудня, коли до Києва увійшли повсталі загони Січових стрільців, ректор зміг повідомити, що такий дозвіл одержаний, але фактично заняття в Університеті так і не були відновлені [9].

Зі вступом 5 лютого 1919 р. до Києва більшовиків на колектив університету чекало нове потрясіння у вигляді реорганізації управління вищими школами, яка здійснювалася новою владою. З цього приводу 10 березня 1919 р. відділ вищої школи Народного комісаріату УСРР видав постанову №8, на основі якої розпочалася реорганізація Університету Св. Володимира, в наслідок якої «посади ректора, проректорів... скасовуються ...» [10].

Більшовицька влада протрималася у Києві трохи більше, ніж півроку. 30 серпня 1919 р. радянські війська залишили місто, в яке вступили частини білогвардійської 7-ї піхотної дивізії генерала М. Бредова з Добровольчої армії генерала А. Денікіна. З приходом нової влади до керівництва знову повернулися колишній ректор Є. В. Спекторський [9], який був прихильником «білого руху».

Однак влада денікінців у місті тривала недовго. Подальша зміна влади радянськими військами, польськими та знову радянськими потягла за собою відповідні кадрові ротації в Університеті. В результаті громадянської війни чимало викладачів Університету Св. Володимира опинилися за кордоном, де більшість з них продовжували працювати на педагогічній ниві. Так, у «Королівстві сербів, хорватів і словенців» (з 1929 р. - Югославія) знайшов притулок і роботу останній ректор професор Є. В. Спекторський [9].

Заради справедливості, слід зазначити, що особливих здобутків для Університету за недовгий час свого перебування на посаді ректор Є. В. Спекторський не зробив. Чи то причиною стала надто нестабільна політична ситуація в країні, що супроводжувалася частою зміною влади, чи то переважив його інтерес до наукової роботи над адміністративною, проте факти залишаються фактами. Хоч, звичайно, треба віддати належне його щирим намаганням зберегти Університет у непрості для країни часи.

Значно вагоміший внесок у царині освіти і науки зробив Спекторський-вчений.

Його науковий шлях розпочався у стінах Імператорського Варшавського університету, де він з 1893 р. по 1897 р. навчався на юридичному факультеті. Навчання у вищі увінчалася написанням однієї з найбільш відомих наукових робіт Спекторського

«Жан-Жак Руссо как политический мыслитель», яка принесла йому звання кандидата прав.

Проте, щоб не применшити наукових здобутків студента Спекторського, слід зазначити, що це не перша самостійна наукова робота Євгена Васильовича. Він уже з самого початку вивчення юриспруденції намагався пізнати суть держави, устроїв та форм права, зокрема, через аналіз робіт давньоримських філософів.

В результаті дослідження, у 1894 році з'явилася перша наукова робота Євгена Спекторського «Цицерон и его трактат «De republica». На думку автора, Цицерон поєднав метод Платона й Арістотеля – створював теорію досконалої держави (як Платон) та виправдовував її практикою (як Арістотель) [4, ст. 69].

Хоч перша наукова праця студента Спекторського була порівняно слабкою, проте розкривала його здібності до аналітики, синтезу, філософії.

Через рік Є. В. Спекторський підготував нове наукове дослідження «Книга Гроція о войне. Опыт критического исследования» [11]. Автор починав із того, що рік виходу книги Гроція (1625) традиційно вважається роком появи науки міжнародного права. У дослідженні дається загальний аналіз вчення Гроція про міжнародне право, детально характеризуються всі глави книги (міжнародне, церковне право, вчення про державну територію та право її захисту, право власності, право на людей та речі, права іноземців, посольське право, право покарання, співучасть у злочині, сумніви у справедливості й законності війни; особистість; війна – її засоби й мета, грабіж на війні, етичні норми) [4, ст. 70].

І основним, найбільш відомим твором Спекторського-студента стало його дисертаційне дослідження «Жан-Жак Руссо как политический мыслитель». Науковим керівником молодого пошукувача був професор кафедри державного права О. Л. Блок, батько видатного російського поета О. О. Блока. Учитель позитивно охарактеризував роботу свого підопічного «Диссертация окончившего полный курс наук Евгения Спекторского была представлена сначала в виде курсовой студенческой работы, но заслуживала бы и золотой медали, если бы на нашем факультете предлагалась такая конкурсная тема, что на петербургском в нынешнем году, а именно – о политическом учении Руссо» [12, с. 198-218].

По захисті вказаної роботи, Є. В. Спекторський був залишений на кафедрі державного права Варшавського університету та у 1901 р. розпочав педагогічну діяльність проведенням аудиторних практичних занять з курсу державного права. Згодом Євгена Васильовича затверджено приват-доцентом кафедри енциклопедії права Варшавського університету. За монографію «Проблема социальной физики в XVII в.», яку він захистив як дисертацію у Дерптському університеті, отримав ступінь магістра права. У вересні 1911 р. обраний екстраординарним професором кафедри енциклопедії права Варшавського університету.

Після переїзду до Києва, у 1917 р. вчений захистив дисертацію на ступінь доктора державного права в Московському університеті.

Не надто тривалий період перебування Є. Спекторського у Києві увінчався появою у світ кількох робіт, які з'являються як відповідна реакція вченого на низку подій, пов'язаних з ліквідацією монархії у Російській імперії, та розробленням моделі майбутнього державного устрою країни. Серед них, безумовно виділяються «Установчі збори та конституція» (1917 р.), «Що таке конституція» (1917 р.), «Держава» (1918 р.) [6].

Щоб підкреслити масштабність вченого Є. В. Спекторського як юриста, слід назвати ще низку його робіт, які залишаються недослідженими та зберігаються у фондах НБУ ім. В. І. Вернадського, як то: «Конспект лекцій з історії права», «Історія російського державного права», «Історія цивільного російського права», «Історія іноземного державного права», «Кримінальне право», «Міське виборче право в Західній Європі та Росії», «Нотатки з міжнародного права» тощо.

Після вимушеної міграції, Євген Васильович як енциклопедист права, та теоретик конституціоналізму робив письмові замальовки про особливості державного устрою тих країн де йому доводилося перебувати. Він як людина з великим освітянським досвідом, науковим та творчим потенціалом був завжди витребуваним у будь-якій країні. Період еміграції для Є.В. Спекторського був надзвичайно продуктивним. Так, світ побачили його наукові праці: «Криза сучасної держави» (1921 р.), «Посібник до лекцій з історії філософії права» (1925 р.), «Зачатки науки про державу і суспільство» (1927 р.), «Уряд і влада» та інші. У працях цього періоду здебільшого приділяв увагу філософії та християнській моралі, проте через призму цих категорій намагався дослідити розвиток юриспруденції.

Загалом, погляди Спекторського Є. В. на право були своєрідними. Він, хоч сам і не визнавав себе представником соціологічної школи права, проте висловлював думку, що право не може вивчатися як замкнута в собі, відірвана від соціальних відносин структура, оскільки правознавство тісно пов'язане з суспільним життям.

Наголошуючи на перевагах соціологічного підходу, Є.В. Спекторський водночас зазначав, що юридична наука не обмежується тільки таким підходом. Інакше з догми юридичної вона перетвориться в догму соціологічну. Він підкреслював, що теорія права повинна бути не просто синтезом юридичної догматики і вчення про соціальні чинники права, вона повинна бути гносеологічною юриспруденцією, теорією юридичного пізнання. Є.В. Спекторський прагнув модернізувати формально-догматичний підхід, застосовуючи соціологічні прийоми до вивчення права. Хоча вчений ототожнював право з інтересом, проте його підхід мав певні переваги в порівнянні з юридичним позитивізмом, який ототожнював право з юридичною нормою, не враховуючи об'єктивних умов його формування.

Погляди Є.В. Спекторського мали реформаторський характер. Він намагався внести соціологічний елемент в розуміння права, вивчення його соціального змісту, зв'язків із соціальними процесами в різних проявах, відходячи від формально-догматичних постулатів, оцінюючи право не як застиглу систему раз і назавжди встановлених норм, а як систему динамічну, яка змінюється з розвитком соціальних відносин. Такий підхід вченого давав змогу передбачувати їх розвиток і відповідно формувати нормативну базу.

Підводячи підсумок під цим коротким дослідженням життєвого та науково-творчого шляху видатного вченого, слід відмітити, що професор енциклопедії права Київського Університету імені Святого Володимира за сьогоднішніми підходами розглядається як професор теорії права. Саме вклад проф. Є.В. Спекторського у розвиток правової науки, а вже потім його діяльність на посту ректора університету імені Святого Володимира визначають його місце в історії юриспруденції [13].

Крім того відомий науковець, мислитель-енциклопедист, Є.В. Спекторський залишив по собі значну спадщину, представлену працями з соціальної філософії, філософії права, теорії держави і права, історії та теорії культури, літературознавства.

Список використаних джерел

1. Історія Київського університету [Техте імпріме'] : 1834 – 1959 = История Киевского университета : 1834 – 1959 / Київський орд. Леніна Державний університет ім. Т. Г. Шевченка.
2. Социологическая мысль в России : Очерки истории немарксистской социологии последней трети XIX – начала XX века / под ред. В. А. Чагина. – Л., 1978. – С. 264 – 265.
3. Лосский И. О. История русской философии. М., 1991;. Яковенко Б. В. История русской философии. – М., 2003. – С. 361 – 432.
4. Ульяновський В. І., Короткий В. А., Скиба О. С. Останній ректор Університету Святого Володимира Євген Васильович Спекторський : Монографія– К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2007. – 311 с.
5. Ректори Київського університету. 1834-2006 / КНУТШ; В.В. Скопенко, В.А. Короткий, Т.В. Табенська, І.І. Тіщенко, Л.В. Шевченко. – Київ : Либідь, 2006. – С. 183-184.
6. Гриценко І. С. Творчий шлях останнього ректора Університету Св. Володимира: повернення із забуття / Юридичний факультет Університету Святого Володимира в персоналіях його викладачів та вчених : збірник матеріалів Першої Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 27 листопада 2015 року / ред. кол. І. С. Гриценко, та ін. – К. : «Талком», 2015. – 471 с.

7. Спекторский Е. В. Столетие Киевского университета / Е. В. Спекторский. – Белград: Издательство Комитета киевских профессоров в Любляне, 1935. – с. 101.
8. Державний архів Київської області. – Ф. 183. – Оп. 2. – Спр. 121.
9. Капелюшний В. П., Руккас А. О. Університет Св. Володимира в часи ректорства Є. В. Спекторського / Юридичний факультет Університету Святого Володимира в персоналіях його викладачів та вчених : збірник матеріалів Першої Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 27 листопада 2015 року / ред. кол. І. С. Гриценко, та ін. – К. : «Талком», 2015. – 471 с.
10. Державний архів м. Києва. – Ф. 16. – Оп. 465. – Спр. 1601.
11. НБУВ ІР. Ф. 43, спр. 34, арк. 1-51.
12. Кривошеин В. А. Десятилетний год / В. А. Кривошеин // Звезда. – 1996. - №10. – 468 с.
13. Костицький В. В. Характеристика співвідношення законодавства і права у творчості Є. Спекторського (теолого-соціологічна оцінка) / Юридичний факультет Університету Святого Володимира в персоналіях його викладачів та вчених : збірник матеріалів Першої Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 27 листопада 2015 року / ред. кол. І. С. Гриценко, та ін. – К. : «Талком», 2015. – 471 с.
14. Теорія права у працях вчених Київського університету (XIX – початок XX століття) : монографія / О. М. Ковальчук. – К.: Юрінком Інтер, 2011, - 192 с.
15. Музика І. В. З історії вітчизняної соціології права: Є. В. Спекторський / І. В. Музика // Правова держава : Щорічник наукових праць. – 2010. Вип. 21.

ПРАВОВИЙ СТАТУС ІНФОРМАЦІЙНИХ БАЗ У СФЕРІ ПОДАТКОВОЇ ТА МИТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Микитенко О.В.

(здобувач Університету ДФС України)

Анотація. *Стаття відображає результати наукового дослідження сутності та змісту правового статусу інформаційних баз даних в сфері податкової та митної діяльності.*

В основу ідеї покладено результати реформування інститутів державної влади в контексті інформатизації вітчизняного суспільства. Звертається увага на потребу суспільства в інформатизації складових основних сфер внутрішніх відносин та готовність держави реалізувати власні зобов'язання в межах наданих повноважень державним органам. Важливість відповідної діяльності підкреслюється положеннями Програми діяльності Кабінету Міністрів України на 2016 рік.

В статті запропоновано взаємозв'язок понять «інформація», «податкова інформація» та «база даних». Виокремлено правові засади інформації, що знаходиться в сфері дії повноважень Державної фіскальної служби України.

Ключові слова: *правові засади, інформатизація, інформаційна база даних, фіскальні органи.*

Annotation. *Article summarize the results of research on the nature and meaning of legal status of informational databases in sphere of fiscal and customs activities.*

The basis of research is the results of government institutions' reforms in context of Ukrainian society informatization. Additional attention is paid to the needs of society on informatization of main spheres of internal relations and to the readiness of state to complete its own obligations in terms of government institutions' powers. The importance of these activities is underlined in 2016 Activities Prpgram of Cabinet of Ministers of Ukraine.

In article we proposed the interconnections between terms "information", "tax information" and "database". We underlined the legal basics of information that is located under the power of State Fiscal Service of Ukraine.

Key words: *legal basics, informatization, informational database, fiscal authorities.*

Аннотація. *В статтє рассматриваются результаты научного исследования сущности и содержания правового статуса информационных баз данных в сфере налоговой и таможенной деятельности.*

Основание научной идеи составляют результаты реформирования институтов государственной власти в контексте информатизации отечественного общества. Обращается внимание на то, что общество нуждается в информатизации составляющих основных сфер внутренних отношений, а государство готово реализовать собственные обязательства в пределах предоставленных полномочий государственным органам. Важность соответствующей деятельности подчеркивается положениями Программы деятельности Кабинета Министров Украины на 2016 год.

В статье предложена взаимосвязь понятий «информация», «налоговая информация» и «база данных». Выделены правовые основы информации, находящейся в сфере действия полномочий Государственной фискальной службы Украины.

Ключові слова: *правові засади, інформатизація, інформаційна база даних, фіскальні органи.*

В сучасних умовах інформатизація сприймається як процес накопичення, обробки, зберігання та розповсюдження інформації, який пов'язаний із застосуванням інформаційних технологій, залежить від стану розвитку суспільства та організований на підставі норм права.

Специфіка кожного окремого виду суспільних відносин пов'язана з різним розумінням складових процесу інформатизації. Так, досліджуючи сферу податкової і митної діяльності ми виокремлюємо лише притаманні цій, вузько-специфічній системі відносин, притаманні елементи інформатизації. Наприклад, усвідомлення суб'єктивного складу, тобто виокремлення учасників цих відносин, дає можливість визначити її особливості інформації, що є об'єктом відносин та зосередитись на вивченні інших елементів інформатизації.

Сфера податкової та митної діяльності є особливим видом відносин, яка за своїм змістом та структурою має імперативний характер, але її значення оцінюється суспільством з позиції виконання державою своїх функцій. Особливе ставлення цього процесу виявилось в умовах інформатизації вітчизняного суспільства та інститутів держави. Зокрема, формуючи Програму діяльності Кабінету Міністрів України на 2016 рік, Уряд передбачив реалізацію статті 32 Конституції України та стандартів GRECO – забезпечення прозорості державних реєстрів та баз даних, а також забезпечення ефективного контролю за дотриманням вимог законодавства про доступ до публічної інформації тощо.

Щодо наукового дослідження проблематики інформаційних баз даних, то варто відмітити праці С. С. Бучика, О. Д. Довганя, Р. В. Зюбіної, О. І. Яременко, О. К. Юдін та інших. Проте осмислення правового статусу інформаційних баз даних в сфері податкової та митної діяльності потребує подальшого наукового пошуку.

На нашу думку, викладене вище свідчить про потребу суспільства в інформатизації складових основних сфер внутрішніх відносин та готовність держави реалізувати власні зобов'язання в межах наданих повноважень відповідним органам. У цьому зв'язку набирають актуальності наукові дослідження щодо основних складових елементів інформатизації, зокрема й спеціальні напрями, як сфера податкової та митної діяльності.

Метою статті є розкриття особливостей правового становища інформаційних баз даних в умовах інформатизації сфери податкової та митної діяльності.

Варто зазначити, що досягнення поставленої мети можливе через виконання наступних **завдань**:

по-перше, узагальнити повноваження ДФС України в контексті інформатизації її створення та використання інформаційних баз даних;

по-друге, осмислити загальне розуміння понять «інформація» та «податкова інформація»;

по-третє, визначити особливості створення та використання «інформаційних баз даних» органами ДФС України.

Відповідно до чинного законодавства Державна фіскальна служба України є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра фінансів і який реалізує державну податкову політику, державну політику у сфері державної митної справи, державну політику з адміністрування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, державну політику у сфері боротьби з правопорушеннями під час застосування податкового, митного законодавства, а також законодавства з питань сплати єдиного внеску [1].

В межах покладених завдань ДФС України та в контексті роботи з інформацією здійснює: облік платників податків та єдиного внеску, осіб, які здійснюють операції з товарами, що перебувають під митним контролем, об'єктів оподаткування та об'єктів, пов'язаних з оподаткуванням; облік податків і зборів, платежів; диференціацію платників

податків; формування та ведення реєстрів, банків та баз даних, а також забезпечує ведення реєстру страхувальників єдиного внеску.

За своїм змістом інформація, що є предметом роботи уповноважених органів державної влади органів в сфері податкової та митної діяльності, віднесена чинним законодавством до податкової.

Відповідно до статті 16 Закону України «Про інформацію» Податкова інформація – сукупність відомостей і даних, що створені або отримані суб'єктами інформаційних відносин у процесі поточної діяльності і необхідні для реалізації покладених на контролюючі органи завдань і функцій у порядку, встановленому Податковим кодексом України [2].

Законодавчі межі діяльності ДФС України в сфері накопичення, обробки, зберігання та розповсюдження регламентовані в Главі 7 Податкового кодексу України. Так, відповідно до статті 71, комплекс заходів щодо збору, опрацювання та використання інформації, необхідної для виконання покладених на контролюючі органи вважається інформаційно-аналітичним забезпеченням діяльності контролюючих органів. В пункті 72.1 статті 72 визначено, що для інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності використовується інформація, що надійшла:

- від платників податків та податкових агентів, зокрема інформація;
- від органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування та Національного банку України, зокрема інформація;
- від банків, інших фінансових установ - інформація про наявність та рух коштів на рахунках платника податків;
- від органів влади інших держав, міжнародних організацій або нерезидентів;
- за результатами податкового контролю;
- для інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності також використовується інша інформація, оприлюднена як така, що підлягає оприлюдненню відповідно до законодавства та/або добровільно чи за запитом надана контролюючому органу в установленому законом порядку.

Варто зазначити, що в податковому законодавстві чітко визначено, що податкова інформація, може зберігатися та опрацьовуватися в інформаційних базах контролюючих органів або безпосередньо посадовими (службовими) особами контролюючих органів.

Відповідно до абзацу 2 статті 1 Закону України «Про Національну програму інформатизації» база даних – іменована сукупність даних, що відображає стан об'єктів та їх відношень у визначеній предметній області. База даних функціонує в комплексному вимірі й є складовою частиною, різновидом інформаційного ресурсу.

Варто погодитись з поглядами Довгань О. Д., про те, що чинне законодавство України, внаслідок нерозвиненості теорії інформаційних ресурсів, не встановлює повного юридичного трактування складових інформаційних ресурсів, є узагальнюючим і не може виокремлювати окремі елементи, зокрема такі як документ Тому до складових національних інформаційних ресурсів з урахуванням права власності можна віднести як окреслені інформаційні ресурси держави, так і визначені чинним законодавством інформаційні ресурси суб'єктів інформаційної діяльності, які діють на теренах України за умов їх визначення через одиниці комунікацій (документ, база даних, повідомлення, інформаційні масиви) [3, с. 87].

Бази даних є складним акумулюючим об'єктом з інтелектуально-інформаційною природою, який виникає в результаті специфічної діяльності суб'єктів, що володіють спеціальними знаннями, вміннями, навичками. Залежно від того, яка саме праця була покладена в основу при створенні бази даних – творча чи інформаційно-накопичувальна, визнається спосіб правової охорони цих баз даних [4, с. 17].

Використання інформації, що міститься в базах даних, дозволяє швидко вирішити ту чи іншу проблему в сфері управлінської, наукової, підприємницької чи іншої діяльності, що обумовлює потребу в їх надійному правовому захисті. Чинне

законодавство України використовує по відношенню до баз даних такі інструментарії права, як *sui-generis* (право особливого роду), право на інформацію, режим доступу до інформації, правовий режим інформації, правовий статус інформації, право власності на інформацію [**Ошибка! Закладка не определена.**, с. 20].

Документ (від лат. *documentum* – «свідoctво»), тобто інформація, зафіксована на матеріальному носії – тексти, зображення, звуки, подається користувачу в різних формах документованої інформації: архіви, фонди, бази даних, окремих документів тощо. Тобто документ як елементарна одиниця інформаційного ресурсу стає інформаційним квантом інформаційного потоку та інформаційних ресурсів взагалі [**Ошибка! Закладка не определена.**, с. 88].

Державні інформаційні ресурси – це результати інтелектуальної та практичної діяльності, що сформовані в усіх сферах життєдіяльності людини, суспільства і держави, зафіксовані і систематизовані на відповідних матеріальних носіях інформації, як окремі документи і масиви документів, банки і бази даних та знань, усі види архівів і бібліотек, музейні фонди, інформаційні ресурси, які обробляються й передаються у інформаційних системах державного і/або загального призначення, інші ресурси, що містять дані, відомості і знання, які є об'єктом права власності держави незалежно від форми власності на час їх створення і мають споживчу цінність, а також такі, що призначені для розвитку і задоволення потреб громадян, суспільства, держави та підлягають захисту згідно визначеної політики безпеки й чинного законодавства [5].

Державні інформаційні ресурси можуть бути розділені на дві групи:

– інформаційні ресурси, призначені для вирішення завдань конкретного органу управління певної ланки;

– інформаційні ресурси, орієнтовані на зовнішнього користувача [**Ошибка! Закладка не определена.**, с.89].

Завдання та напрями діяльності ДФС України визначені в Положенні про Державну фіскальну службу України на пряму пов'язані з чинним податковим законодавством. Так, осмислюючи правовий статус інформаційних баз даних, варто звернути увагу на окремі норми Податкового кодексу України, що визначають функції та права контролюючих органів.

В статті 19 Податкового кодексу України визначено, що до функцій контролюючих органів віднесено:

– реєстрація та ведення обліку платників податків, осіб, які здійснюють операції з товарами, що перебувають під митним контролем, об'єктів оподаткування та об'єктів, пов'язаних з оподаткуванням, проводять диференціацію платників податків;

– формування та ведення Державного реєстру фізичних осіб - платників податків, Єдиного банку даних про платників податків - юридичних осіб, реєстри, ведення яких покладено законодавством на контролюючі органи;

– забезпечення ведення обліку податків, зборів, платежів тощо [6].

Варто зазначити, що в підпункті 20.1.3 пункту 20.1 статті 20 ПКУ закріплено, що контролюючі органи мають право отримувати безоплатно від державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій усіх форм власності та їх посадових осіб, у тому числі від органів, які забезпечують ведення відповідних державних реєстрів (кадастрів), інформацію, документи і матеріали. Крім того, відповідною статтею (підпункт 20.1.20) додатково надано право:

– одержувати безоплатно необхідні відомості для ведення Єдиного реєстру акцизних накладних, формування інформаційного фонду Державного реєстру фізичних осіб-платників податків від платників податків, а також Національного банку України та його установ - про суми доходів, виплачених фізичним особам, та утриманих з них податків, зборів, платежів;

– від органів, уповноважених проводити державну реєстрацію суб'єктів, видавати ліцензії на провадження видів господарської діяльності, що підлягають

ліцензуванню відповідно до закону, - про державну реєстрацію та видачу ліцензій суб'єктам господарської діяльності;

- від органів, що здійснюють реєстрацію фізичних осіб, - про громадян, які прибули на проживання до відповідного населеного пункту чи вибули з нього;
- від органів державної реєстрації актів цивільного стану - про фізичних осіб, які померли; інформацію, необхідну для забезпечення реєстрації та обліку платників податків, об'єктів оподаткування та об'єктів, пов'язаних з оподаткуванням [**Ошибка! Закладка не определена.**].

Серед основних інформаційних баз даних, що знаходяться у віданні ДФС України, у ПКУ закріплені такі:

- Єдиний реєстр податкових накладних (пп. 14.1.60 п. 14.1 ст. 60 ПКУ);
- Єдиний реєстр акцизних накладних (пп. 14.1.60¹ п. 14.1 ст. 14 ПКУ);
- Єдиний банк даних про платників податків - юридичних осіб (пп. 19¹.1.9 п. 19.1 ст. 19 ПКУ).
- Державний реєстр страхувальників (пп. 20.1.23 п. 20.1 ст. 20 ПКУ);
- Державний реєстр фізичних осіб-платників податків (ст. 70 ПКУ);
- Реєстр платників ПДВ (п. 183.12 ст. 183 ПКУ);
- Реєстр платників акцизного податку з реалізації пального (пп. 212.3.4 п. 212.3 ст. 212 ПКУ);
- Єдиний реєстр уповноважених економічних операторів (ст. 18 МКУ);
- Реєстр осіб які здійснюють операції з товарами (п. 1 ст. 455 МКУ);
- Реєстр гарантів та форм фінансових гарантій, що надаються ними відповідно до укладених угод (п. 4 ст. 314 МКУ);
- Митний реєстр об'єктів права інтелектуальної власності (ст. 398 МКУ).

Варто зазначити, що норми Податкового та Митного кодексу України закріплюють правовий статус, включаючи й норми щодо їх функціонування, лише для окремих інформаційних баз даних, серед яких: Державний реєстр фізичних осіб-платників податків, Митний реєстр об'єктів права інтелектуальної власності, Реєстр осіб які здійснюють операції з товарами. Інші бази в податковому та митному законодавстві визначені лише як констатація або як частина понятійно-категоріального апарату. Хоча порядок їх функціонування в обох випадках регулюється підзаконними нормативно-правовими актами.

У контексті сказаного вище, необхідно відзначити, що не зважаючи на кількарічну практику функціонування об'єднаного органу доходів і зборів, формально розподіл обов'язків ДФС України між структурними підрозділами митного й податкового спрямування залишився. Від так і правовий статус інформаційних баз даних, що використовуються в податковій та митній сфері відносин зберігає таке ж формальне розмежування.

Список використаних джерел

1. Про Державну фіскальну службу України : Постанова Кабінету Міністрів України : від 21.05.2014 р. № 236 // Офіційний вісник України. – 2014 р. – № 55.
2. Про інформацію : Закон України : від 02.10.1992 р. № 2657-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992 р.– № 48.
3. Довгань О. Д. Інформаційні ресурси: національні та державні, зміст, поняття / О. Д. Довгань // Інформація і право. – 2015. – № 3(15). – С.85–91.
4. Яременко О. І. Правова охорона баз даних в Україні / О. І. Яременко // Правова інформатика. – 2011. – № 1(29). – С. 17–24.
5. Юдін О.К. Правові аспекти формування термінології загроз державним інформаційним ресурсам / О.К. Юдін, С.С. Бучик, Р.В. Зюбіна // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/21_SEN_2014/Informatica/4_174618.doc.htm
6. Податковий кодекс України : від 02.12.2010 р. № 2755-VI // Офіційний вісник України. – 2010. – № 92. – Т. 1. – Ст. 3248

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЗАПОБІГАННЯ ПРОЯВАМ ЗЛОВЖИВАННЯ ПРАВОМ НА ІНФОРМАЦІЮ

Новицька Н.Б.

(доктор юридичних наук, старший науковий співробітник ННІ права
Університету ДФС України)

Новицький А.М.

(доктор юридичних наук, професор ННІ права Університету ДФС України)

Анотація. Статтю присвячено проблемам зловживання правом на свободу поширення інформації. Досліджується суть поняття «зловживання правом на свободу інформації» в теорії інформаційного права та з'ясовуються правові ознаки цього явища. Зловживання правом на свободу інформації може призвести до неефективності демократичного ладу й тому кожен громадянин має нести відповідальність за користуванням таким правом у вигляді певних обмежень.

Ключові слова. Інформація, інформаційне суспільство, зловживання правом на інформацію, правопорушення, права громадян.

Аннотація. Стаття посвячена проблемам злоупотребления правом на свободу распространения информации. Исследуется сущность понятия «злоупотребление правом на свободу информации» в теории информационного права и определяются правовые признаки этого явления. Злоупотребление правом на информацию может привести к неэффективности демократического строя и потому каждый гражданин должен нести ответственность за использование этого права в виде определенных ограничений.

Ключевые слова. Информация, информационное общество, злоупотребление правом на информацию, нарушение прав граждан.

Annotation. Article is devoted to problems of abuse of right on freedom of communication. It is studied the meaning of “abuse of right on freedom of information” in information law theory and it is defined legal features of this phenomenon. The abuse of right on freedom of information can lead to inefficient democratic society so each citizen have to keep responsibility on usage of this right by some restrictions.

Key words: information, information society, abuse of right on freedom of expression and information, offence, the rights of citizens.

Історичні етапи розвитку суспільства характеризуються певним рівнем соціальної організації, що вимагає нового розуміння багатьох соціальних, у тому числі морально-правових цінностей. Події, що відбуваються нині в Україні, свідчать про складний період переломних змін в суспільному житті. Сучасний стан інформаційної війни, яка ведеться проти України та її громадян, зумовив формування негативних тенденції щодо реалізації громадянами прав на достовірну, правдиву інформацію, про реальні здобутки та перспективи реформаторських надбань української держави. В АР Крим, Донецькій та Луганській областях відбувається домінування іноземних, ворожих медіа, внаслідок блокування національного контенту, що сприяє поширенню антиукраїнських настроїв. На цій території виправдовується війна, поширюються заклики до національної та релігійної ворожнечі, поширюються заклики до зміни конституційного ладу та територіальної цілісності України шляхом насильства, пропагуються цінності, що суперечать суспільній моралі в державі. Навіть на території, підконтрольній Україні, нерідко в ЗМІ поширюється контент, що заохочує громадян до непокори існуючій владі, звучать заклики до зміни влади тощо.

Для протидії негативним наслідкам впливу ворожого агресивного контенту необхідно запровадити ряд заходів, які дозволять захистити суспільну мораль та адекватно протидіяти інформаційній агресії. У зв'язку з цим в Україні було прийнято ряд нормативних актів, якими введено систему протидії негативному контенту: заборона трансляцій російських телеканалів, скасування прокатних посвідчень на фільми та серіали, які возвеличують країну агресора, заборона виступів артистів, які підтримали порушення територіальної цілісності України та відкрито закликають до розпалювання національної ворожнечі. Мова йде про захист суспільної моралі як функцію держави щодо забезпечення відповідного ідеологічного наповнення державної інформаційної політики.

Аналіз генезису та сучасного стану правового забезпечення захисту суспільної моралі дає можливість говорити про сформовані підходи щодо необхідності державного впливу на процеси формування ідеологічних базисів, формування стійких схем захисту цієї ідеології, встановлення дієвих правових механізмів захисту моральних цінностей певного суспільного устрою. Таким чином визначається цілий напрямок як наукового пізнання так і нормотворчої та правозастосовної практики в частині запобігання проявам зловживання правом на вільне поширення інформаційної продукції з метою попередження порушення норм суспільної моралі.

Беззаперечно однією з основних ознак демократичного суспільства є вільний доступ до інформації, що передбачає правову обізнаність суспільства, яке може здійснити контроль за владою, а тому прозорість та відкритість політичної системи. У статті 34 Конституції України кожному громадянину гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб - на свій вибір.

Конституція України у статті 22 проголошує принцип рівності усіх людей у своїх правах. При цьому забороняється як скасування цих прав, так і звуження їх змісту та обсягу [1]. Отже ми можемо зробити висновок, що цінність права полягає не лише в можливості його реалізації, а в можливості його реалізації в певних межах, тому варто погодитися з думкою М. Рабиновича, що в усі часи боротьба йшла не стільки за права, скільки за їх межі (а конкретніше, за юридичне закріплення та юридичну інтерпретацію таких меж) [2].

Як член соціуму особа реалізуючи своє конституційне право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань повинна діяти з урахуванням інтересів інших учасників, які також для задоволення власних інтересів реалізують надані їм права, та не порушувати їх. Тому стаття 34 Конституції України містить обмеження даного права в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя. Разом з тим не знаючи меж свого права, особа починає реалізовувати його в більшій мірі, ніж це можливо (дозволено законом), що в свою чергу породжує виникнення такого феномену, яким є зловживання правом.

Зазначений феномен не залишився поза увагою вчених. Науковці різних галузей права розглядали його з точки зору своєї науки, в основному, кримінально-правової та цивільно-правової теорій, до того ж окремо. За радянських часів професор-цивіліст В.П. Грібанов виклав перші основоположні ознаки цього явища. В останні роки науковий інтерес до дослідження теми зловживання правом значно зріс. Чимало уваги цьому явищу у галузі цивільно-правових наук приділено у публікаціях М.М. Агаркова, М.Й. Бару, А.Т. Бонера, С.Н. Братуся, О.С. Іоффе, М.С. Малєїна, М.М. Малєїної, І.А. Муранова, О.А. Папкової, О.А. Поротікової, Т.С. Яценко, у галузі податкового права – Д.В. Вінницького, у галузі трудового права – О.М. Офман, у галузі виборчого права – І.В. Советнікова, у галузі підприємницького права – П.А. Ізбрехта, у галузі цивільно-процесуального та кримінально-процесуального права – Є.В. Васьковського, А.В. Юдіна, Я.В. Греля, О.Ю. Хабло.

На загальнотеоретичному рівні також була здійснена спроба аналізу феномену зловживання правом, зокрема у працях В.С. Нерсисянца, Г.А. Гаджієва, А.А. Маліновського, С.Г. Зайцевої, Н.А. Дурново, О.О. Вдовичена та інші. Нині проблема зловживання правом доволі повно досліджена галузевими юридичними науками, однак її належно не розглянуто в теорії інформаційного права.

Необхідно зазначити, що не всі вчені погоджуються з існуванням такого феномену. Зокрема М.М. Агарков вважає, що особа, яка діє у межах свого права, завжди лише

реалізує його. Якщо ж воно виходить за визначені законом рамки, тобто порушує закон, то подібні діяння лише зовні нагадують реалізацію права, фактично являючись протиправними за своїм характером [3]. Цієї точки зору дотримується і М.В. Самойлова, стверджуючи, що протиправного здійснення права бути не може [4]. У свою чергу, професор В.А. Рясенцев вважає, що термін “зловживання правом”, по-перше, підкреслює суб’єктивний момент у поведінці вповноваженої особи, по-друге, він не достатньо розкриває сутність цього соціального явища [5]. Отже на думку зазначених вчених особа, яка своїми діями вийшла за межі змісту наданого їй суб’єктивного права, не може вважатися особою, яка здійснює своє право. Тому вона не зловживає правом, а лише діє протиправно. З цієї позиції термін “зловживання правом” виглядає дійсно суперечливим.

Переважає більшість вчених висловлюють протилежну точку зору і доводять, що зловживання правом становить особливий вид правопорушення. В.П. Грібанов розумів під ним особливий тип цивільного правопорушення, скоюваного уповноваженою особою під час здійснення нею приналежного їй права, пов’язаний з використанням недозволених конкретних форм у рамках дозволеного їй законом загального типу поведінки[6].

Цікавою є теорія розроблена М.І. Бару, який вважав, що поняття “зловживання правом” значною мірою відрізняється від поняття “протиправної дії”, обґрунтовуючи це наступним:

- випадки зловживання правом набагато важче розпізнати, ніж випадки правомірних дій;
- зловживання правом у кінцевому випадку призводить до правопорушення (тобто це два різні явища як причина або передумова та наслідок);
- зловживання правом завжди спирається на суб’єктивне право та формально не суперечить об’єктивному праву, тоді як протиправна дія завжди порушує конкретну норму права та може вчинятися за відсутності будь-якого суб’єктивного права [7].

На переконання В.А. Рясенцева, хоча “зловживання правом не порушує явно якого-небудь закону, однак здійснення права не відповідно до його призначення є неправомірною дією, оскільки вони йде у розріз із загальним принципом, сформульованим у законі... якби зловживання правом не було само по собі протиправним, то неможливе було б застосування санкцій” [5].

Питання зловживання правом у рамках проблеми взаємодії права і моралі розглядав Ю.С. Васильєв. На його думку, питання про зловживання правами виникає в результаті конфлікту між зовні правильним використанням громадянином правових можливостей та, по суті, аморальною, антигромадською поведінкою [8].

Югославський правознавець Радмила Кавачевич-Куштрумович під зловживанням правом розуміє здійснення права в протигагу із загальноновизнаною та захищеною законом метою або всупереч загальноприйнятим моральним нормам [9].

Зловживання правом – це така протиправна поведінка, в процесі та в результаті якої суб’єкт права, маючи на меті заподіяти шкоду іншим суб’єктам або свідомо припускаючи її настання, здійснює певне своє суб’єктивне юридичне та/або основоположне (природне) право, зміст якого сформульований відносно визначено і тому може бути витлумачений неоднозначно [10].

Вчені виділяють два види зловживання правом: дії, що не характеризуються явною протиправністю та дії, що характеризуються явною протиправністю. Тобто дії щодо реалізації власного суб’єктивного права з єдиною метою заподіяти шкоду іншій особі та дії щодо реалізації суб’єктивного права без наявної мети, але із фактичним заподіянням шкоди.

В основі реалізації інформаційних прав лежить дотримання двох основних принципів: по-перше забезпечення безперешкодного отримання громадянами повної та неупередженої інформації та по-друге, свобода публічних висловлювань незалежно від їхнього політичного змісту. Зазначенні принципи включають кілька структурних елементів, які тісно взаємозалежні та існують у нерозривній єдності.

По-перше, це свобода кожної людини привселюдно виражати свої думки, ідеї та судження, і поширювати їх будь-якими законними способами.

По-друге, це власне свобода друку та інших засобів масової інформації тобто свобода від цензури та право створювати та використовувати засоби масової інформації, що дозволяє матеріалізувати свободу вираження думок.

По-третє, це право на одержання інформації, що представляє суспільний інтерес або стосується прав громадян, тобто свобода доступу до джерел інформації. Все це і провокує суб'єктів інформаційних відносин до довільної інтерпретації законодавчих норм, створює ґрунт для зловживань та дезорганізації.

Тобто реалізуючи своє конституційне право на свободу слова особа, навіть не маючи за мету, може порушити право інших осіб та заподіяти їм моральної шкоди. Найяскравіше це ілюструється під час висвітлення надзвичайних новин коли робляться репортажі і показуються реальні картини понівечених тіл, жорстокі вбивства та ін. що, як доведено вченими, негативно впливає на дітей та молодь. Звичайно, виробники інформаційної продукції мають право, і зобов'язані інформувати громадян про актуальні події, що відбуваються в житті суспільства, але чи втратить свою інформативну цінність матеріал у якому не буде сюжетів, які можуть завдати моральної шкоди іншим громадянам, а особливо дітям.

Отже, як вірно зазначає О. Микласевич, під час зловживання правом особа не порушує норму права, а діє всупереч призначенню суб'єктивного права. Але на практиці суду буде достатньо складно визначити нормативне підґрунтя для кваліфікації зловживання правом як правопорушення та призначити відповідну санкцію [11].

Відзначимо що в нормативно-правових актах більшості країн світу цензура заборонена, разом з тим це не означає що свобода слова є безмежною та абсолютною. Так як і в Конституції України у них забороняється використовувати свободу слова для закликів до насильницького скинення легітимної державної влади, розголошення державної та іншої охоронюваної законом таємниці, підбурювання до злочинів, розпалення національної, расової, релігійної та іншої ворожнечі, образи та наклепу на інших осіб, зазіхання на суспільну мораль і моральність. Іншими словами, використання свободи слова накладає певні обов'язки та відповідальність і пов'язано з певними законними обмеженнями, покликаними виключити зловживання розглянутим правом.

Розглядаючи категорію “зловживання правом” не можемо не звернути увагу на категорію добросовісності використання особою належних їй прав.

Категорія добросовісності (лат. *bona fides*) в науковій літературі визнається однією із меж здійснення права та розуміється як самостійний правовий принцип, як презумпція, як вказівка на винність або об'єктивну протиправність діяння [12]. Взагалі можемо стверджувати, що прагнення суб'єкта до правомірності власної правової поведінки, її соціальної нешкідливості, юридичної досконалості способу досягнення поставленої мети і є добросовісна поведінка.

На думку А.А. Малиновського, особа вчиняє добросовісно, якщо вона для задоволення свого інтересу обирає право відповідно до його основного призначення, при здійсненні права уникає “обхід закону”, а в спірних ситуаціях, що чітко не регламентовані правом, керується загально визнаним уявленням про добро і справедливість [13]. Принцип добросовісності, на думку Т.Ю. Дроздової є межею здійснення права, критерієм для визначення наявності зловживання правом. Саме цей принцип встановлює справедливі межі прав і обов'язків сторін. Недотримання даних меж веде до порушення принципу добросовісності і являє собою зловживання правом [13].

Дана категорія проявляється також у вигляді добровільної відмови суб'єкта від використання прогалян чинного законодавства на шкоду правопорядку і суспільним інтересам [14].

Розглянувши в своєму дисертаційному дослідженні проблеми зловживання суб'єктивним цивільним правом О.А. Поротікова дійшла висновку, що поведінка суб'єкта

є добросовісною, якщо він усвідомлює свою відповідальність за вчинювані діяння перед іншими членами суспільства, орієнтується на добросовісне виконання своїх обов'язків, керується суспільно корисним наміром, намагається уникнути завдання шкоди третім особам [15].

Нині принцип неприпустимості зловживання правом закріплений на конституційному рівні в законодавстві багатьох країн: ст. 57 Конституції Республіки Болгарія (1991), ст. 67 Конституції Союзної Республіки Югославія 1992), ст. 18 Основного закону ФРН (1949). Стаття 23 Каїрської декларації про права людини в ісламі від 5 серпня 1990 року містить таке положення: “Влада – це довіра; і зловживання або навмисне використання її абсолютно неприйнятні в інтересах забезпечення гарантій основних прав людини” [16].

Звернувшись до Закону України “Про інформацію” можемо стверджувати, що законодавець заклав до змісту статті 5 саме принцип добросовісності. Дана норма хоча й має узагальнений, дещо декларативний характер, проте є імперативною (породжує обов'язок) та має характер загального принципу права. А тому є достатні підстави вважати, що зобов'язує суб'єктів інформаційних правовідносин не зловживати наданими їм законом правами. Тобто реалізуючи своє право на інформацію особа повинна не порушувати громадські, політичні, економічні, соціальні, духовні, екологічні та інші права, свободи і законні інтереси інших громадян, права та інтереси юридичних осіб. Крім того, критерієм для розмежування діяння законодавець обрав саме добросовісність, втілену в якості моральної межі для реалізації своїх прав.

Зловживання правом на вільне поширення інформації виражається у виході особи за межі встановленого законом обсягу суб'єктивного права, що спричиняє перекручення призначення права. Так телеканал має право поширювати надзвичайні новини про різні катастрофи, вбивства та інші жорстокі злочини, але при реалізації даного права не повинні порушуватися права дітей на безпечний інформаційний простір.

Ізраїльські дослідники відзначають три моделі існування державного контролю за обігом інформації, визначаючи тоталітарну, американську та змішану. Тоталітарна модель не визнає за представниками преси будь-якої відповідальності щодо публікацій на актуальні теми і, в кожному разі, не допускає прийняття ними самостійних рішень. Тому будь-яке слово, яке друкується або транслюється, піддається жорсткій попередній цензурі. Сама цензура здійснюється за допомогою призначення редакторів (в газетах, видавництвах, на радіостанціях і телеканалах), а також через впровадження спостерігачів, які присутні в редакціях, працюючи в окремих кабінетах, отримуючи при цьому інструкції по виконанню службових обов'язків зовсім в інших організаціях (в партійних інстанціях, органах держбезпеки і так далі).

Американська демократична модель, яка знаходиться на протилежному полюсі, полягає у покладенні на ЗМІ та на редакційні колегії всієї повноти відповідальності за вчинені ними дії. Так само як і в будь-якій сфері діяльності, редактори зобов'язані заздалегідь пересвідчуватися в тому, що та чи інша публікація не несе в собі загрози державній безпеці або правопорядку. Отже тут, є дві норми: перша з них пов'язана з професійною етикою, яка виникає з принципу “соціальної відповідальності” західної преси; друга пов'язана з необхідністю дотримуватися законів, оскільки якщо з'ясується, що, внаслідок тієї чи іншої публікації, було завдано шкоди державній безпеці, редактор повинен буде відповідати перед судом за свої дії.

Змішана модель, яка найбільше поширена в європейських країнах, поєднує в собі компоненти тоталітарної моделі на нормативному, законодавчому рівні з сучасними демократичними принципами на практичному рівні. При цьому між двома сторонами ведеться постійний і дуже непростий діалог про способи здійснення контролю і цензури [270].

Крім того, вони розрізняють три основні форми нагляду і цензури:

1. Зовнішня (нав'язана) – закони, устави, накази і т.д.

2. Договірні – різні форми співпраці між ЗМІ та органами влади, що ставлять перед собою мету запобігти публікації деяких матеріалів, які або заборонені або шкідливі, без того, щоб засновувати письмове законодавство, з одного боку, а з іншого боку, щоб не покласти всю повноту відповідальності виключно на ЗМІ.

3. Внутрішня самоцензура – обмеження, які ЗМІ накладають на себе самі. Внутрішня самоцензура може здійснюватися на трьох рівнях: на інституціональному рівні, на організаційному рівні, і на індивідуальному рівні [17].

Крім того, зазначені дослідники визначають наступні типи цензури та нагляду:

- релігійна цензура;
- політична цензура;
- моральна цензура;
- цензура з міркувань безпеки.

Аналізуючи існуючі в юридичній науці погляди можна виокремити ознаки зловживання правом: наявність в особи суб'єктивних прав; зловживати правом можна лише під час його здійснення; зловживати можна лише своїм, а не чужим правом; використання прав усупереч їхньому соціальному призначенню або виходячи за встановлені законом рамки здійснення права; незважаючи на форму зловживання правом (здійснене з наміром спричинити шкоду іншій особі, або без такого наміру) воно завжди завдає шкоду іншій особі [18].

Отже зловживання правом на свободу слова та інформації є можливим за наявності:

- по-перше закріплення в законі суб'єктивного права вільно поширювати інформацію в будь який спосіб;
- по-друге, коли є реальна можливість реалізації цього права, тобто можливість поширити інформацію через ЗМІ;
- по-третє, реалізація суб'єктивного права на практиці, коли суб'єкт поширюючи інформацію порушує тим самим право інших суб'єктів на безпечний інформаційний простір;
- по-четверте, суб'єкт, реалізуючи своє право тим самим завдає шкоди суспільним відносинам – розповсюджує інформацію, наприклад, яка містить пропаганду жорстокості чи насильства;
- по-п'яте, суб'єкт вчиняє аморально або недоцільно.

Зловживання правом виражається в недозволених конкретних діях, які завдають шкоди іншій особі або загрожують чужому праву. Так, наприклад, виготовлення та розповсюдження гральних карт з фотографіями православних церков та соборів пропагує неповагу до національних святинь українського народу тим самим порушуючи права православних громадян. Зловживання правом не є особливим видом правової поведінки. Воно являє собою таку форму реалізації суб'єктивного права всупереч його призначенням, при якій суб'єкт, використовуючи встановлюючі норми, ущемляє інтереси інших осіб шляхом вчинення правопорушень або аморальних проступків.

С.Г. Зайцева зазначає, що свобода осіб, постраждалих від зловживання правом, і є тією межею, яка відокремлює правомірну поведінку від зловживання правом [19].

Саме говорячи про види та сфери застосування нормативних правил обмеження громадян можна визначити наступні види:

- загальнополітичні обмеження;
- релігійні обмеження;
- військові обмеження;
- порнографічні.

Взагалі зловживання правом на свободу слова та інформації не є якимось особливим видом правової поведінки. Воно являє собою таку форму реалізації суб'єктивного права що суперечить його призначенню. Тобто суб'єкт користуючись своїм природним правом на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і

переконань, порушує інтереси інших осіб через вчинення аморальних проступків або правопорушень.

Безперечно, вільний доступ до інформації – це передумова демократичного розвитку країни. Однак, зловживання правом свободи інформації може призвести до неефективності демократичного ладу, а саме стати причиною національної небезпеки, порушення громадського порядку, не контрольованості суспільства владою, пропаганди насильницької зміни влади, закликів до національної, релігійної, регіональної, расової ворожнечі, нівелювання правом людини на приватне життя, загрозою її безпеки. Тому, користуючись таким правом, кожен громадянин повинен нести відповідальність за це у вигляді певних обмежень.

Таким чином, в ситуації, що склалася, разом з вдосконаленням системи законодавства, що закріплює право на поширення інформації, потрібна розробка цілісної несуперечливої теорії права на захист від інформації, побудову відповідної законодавчої бази шляхом прийняття нових нормативних актів, усунення протиріч і пропусків в чинному законодавстві.

Список використаних джерел

1. Конституція України. [Текст] : [Закон України : офіц. Текст : за станом на 28 червня 1996 року]. – К. : Відомості Верховної Ради України, 1996. – № 30. – Ст.141
2. Рабінович П.М. Межі здійснення прав людини (загальнотеоретичний аспект) / П. М. Рабінович // Вісник академії правових наук України. – 1996. – № 6. – С. 5 – 13.
3. Агарков М.М. Проблема злоупотребления правом в советском гражданском праве / М. М. Агарков // Цивилистическая практика. – Екатеринбург, 2002. – Вып. 5. – С. 97-108
4. Самойлова М.В. Право личной собственности граждан СССР: автореф. дис. на соиск. науч. степени канд. юрид. наук. / М. В. Самойлова – Л., 1965. – 20с.
5. Рясенцев В.А. Условия и юридические последствия отказа в защите гражданских прав (к ст. 5 Основ гражданского законодательства Союза ССР и союзных республик) / В. А. Рясенцев. // Советская юстиция. – 1962. – № 9. – С. 9.
6. Грибанов В.П. Пределы осуществления и защиты гражданских прав / В. П. Грибанов. – [2-е изд.]. – М., 1992. – 207 с.
7. Бару М.И. О ст. 1 Гражданского кодекса / М. И. Бару // Советское государство и право. – 1958. – № 12. – С. 118.
8. Васильев Ю.С. Взаимодействие права и морали / Ю. С. Васильев. // Советское государство и право. – 1966. – № 11. – С. 71-78.
9. Кавачевич-Куштрумович Р. Интересная книга о злоупотреблении правом / Радмила Кавачевич-Куштрумович // Государство и право. 1997. – № 4. – С. 122–124.
10. Полянський Т. Зловживання правом (загальнотеоретичний аналіз). / Т. Полянський. // Право України. – 2010. – №1. – С. 26-34.
11. Микласевич О. Категорія “зловживання правом”: поняття та форми. / О. Микласевич. // Юридичний журнал. – №4 – 2010 – [Електронний ресурс] : Режим доступу : <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=3476>
12. Дождев Д.В. Добросовестность как правовой принцип. / Д. В. Дождев. // Политико-правовые ценности: история и современность ; под ред. В. Нерсесянца. – М., 2000. – С. 96–128
13. Малиновский А.А. Злоупотребление субъективным правом (теоретико-правовое исследование) / А. А. Малиновский. – М.: Юрлитинформ, 2010. – С. 137.
14. Мілетич (Українчук) О.О. Зловживання правом: теоретико-правовий аналіз / О. О. Мілетич. // Судова апеляція. – № 3 (24). – 2011. – [Електронний ресурс] : <http://www.apcourtkiev.gov.ua/apcourtkiev/uk/publish/article/97658;jsessionid=29814D4C01DF465B16B>
15. Поротикова О.М. Проблема злоупотребления субъективным гражданским правом. / О. М. Поротикова. – М.: “Волтерс Клувер”, 2007. – 117с.
16. Конституційне законодавство зарубіжних країн : навч. посібн. [упоряд. В. О. Ріяка, К. О. Закоморна]. – К.: Юрінком Інтер, 2007. – 384 с.
17. Носек Хилель Военная цензура в Израиле: зтяжної временний компромисс между противоборствующими ценностями / Хилель Носек, Йехизель Лимор // Журнал “Кешер” [“Связь”]. – 1995. – №17. – С. 45–62.
18. Скакун О.Ф. Теорія держави і права : енциклопедичний курс [підручник]. / О. Ф. Скакун. – Харків : Еспада, 2006. – 776 с.
19. Зайцева С.Г. Злоупотребление правом. К вопросу о пределах осуществления права. / С. Г. Зайцева // Юрист. – 2002. – № 7. – С. 16-18.

ДО ПИТАННЯ ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВИХ ОСНОВ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**Онишко О.В.***(кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри господарського права і процесу Університету державної фіскальної служби України)*

Анотація. У статті характеризуються визначальні умови господарсько-правового забезпечення інноваційної діяльності. Встановлено, що недоліки у сфері такого забезпечення створюють значні обмеження для масштабів та ефективності інноваційної діяльності. Обґрунтовано необхідність створення цілісної господарсько-правової системи для ефективного функціонування інноваційної діяльності.

Ключові слова: інновації, господарська діяльність, інноваційна діяльність, інноваційне підприємництво, інноваційний бізнес.

Аннотация. В статье характеризуются определяющие условия хозяйственно-правового обеспечения инновационной деятельности. Определено, что недостатки в сфере такого обеспечения создают значительные ограничения для масштабов и эффективности инновационной деятельности. Обоснована необходимость создания целостной хозяйственно-правовой системы для эффективного функционирования инновационной деятельности.

Ключевые слова: инновации, хозяйственная деятельность, инновационная деятельность, инновационное предпринимательство, инновационный бизнес.

Summary. In article is characterized the basic conditions of economic and legal support of innovative activities. Defined that imperfections of such innovations support creates different limitations for scope and effectiveness of innovations. Reasoned the necessity of creation of complete economic and legal system for high effectiveness of innovative activities.

Keywords: innovations, economic activities, innovative activities, innovative partnership, innovative business.

Постановка проблеми. Інновації в сучасній економіці посідають виключне місце в діяльності кожного суб'єкта господарювання. У загальному розумінні вони визначаються як процес, спрямований на досягнення успіху у підприємницькій діяльності, шляхом розробки та реалізації результатів науково-технічних розробок, удосконалення техніки, технологій, форм організації та управління виробництвом. Їх результати забезпечують виробництво нової продукції, зниження її собівартості, зростання прибутку, розширення ринків збуту, сприяють підвищенню конкурентоспроможності, а тому вимагають відповідного ресурсного забезпечення у всіх його видах і формах. Водночас, не може викликати сумніву й те, що не менш важливим, поряд із наявністю відповідних ресурсів, постає адекватне організаційно-правове забезпечення формування та використання таких ресурсів для досягнення результативності інноваційної діяльності.

Стан досліджень у даній сфері. Господарська діяльність як основа соціально-економічного розвитку і задоволення потреб суспільства перебуває у полі досліджень багатьох науковців. З проголошенням необхідності розбудови інноваційної моделі розвитку, інновації стали об'єктом неухильної уваги науковців та практиків у їх економічному та юридичному аспектах. Інноваційний розвиток сьогодні знаходиться в ряду основних цілей господарської діяльності, яка представляє суспільно корисну діяльність членів суспільства, їх спілок (об'єднань) щодо виготовлення продукції, надання послуг, виконання робіт [1, с. 15], оскільки безпосередньо сприяє досягненню результативності цієї багатосторонньої діяльності.

Праці вчених-економістів та вчених-юристів сформували вагому базову основу, низку теоретичних та практичних підходів до господарсько-правового забезпечення інноваційної діяльності. Це праці О.Вінник, Г.Знаменський, М.Крупка, В.Кучер, В.Мамутов, В.Мілаш, А.Олешко, В.Опришко, О.Степанов, Н.Ткаленко, Л.Федулова та багатьох інших. Разом з тим, очевидно, що сьогодні проголошений серед стратегічних пріоритетів держави курс на розбудову інноваційної моделі розвитку залишається не реалізованим в повній мірі, незважаючи на широку законодавчу базу. В ряду сукупності

причин такого стану і розпорошеність та недостатня ефективність правового регулювання відносин, що визначають формування й реалізацію зазначеної моделі.

Мета статті полягає у пошуку й обґрунтуванні шляхів розбудови правового поля як основи управління інноваційною діяльністю, здатної забезпечити міжнародну конкурентоспроможність та стійкий соціально-економічний розвиток країни.

Виклад основного матеріалу. Інновації, на думку соціолога Х. Барнетта, – це “нові думки, способи поведінки, або предмети, що якісно відрізняються від попередніх форм” [2, с.21]. У сфері господарювання, згідно з ч. 1 ст. 325 Господарського кодексу України (далі ГК), інноваційною діяльністю є діяльність учасників господарських відносин, що здійснюється на основі реалізації інвестицій з метою виконання довгострокових науково-технічних програм з тривалими строками окупності витрат і впровадження нових науково-технічних досягнень у виробництво та інші сфери суспільного життя. Тобто, у законодавчому визначенні дещо випускається з поля зору позиція щодо нових способів виробництва, його нових методів, нових ринків готової продукції тощо, на що звертав Й.Шумпетер, який власне й увів у науковий обіг поняття «інновація».

Сьогодні існує думка про необхідність поряд із поняттям «інноваційне підприємництво» виокремлення поняття «інноваційний бізнес» та його ідентифікації як найвищої сучасної форми господарювання. Він розглядається не тільки як процес діяльності, а і об’єкт власності, що можна продати, заставити, застрахувати, заповісти [3, с. 9-10]. При цьому наголошується на неправомірності ототожнення понять «інноваційне підприємництво» та «інноваційний бізнес», що має місце внаслідок їх загальної мети – отримання прибутку. В якості аргументації існуючих відмінностей на основі праць фундатора інновацій Й.Шумпетера, зазначається, що інноваційний бізнес крім означеної мети переслідує цілі й розвитку фірми на основі використання інновацій.

На нашу думку, враховуючи вирішальне значення ролі інновацій, важливості нагромадження інноваційного ресурсу як у межах окремих видів господарської діяльності, так і для країни в цілому, особливо для таких країн, що характеризуються ресурсо-витратною системою суспільного відтворення, до яких належить й Україна [4, с.4], назріла необхідність повнішого врахування у законодавчому полі нової реальності, сучасних викликів, адаптуючи до нових умов господарювання, що обумовлює зміни також і в термінологічно-понятійному апараті юридичної науки за умови їх детального наукового обґрунтування.

Основні завдання, які ставляться перед інноваційною діяльністю фактично викладені у ст. 327 ГК України та полягають в інвестуванні наукових досліджень і розробок, спрямованих на здійснення якісних змін у стані продуктивних сил і прогресивних міжгалузевих структурних зрушень, розробки і провадження нових видів продукції і технологій.

Відтак, інноваційна діяльність може здійснюватися за рядом напрямів, серед яких:

- проведення наукових досліджень і розробок, спрямованих на створення об’єктів інтелектуальної власності, науково-технічної продукції;
- розробка, освоєння, випуск і розповсюдження принципово нових видів техніки і технологій;
- розробка і впровадження нових ресурсозберігаючих технологій, призначених для поліпшення соціального і екологічного становища;
- технічне переозброєння, реконструкція, розширення, будівництво нових підприємств, що здійснюються вперше як промислове освоєння виробництва нової продукції або впровадження нової технології.

Наведений перелік напрямів засвідчує складність як власне здійснення інноваційної діяльності, так і її організаційно-правового забезпечення. По-перше, визначається особлива роль держави, яка має регулювати інноваційну діяльність, виходячи з її надзвичайної важливості для забезпечення конкурентоспроможного

відтворення та враховуючи закономірності інноваційних процесів, що в своїй єдності повинні втілюватися у відповідній інноваційній політиці. Остання у загальному підході розглядається як сукупність соціально-економічних, науково-технічних та фінансових заходів, спрямованих на досягнення прогресу у суспільстві.

У зв'язку з цим, ГК України (ст. 328) визначені шляхи, за якими держава регулює інноваційну діяльність, а саме:

- визначення інноваційної діяльності як необхідної складової інвестиційної та структурно-галузевої політики; формування і забезпечення реалізації інноваційних програм та цільових проектів;
- створення економічних, правових та організаційних умов для забезпечення державного регулювання інноваційної діяльності;
- створення та сприяння розвитку інфраструктури інноваційної діяльності.

Ст. 6 Закону України «Про інноваційну діяльність» доповнює вищезазначені положення і передбачає надання фінансової підтримки виконанню інноваційних проектів; стимулювання комерційних банків та інших фінансово-кредитних установ, що кредитують виконання інноваційних проектів; встановлення пільгового оподаткування суб'єктів інноваційної діяльності; забезпечення захисту їх прав та інтересів у процесі здійснення такої діяльності.

До цього, згідно ст. 329 ГК України держава гарантує суб'єктам інноваційної діяльності:

- підтримку інноваційних програм і проектів, спрямованих на реалізацію економічної та соціальної політики держави;
- підтримку створення і розвитку суб'єктів інфраструктури інноваційної діяльності;
- охорону та захист прав інтелектуальної власності, захист від недобросовісної конкуренції у сфері інноваційної діяльності;
- вільний доступ до інформації про пріоритети державної економічної та соціальної політики, про інноваційні потреби та результати науково-технічної діяльності, крім випадків, передбачених законом;
- підтримку щодо підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів у сфері здійснення інноваційної діяльності.

Водночас, на практиці реалізації визначених у законодавчих та нормативно-правових актах напрямів підтримки сфери інноваційного розвитку перешкоджають неузгодженість та фрагментарність державної політики, відсутність сформульованих національних пріоритетів і, головне, чітко визначених механізмів їх досягнення, законодавчо визначених на короткострокову та середньострокову перспективу. Питання досягнення макроекономічної стабілізації не завжди відповідають задекларованим цілям підтримки інноваційного розвитку: спостерігається призупинення або взагалі невиконання окремих положень, передбачених законодавством. Так, відомо, що Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» з 1991 року декларує щорічні видатки на науку не менші 1,7 % ВВП, які у жодному бюджетному році не виконувалися. Щорічні видатки на науку в окремі роки були у три-п'ять разів є меншими за визначений обсяг.

Закон України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні», покликаний реалізувати системний підхід до інноваційного розвитку, за своїм конкретним наповненням орієнтує стратегічні пріоритети інноваційної діяльності на розвиток третього і четвертого технологічних укладів, коли у світі переважає п'ятий та формується шостий технологічний уклад.

«Стратегія інноваційного розвитку України на 2010-2020 роки в умовах глобалізаційних викликів», декларуючи розвиток держави на основі активізації інноваційної діяльності в базових наукоємних сферах економіки, не містить однозначного трактування терміну «базова галузь». Зазначається, що під цим терміном розуміють

галузь, яка здійснює найбільший внесок у ВВП. В Україні за цим критерієм базовою слід вважати металургію, що відноситься до галузей 3-го технологічного укладу [4].

Нормативно-правові акти нерідко є складними та нестабільними, окремі законодавчі норми - недостатньо узгоджені, інколи суперечливі. Це стосується й виконання окремих програм. Наприклад, заходи, передбачені Державною цільовою економічною програмою «Створення в Україні інноваційної інфраструктури» на 2009-2013 рр. не були виконані через не передбачення у Державному бюджеті України на 2010-2013 рр. фінансування даної програми.

Серед фінансових важелів державної підтримки інноваційної діяльності особливе місце належить заходам податкової політики. Водночас, питання оподаткування і досі регулюються не тільки законами, а й декретами Кабінету Міністрів України, указами Президента України. Через наявність у законодавчих актах норм непрямой дії значна кількість питань у сфері оподаткування регулюється підзаконними актами.

Значним недоліком вітчизняного податкового законодавства є брак інвестиційних податкових скидок та кредитів, широко практикованих у регулюванні економічної активності в розвинених країнах У Податковому Кодексі України по суті зберігається галузевий і точковий характер надання податкових пільг. стимулюючий потенціал податкових важелів, зокрема, закладений у податку на прибуток, й надалі залишається недостатньо реалізованим.

В ряду причин неефективності механізмів інноваційного розвитку й нечіткість та дублювання функцій між центральними органами виконавчої влади, відсутність належної координації дій між органами публічного управління, що регулюють інноваційну сферу.

У підсумку подібні неузгодженості та суперечності вкрай негативно відображаються на господарській діяльності. Разом з тим, єдиним гарантом радикальних перетворень в інноваційному розвитку країни є держава, завдання якої прийняття адекватних рішень, зокрема через вдосконалення законодавчої бази створити необхідні для суб'єкта господарювання умови.

В процесі організації та здійснення інноваційної діяльності як одного із видів господарської діяльності існують багатоманітні та складні господарські відносини, які вимагають використання цілого ряду принципів і методів господарського права. Така необхідність особливо актуалізувалася в умовах глобальних викликів та нестабільності, що охопили світову та національну економіку. Тому загальні принципи державного регулювання та соціально-економічного розвитку доповнюються використанням також специфічних принципів. Особливо важливим при цьому є те, щоб специфічні, конкретні принципи були логічним наслідком загальних, пояснюючи існуючі зв'язки між учасниками господарських відносин у конкретній сфері господарювання. У такій площині мають удосконалюватися як загально дозвільний принцип, який означає, що підприємства та підприємці самі вибирають напрямки своєї підприємницької діяльності при максимальній реалізації власних можливостей з використанням державних, так і зобов'язуючий принцип, відповідно до якого суб'єкти господарського права повинні виконувати те, що покладено на них законом. Реалізація такого підходу окреслює конкретні методи правового регулювання господарських відносин відповідно до їх цілей, відображає порядок прийняття юридично значущих рішень та характер юридичної відповідальності у випадку порушення законних прав сторін і спрямована на досягнення оптимальної взаємодії державних і приватних інтересів.

Висновки. Ефективна інноваційна діяльність має функціонувати як цілісна господарсько-правова система, до структури якої входять власне господарська і правова підсистеми, специфіка яких лежить у площинах пошуку нових ідей та їх реалізації, розглядаючи їх як стрижневу і невід'ємну рису господарювання у його різних формах і способах здійснення.

Список використаних джерел

1. Господарське право : [підручник] : у 2-х ч. Ч. 2 / В.Ф.Опришко, Н.С.Хатнюк, Н.А.Фукс [та ін] ; за заг. ред.. В.Ф.Опришка та Н.С.Хатнюк. – К.: КНЕУ, 2011. – 501 с.

2. Крупка М.І. Фінансово-кредитний механізм інноваційного розвитку економіки України. - Львів: Видавничий центр Львівського національного ун-ту ім. Івана Франка, 2001. – 608 с.
3. Формування і розвиток інноваційного бізнесу в Україні: Монографія. О.П.Степанов, А.А.Олешко. – К.: «Юристконсульт», 2014. – 336 с.
4. Ткаленко Н.В. Інноваційний ресурс національної економіки: реалії і перспективи: монографія / Н.В.Ткаленко. – Чернігів: Десна Поліграф, 2014. – 368 с.
5. Стратегія інноваційного розвитку України на 2010-2020 роки в умовах глобалізаційних викликів / [авт. упоряд. : Андрощук Г.О., Жилияєв І.Б., Чижевський Б.Г., Шевченко М.М.]. – К.: Парламентське вид-во, 2009. – 632 с.

ДО ПИТАННЯ ПРО ВІДНОВЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ЩОДО ПРОМИСЛОВО-ФІНАНСОВИХ ГРУП В УКРАЇНІ.

Русаліна Л.В.

(аспірантка Львівського університету бізнесу та права)

***Анотація.** В статті розглядаються історико-економічні та економіко-правові проблеми розвитку законодавства про промислово-фінансові групи. Автор вважає політико-правову практику в Україні неефективною, не погоджується із скасуванням Закону України про промислово-фінансові групи, апелює тут до зарубіжного досвіду та фактичного існування промислово-фінансових груп незалежно від наявності чи відсутності відповідного закону.*

***Ключові слова:** промислово-фінансові групи, історія розвитку промислово-фінансових груп, управління в рамках об'єднань підприємств.*

***Аннотація.** В статье рассматриваются историко-экономические и экономико-правовые проблемы развития законодательства о промышленно-финансовых группах. Автор считает политико-правовую практику в Украине неэффективной, не соглашается с отменой Закона Украины о промышленно-финансовых группах, апеллирует к зарубежному опыту и фактическому существованию промышленно-финансовых групп независимо от наличия или отсутствия соответствующего закона.*

***Ключевые слова:** промышленно-финансовые группы, история развития промышленно-финансовых групп, управление в рамках объединений предприятий.*

***Abstract.** The article deals with the historical, economic and legal problems of economic development of legislation on industrial and financial groups. The author believes political and legal practice in Ukraine ineffective, does not agree with the abolition of the Law of Ukraine on industrial and financial groups are appealing to the international experience and the actual existence of industrial and financial groups, regardless of whether or not the relevant law.*

***Keywords:** industrial and financial groups, the history of industrial and financial groups management within associations.*

Як відзначається в сучасній юридичній літературі, «інституціоналізація в Україні фінансово-промислових груп із прозорою структурою власності й активів є однією з найважливіших умов підвищення конкурентоспроможності вітчизняних підприємств та їх об'єднань в умовах глобальної конкуренції»[1]. Елементами такої інституціалізації прийнято вважати врегулювання нормами права порядку створення, державної реєстрації та управління ПФГ. Таке врегулювання відповідних процесів правом надає характеру правової інституціалізації відповідним суспільним відносинам.

Відповідна проблематика, пов'язана з унормуванням ключових організаційних аспектів ПФГ в Україні, тривалий час розглядалася представниками вітчизняної юридичної науки здебільшого у контексті з'ясування ключових положень чинних нормативно-правових актів позитивного господарського права, зокрема втілених у спеціальних законодавчих актах (Закон України «Про промислово-фінансові групи в Україні», Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про створення (реєстрацію), реорганізацію та ліквідацію промислово-фінансових груп» тощо). Очевидно, що за умов нерозвинутості законодавства, крихкості та неусталеності науково-теоретичних уявлень щодо природи та видів економічної концентрації в ринкових умовах, переважання засад державного інтервенціонізму у сфері створення і діяльності ПФГ такий підхід був, певною мірою, виправданий. Лише мірою напрацювання практики

правозастосування він став виявляти свої слабкі сторони, однобічність і теоретико-правову обмеженість.

Очевидно, що з поширенням договірно-правових засад створення об'єднань підприємств, що супроводжує динамічне утвердження диспозитивного методу правового регулювання в економічних відносинах, стало зрозумілим доповнення аналіз позитивного права змістовним дослідженням практики правозастосування і інших, нетипових досвідів і методів правового регулювання відповідних суспільних відносин.

Зауважимо, що до числа науковців, які досліджують питання створення, державної реєстрації та особливості управління ПФГ в Україні, належить чимала когорта вчених. З-поміж їх розробок слід виокремити дослідження учених-правознавців (переважно, юристів-господарників) (В.І. Антипов, Д.В. Задихайло, В.В. Костицький[2; 3; 4; 5], І.М. Кравець, О.В. Шаповалова, В.С. Щербина та ін.) та учених-економістів (С.І. Бабаш, О.І. Барановський, Є.О. Бесараб, П.Ю. Буряк, В.В. Венгер, Ю.М. Воробйов, Л.М. Закревська, М.О. Кизим, М.К. Колісник, В.О. Кузьмінський, Т.Р. Соколова, Г.В. Уманців, А.В. Фоменко, І.Б. Хома, та ін.). Загалом, аналіз відповідного кола публікацій дає змогу стверджувати про відносно невелику питому вагу дослідницьких зусиль саме юридичної науки (порівняно з економічною) в осмисленні ключових аспектів правового регулювання створення, державної реєстрації та управління ПФГ. Це зумовлювалося багато в чому спорадичністю, стихійністю формування законодавства про ПФГ в Україні, його слабким науково-теоретичним підґрунтям, відсутністю концептуальної визначеності як щодо правової природи ПФГ, так і стосовно способів її оптимального закріплення в чинному законодавстві. Так, зокрема І.В. Бейцун було сформульовано занадто категоричний висновок про те, що «практика цивільного обороту України засвідчила юридичну недоцільність і економічну необґрунтованість ПФГ» [6].

Врешті-решт, певні недоліки законодавчого регулювання у цій сфері, як відомо, призвели до офіційної відмови від законодавчої конструкції ПФГ у 2010 році[7], коли законодавець вирішив узагалі скасувати таку правову конструкцію, як «промислово-фінансова група». Зокрема, тоді Верховною Радою України було визнано таким, що втратив чинність, Закон України «Про промислово-фінансові групи», вилучені згадки про ПФГ з Господарського кодексу України та Закону України "Про банки і банківську діяльність", а Кабінетом Міністрів України було припинено дію відповідної урядової Постанови. Зазначені законодавчі рішення, вочевидь, посприяли тому, що, починаючи з 2010 року, подальші процеси інституціалізації й розвитку ПФГ в Україні відбуваються значною мірою стихійно, поза чітко визначеними рамками прямого (спеціального) правового регулювання.

Попри формальне скасування правового інституту ПФГ, реальне існування ПФГ в структурі економіки України підтверджується дослідженнями низки вітчизняних учених-економістів. Вони наполягають, зокрема, на тому, що у структурі економіки України збереглися і продовжують існувати цілий ряд впливових ФПГ. Такі ПФГ, щоправда, керуються у своїй діяльності іншими правовими нормами, не маючи при цьому спеціального законодавчого унормування специфіки своєї організації та діяльності.

Збереження ПФГ як суб'єкта господарської діяльності в Україні, попри формальну відмову від законодавчого регулювання цього інституту, очевидно, є об'єктивно зумовлене, насамперед, актуальністю (й невірешеністю) завдань забезпечення ефективності економіки, інтеграції фінансового і промислового капіталу, розвитку процесів економічної концентрації тощо[8; 9]. Адже, як відзначав В.В. Венгер, ПФГ виникають не в результаті певного суб'єктивного рішення, а як «результат дії об'єктивних законів ринкової економіки, а їх успішна діяльність спроможна забезпечити поступальний розвиток економіки країни в цілому, що все більше актуалізує необхідність їх існування» [10]. Важливо, у цьому контексті, щоб законодавство стало сприятливим чинником інституціалізації ПФГ.

З огляду на це, «для України особливо актуальним є питання інституційного забезпечення створення та регулювання діяльності ПФГ. Цілком очевидно, що об'єктивні процеси концентрації капіталу сприяють створенню так званих неформальних, або фактичних фінансово-промислових об'єднань, котрі не мають офіційного статусу ПФГ, однак їм притаманні всі сутнісні ознаки таких утворень на основі поєднання банківського та промислового капіталу. Подібні формування часто застосовують непрозорі схеми діяльності та реалізації економічної влади» [1; 11]. Зрозуміло, що непрозорі схеми утворення та функціонування ПФГ не сприяють належному забезпеченню господарського правового порядку в державі, захистові економічної конкуренції, створенню рівних умов для всіх суб'єктів господарювання, зумовлюють вихід частини з них до «тіньового» сектору економіки тощо[9].

З нашої точки зору, таке становище з функціонуванням ПФГ натеper об'єктивно засвідчує про певний поспіх і суб'єктивізм при прийнятті вищезгаданого управлінського рішення про відмову від правового інституту промислово-фінансових груп в Україні. Цілком очевидно, що проблема, пов'язана з їх функціонуванням (а точніше, з їх слабким поширенням), криється не в самій доцільності чи недоцільності існування такого економіко-правового явища, як ПФГ, а, швидше, в недоліках законодавчого регулювання, яке досить тривалий час (1996-2010 роки) виступало об'єктивним «гальмом» у розвитку та поширенні цієї організаційно-правової форми об'єднань підприємств в Україні. За таких умов існуючий у світі економічний і соціальний потенціал ПФГ в Україні виявився недостатньо затребуваним.

Така ситуація зумовлює своєрідність дослідження нами ключових аспектів, пов'язаних, насамперед, із створенням, державною реєстрацією та особливостями управління ПФГ в Україні. Адже, за умов відсутності спеціального законодавчого регулювання у цих питаннях, ми виходитимемо у своєму дослідженні із загальних засад правового регулювання концентрації економічної та фінансової діяльності в Україні, що ґрунтується на відповідних приписах Цивільного, Господарського, Податкового, Бюджетного, Господарського процесуального кодексів України, а також Законів "Про акціонерні товариства», «Про банки і банківську діяльність», «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом», «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань», «Про захист економічної конкуренції» і «Про захист від недобросовісної конкуренції» та багатьох інших законодавчих актах.

Як слушно зауважується у цьому зв'язку вітчизняними дослідниками, хоча законодавча база в сучасній Україні і «допускає створення фінансово-промислових груп знизу, проте, покладатися тільки на добровільний початок об'єднання підприємств навряд чи доцільно, тому що справа може затягнутися на багато років», зокрема з огляду на нерозвинутість законодавчої бази, слабкість українського банківського капіталу порівняно з промисловим, тощо[12]. Разом з тим, певне послаблення державного впливу на організаційні та функціональні аспекти життєдіяльності ПФГ в Україні не могли не зумовити ширше залучення до сфери регулювання відповідних питань відповідної договірної бази, яка виступила своєрідним «компенсаторним» механізмом подальшої інституціалізації і розвитку системи ПФГ в Україні. Об'єктивне розширення сфери господарсько-договірного регулювання у сфері створення та діяльності ПФГ «полягає одночасно у наданні суб'єктам господарської діяльності автономії щодо самостійної розробки «програми дій» у сфері ринкового обміну та нормуванні державою окремих «пунктів» цієї програми для забезпечення реалізації публічних інтересів у сфері господарювання» [13].

Видається, що реальна практика функціонування ПФГ в Україні після 2010 року підтверджує наявність об'єктивної правової потреби в законодавчому оформленні інституту ПФГ із суттєвим зміщенням акцентів у відповідному регулюванні та з ґрунтовним переосмисленням правової природи досліджуваного економічного явища у

контексті змін ролі держави і права в сучасному регулюванні господарських систем[14; 15]. Такий підхід в якості попереднього логічного кроку зумовлює, відтак, кореспондуючу йому необхідність комплексного правового дослідження ключових аспектів створення, державної реєстрації та особливості управління ПФГ у контексті взаємодії позитивного та договірного права, з урахуванням наявної законодавчої бази, а також з урахуванням критичного переосмислення напрацьованого досвіду законодавчого регулювання в цій сфері суспільних відносин, властивого періодові існування спеціальних законодавчих актів у цій сфері. Адже відповідне законодавче регулювання сприятиме «виявленню економічних пріоритетів, залученню іноземних інвестицій, укріпленню зв'язків у господарстві, підвищенню конкурентоспроможності українських підприємств і виходу їх на світовий ринок, зменшенню залежності країни від імпорту, розвитку підприємств стратегічної орієнтації шляхом їх інвестування та реструктуризації» [16].

З точки зору юридичної техніки, окреслена проблема новітньої законодавчої інституціоналізації питань створення, державної реєстрації та управління в ПФГ може бути вирішена двома основними шляхами. Перший з них передбачає комплексне вирішення питань об'єднань підприємств шляхом прийняття спеціального закону, який передбачатиме визначення видів таких об'єднань і специфікацію їх утворення і діяльності[17]. Інший підхід передбачає специфікацію відповідного кола питань в окремому спеціальному законодавчому акті про ПФГ, зокрема, за зразком того, який діяв протягом 1996-2010 років, і який би натепер ураховував нові економіко-правові реалії разом з новітніми способами законодавчого врегулювання відповідного кола суспільних відносин.

Видається, що перший з названих підходів є своєрідним «перехідним» етапом до спеціального законодавчого регулювання питань, пов'язаних зі створенням, реєстрацією та діяльністю (у тому числі і управлінням) ПФГ, а, відтак, він може бути певним компромісним варіантом у вирішенні порушеної проблеми. Натомість, за умови специфікації у спеціальних законах окремих видів об'єднань підприємств, зокрема, таких, як ПФГ, потреба в існуванні рамкового закону щодо їх видів відпаде. Крім того, як видається, нині роль такого рамкового закону, до певної міри, вже відіграє Господарський кодекс України, глава 12 якого прямо передбачає види об'єднань підприємств, окреслюючи їх загальну правову специфіку. Тому, очевидно, більш раціональним є підхід, за яким законодавець незабаром вдасться до спеціального законодавчого регулювання порядку створення, реєстрації та управління ПФГ на рівні окремого Закону України «Про промислово-фінансові групи» - за аналогією з чинним натепер Законом України «Про холдингові компанії». Ключовим моментом інституціоналізації ПФГ є чітке визначення правовими нормами порядку створення ПФГ. При цьому слід виходити із загального визначення поняття створення суб'єкта господарського права. Таким утворенням В.С. Щербина пропонує називати врегульовані нормами господарського права умови фактичного виникнення та легітимації суб'єктів господарського права, передусім суб'єктів господарювання, як основних учасників відносин у сфері господарювання[18]. З цієї точки зору, утворенням ПФГ є врегульований нормами господарського права умови фактичного виникнення та легітимації ПФГ у системі суб'єктів господарського права.

Список використаних джерел

1. Уманців Ю. Інституціоналізація фінансово-промислових груп в Україні / Ю. Уманців // Вісник Національного банку України. – 2014. - № 7. – С. 38.
2. Костицький В. Економіко-правові проблеми концентрації капіталу: від промислово-фінансових груп до транснаціональних компаній // Право України. – 2002. – № 3. – С. 70-75.
3. Костицький В. Закон перманентної концентрації капіталу: економіко-правові проблеми // Право України. – 2003. – № 12. – С. 48-53
4. Костицький В.В. Закон перманентної концентрації капіталу: Економічна історія та українські реалії / В.В. Костицький. – К.: Інститут законодавчих передбачень і правової експертизи, 2003. – 198 с.
5. Костицький В.В. Промислово-фінансові групи: вдосконалення правового регулювання / В.В. Костицький. – К., 2003.

6. Бейцун І.В. Об'єднання юридичних осіб в цивільному праві: порівняльно-правовий аналіз. Автореф. ... дис. канд. юрид. наук. Спеціальність 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. / І.В. Бейцун. - К., 2006. – С. 12.
7. Про визнання таким, що втратив чинність, Закону України "Про промислово-фінансові групи в Україні: Закон України від 09.09.2010 року № 2522-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2011, N 4, ст.26.
8. Мицик О.О., Урукова А.О. Шляхи активізації діяльності промислово-фінансових груп в Україні / О.О. Мицик, А.О. Урукова // Сучасні проблеми економіки і підприємництва: Збірник наукових праць. – 2010. – Вип. 5 (Частина I). – С. 82.
9. Стадник К.О. Господарсько-правова політика в сфері законодавства про економічну концентрацію. Дис. ... канд. юрид. наук. Спеціальність 12.00.04 - господарське право; господарсько-процесуальне право / К.О. Стадник. – Х., 2016. – 218 с.
10. Венгер В.В. Механізми та стимули інтеграції підприємств у фінансово-промислові групи / В.В. Венгер // Актуальні проблеми економіки. – 2014. - № 7 (157). – С. 147.
11. Грудницька С.М., Деревянко Б.В. Щодо необхідності створення промислово-фінансових груп в Україні (історичний аспект) / С.М. Грудницька, Б.В. Деревянко // Підприємництво, господарство і право. – 2004. – № 6. – С. 3-7.
12. Задоя А.О., Лимонова Е.М. Регулювання діяльності ТНК: державний рівень / А.О. Задоя, Е.М. Лимонова // Академічний огляд. – 2014. - № 2 (41). – С. 121-122.
13. Мілаш В.С. Перспективи модернізації договірних правовідносин у сфері господарювання: Монографія / В.С. Мілаш; Харк. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О.М. Бекетова. – Х.: ХНУМГ, 2014. – С. 96.
14. Вінник О.М. Засоби саморегулювання у відносинах державно-приватного партнерства: проблеми вдосконалення правового регулювання / О.М. Вінник // Право та інновації. – 2014. – № 1–2 (5–6). – С. 12–20.
15. Вінник О., Кравець І. Господарські системи в умовах громадянського суспільства і правової держави: правові аспекти взаємодії / О. Вінник, І. Кравець // Підприємництво, господарство і право. – 2016. - № 11. – С. 62-67.
16. Чайковська М.А., Лисогуб Д.В. Участь промислово-фінансових груп у залученні іноземних інвестицій в Україну // Вісник Одеського нац. ун-ту ім. І. Мечникова. – 2014. – Т. 19. – Вип. 2/1. – С. 182.
17. Юркевич Ю.М. Господарські об'єднання: поняття, види та організаційно-правові форми / Ю.М. Юркевич // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2011. - № 2. – С. 139-147.
18. Щербина В.С. Суб'єкти господарського права: Монографія / В.С. Щербина. — К. : Юрінком Інтер, 2008. — С. 26.

ПИТАННЯ СВОБОДИ ЯК ОСНОВНА ІДЕЯ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ **Суходольська А.**

(аспірантка Національного педагогічного університету імені Михайла Драгоманова)

Анотація: В статті визначається оптимальний комплекс методів, при помощи которых возможно всесторонне исследовать феномен защиты общественной морали в информационной сфере. Автор анализирует отдельные общеправовые и специальные методы, а также социолого-правовые и теоретико-методологические проблемы содержания функций государства как направленной функционирования государственного механизма и иллюстрации предназначения государства, в том числе и прежде всего в сфере защиты общественной морали.

Ключевые слова: інформаційна сфера, методи дослідження, методологія, суспільна мораль, функції держави, напрямки діяльності держави.

Annotation: The article deals with the concept of freedom and its main ideas on the history of European integration.

It reveals the relationship of understanding freedoms the EU in the historical period of economic development and unification of European countries for the sole purpose of freedom, peace and mutual prosperity.

We also consider the historical relationship of rights and freedoms of EU citizens and the formation of a common market, customs union with free movement of goods, capital, services and people.

The main stages of European integration in terms of the freedoms of association states in a single union.

Keywords: freedom, rights and freedoms, European integration, the United States of Europe, the European Union, the customs union.

Аналіз останніх досліджень і публікацій: Серед представників українського наукового середовища дослідженням свобод в Європейському Союзі займалися, зокрема:

Колодій А.М., Костицький В.В., Олійник А.Ю., Шинкаренко Т.І. та інші. Питаннями функціонування Європейського Союзу займалися такі закордонні науковці: Деніс Барде, Десмонд Дайнен, Кашкин С.Ю., Маріус Вал, Якуб Боратинський та інші.

Питання свободи сьогодні стало наріжним як у політичному, так і в економічному та соціальному, гуманітарному житті сучасного суспільства. Таке відображення свободи в більш широкому сенсі, який не обмежується в суто філософському розумінні, а виявляється майже у всіх сферах суспільного життя, обумовило багато новацій, у тому числі і міжнародно-правових. Одним із прикладів законодавчого закріплення цієї тези на міжнародному рівні є свобода переміщення товарів, осіб, послуг та капіталів у внутрішньому ринку Європейського Союзу (далі – ЄС). Ці свободи закріплені у статті 26 п. та інших положеннях Договору про функціонування Європейського Союзу [5, С. 320].

Упродовж століть європейська інтеграція розвивалася, набуваючи різних форм і отримуючи нові імпульси від особливостей суспільного розвитку окремих країн. Тому дослідження питання про сучасні свободи Європейського Союзу потребує також вивчення самої історії європейської інтеграції, у якій на початку домінували оборонно-військові, далі політичні, потім економічні. Ідея європейської інтеграції одночасно розвивалася як наукова доктрина, переважно у працях політико-публіцистичного та історико-соціологічного характеру, а також як реальна тенденція зближення європейських держав та їхнього об'єднання на основі певних цінностей, тому фундаментальною основою євроінтеграції була і залишається соціокультурна близькість європейських народів, спільність їхніх історичних доль [1].

Ще з Античних часів і Середньовіччя Європа вже являла собою певну соціокультурну і геополітичну цілісність, об'єднану довкола християнства як панівної релігії, звичної для освічених людей латини, розвинутої (як на ті часи) торгівлі і навіть окремих прецедентів спільної військової політики (особливо під час хрестових походів та оборони від турків-османів).

За раннього Нового часу Європа виступає перед іншими народами як єдиний центр, звідки по світу поширюються ідеали Просвітництва, прав людини, громадянського суспільства, демократії тощо. У ролі творця нових цінностей і сенсів Європа постає справжнім творцем Історії сучасної цивілізації, а не тільки європейської історії. З цієї точки зору Європа розглядається як певна системна єдність і тим самим отримує додаткові стимули для єднання[4, С.6].

Активізація ж процесів євроінтеграції після Другої світової війни була зумовлена не так культурними, як суто політичними чинниками. Першим стало усвідомлення катастрофічності світових воєн, що прокотилися Європою протягом життя одного покоління. Важливим був і висновок про несумісність перспектив відродження і процвітання Європи без об'єднання зусиль її народів, подолання агресивних інтенцій з боку окремих держав.

Друга причина – послаблення позицій європейських країн на світовій арені, зменшення ваги Європи порівняно зі США, Радянським Союзом (надалі уже Росією), а потім – Японією та „азійськими тиграми”.

Третя причина – наростання конкуренції Західної і Східної Європи за умов існування світової системи соціалізму. Нагальною була необхідність побудови міцного заслону поширенню соціалістичних ідей та систем урядування на Захід, чому могли протистояти і реально протистояли саме об'єднанні зусилля європейців. Цей додатковий стимул за умов „холодної війни” втратив актуальність після 1989-1991 рр., що зумовило курс на розширення Європи на Схід.

Як видно, на різних етапах євроінтеграції діяли різні комплекси причин, що стимулювали або заважали цьому процесові. Вони з різним ступенем осмисленості усвідомлювалися та оцінювалися суб'єктами відповідного процесу, вченими, політиками.

По-різному оцінювалися не лише умови, форми та перспективи такого об'єднання, але і шляхи реалізації такої ідеї.

З одного боку, йшлося про політичну чи династичну інтеграцію Європи за доби монархічних режимів (Античність, Середньовіччя, ранній Новий час). З другого боку – про об'єднання Європи на основі спільної релігії – християнства [10, С. 201].

Концепції об'єднання теж носили як тимчасовий, так і постійний характер. До тимчасових концепцій згуртування європейських сил належали ідеї об'єднання під час хрестових походів, спротиву агресії Османської імперії, монголо-татарської навали тощо. Об'єднання розглядалися як більш чи менш тісні залежно від конкретних умов.

Природно, що найтіснішими виявилися об'єднання кількох держав у рамках однієї наддержави. Тому цілком справедливо називають серед предтеч сучасної європейської інтеграції такі державні утворення, як наприклад, Римську імперію (в епоху свого розквіту - від Августа, тобто у I-II ст. н.е., вона охоплювала території сучасних Іспанії, Італії, Німеччини, Бенілюксу, Північної Африки, Близького Сходу, Туреччини, Сербії, Хорватії, Боснії, Герцеговини), або імперію Каролінгів (або ж Франкську імперію) часів Карла Великого (король франків у 768-814 рр., імператор з 800 р.) та Людовіка Побожного (імператор у 814-840 рр.). Ця імперія охоплювала території сучасної Франції, Німеччини, Бенілюксу, Північної та Центральної Італії, Північної Іспанії [5].

Надалі ідея європейської єдності була реалізована у норманську імперію датського короля Кнута Великого (він об'єднав на короткий час у 1014-1035 рр. Данію, Норвегію, Швецію, Англію в єдину державу), окрім цього у Священну Римську імперію германської нації, що проіснувала у 962-1806 рр. (об'єднувала сучасні Німеччину, країни Бенілюксу, Чехію, північну та центральну Італію).

Серед прикладів військово-оборонних варіантів спроб творення єдиної Європи назвемо імперію Габсбургів, особливо Карла V (король Іспанії Карлос I у 1516-1556 рр., германський імператор у 1519-1556 рр.), яка охоплювала не лише частину Європейського континенту, але і землі (колонії) в Америці („імперія, в якій ніколи не заходило Сонце”, говорили про неї сучасники), а також французьку імперію Наполеона I (імператор у 1804-1814, 1815 рр.). Його імперія разом з васальними територіями охоплювала території сучасних Франції, Бенілюксу, Німеччини, Австрії, Чехії, Угорщини, Іспанії, Португалії, Польщі, Північної та Центральної Італії.

Хронологічно, таким чином, витоки євроінтеграції слід шукати ще в Античному світі. Така інтеграція здійснювалася переважно в імперських формах і була відносно стійкою за доби Античності (до кінця існування Римської імперії, яким традиційно вважається 476 р.) та вкрай крихкою за доби Середньовіччя, коли держави об'єднувалися внаслідок вдалих військових походів одного монарха і, як правило, припиняли своє існування після його смерті [7].

Інтеграція також могла здійснюватися не у військовій формі, а у формі особистої унії кількох держав, як це було притаманно, скажімо, для Скандинавії, коли внаслідок Кальмарської унії 1397 р. скандинавські королівства були об'єднані під проводом Данії (унія проіснувала трохи більше одного століття).

Характер династичних інтеграцій мало поширення в Європі монархій Габсбургів, а згодом Бурбонів (останні правили у Франції, Іспанії та в Сицилійському королівстві в 17-18 ст.).

Об'єднання в ті часи носило переважно політичний та геополітичний характер і глибоко не торкалося слабких як на той час економічних зв'язків (що цілком природно за умов домінування натурального господарства).

Цікаво, що певні перешкоди європейській інтеграції вже на той час становила недостатнє залучення до власне європейської цивілізації східноєвропейських країн.

Специфічних форм інтеграції набувала Європа за часів хрестових походів (1096-1270 рр.), які мали зовнішнє по відношенню до Європи спрямування і скеровувалися переважно проти мусульманського світу. Військові операції, що здійснювалися тоді під

монархами Англії, Франції, Німеччини, частково – Італії, Угорщини та деяких інших країн, мали переважно ситуативний характер і передбачали лише об'єднання військових зусиль, спорадичну координацію зовнішньополітичного курсу.

Певною мірою, інтегративним зусиллям Європи сприяла католицька церква на чолі з Римським Папою, який протягом XI-XIII ст. претендував на роль духовного очільника всієї Європейської, тобто Західної цивілізації.

Транснаціональними були як власне духовні, так і рицарські ордени, які також чимало прислужилися поширенню ідей європейської універсальності на основі спільної релігійної ідеї європейських народів [5, С.15-17].

Починаючи з поширення та утвердження християнства як державної і наддержавної релігії, спільність європейських доль усвідомлювалася дедалі глибше. Так, серед перших відомих політичних проєктів об'єднання європейських держав згадаємо план П'єра Дюбуа “Повернення святої землі”. Це був план поновлення на релігійній основі втраченої єдності європейських народів.

У 1617 р. герцог де Сюллі висунув “Великий план” утворення федерації 15 християнських держав, основною метою якого стала боротьба із зовнішньою загрозою та підтримання стабільності. Ерік Лакруа у 1623 р. з метою прискорення формування єдиної Європи запропонував оголосити Венецію столицею Європи. Відомий політолог Уільям Пені у 1693 р. обґрунтував ідею утворення європейського собору, парламенту і навіть єдиної держави.

У XVIII ст. спочатку французький абат Сен-П'єр у 1713 р. у роботі “Проект вічного миру в Європі”, а потім і німецький філософ І. Кант у 1795 р. у трактаті “Проект вічного миру” передбачили створення постійно діючого конгресу (сенату) всієї Європи.

Вперше термін “Сполучені штати Європи” вжив французький письменник Віктор Гюґо. Ідеї європейської інтеграції у XIX ст. розробляв анархіст П.-Ж. Прудон (Ідея створення “Конфедерації конфедератів”), а також відомі пангерманісти богослов Поль де Латард, економіст Фредерік Ліст, історик Генріх фон Шрітце.

Поль Дехі у другій половині XIX ст. запропонував утворити систему союзів навколо Німеччини – митна конфедерація, торгівельне об'єднання тощо. У 1893 р. Європа була змальована як митний союз Mitteleuropa, ядром якого стала б Німеччина.

У XX ст. прихильники європейського федералізму (наприклад, О. Шпенглер у праці “Занепад Заходу”), дійшли висновку, що держава як політична організація влади і управління у суспільстві відживає своє і повинна змінитися наддержавними утвореннями.

Представники інтегрального федералізму Е. Луїньї, О. Марі, Д. де Рушмон висловилися за створення наднаціональних структур як засобу вирішення економічних і екологічних проблем та урівноваження зростанню економічного і політичного впливу США.

У 1926 р. за участю двох тисяч представників за ініціативою австрійського графа Р. Куденхове-Калерт (робота “Пан-Європа”) у Відні відбувся перший Конгрес Пан'європейського Союзу.

У 1930 р. у Меморандумі про організацію режиму федерального європейського союзу (ініціатор - міністр закордонних справ Франції А. Бріан) вперше використані звичні сьогодні терміни: “Європейський Союз”, “спільний ринок”, “митний союз”, “рух товарів, капіталів та громадян”.

Варто зазначити, що згодом ідеї Європейської конфедерації розбудовувалися на економічній співпраці (Анрі Сен-Селюр соціаліст-утопіст у 1814 році в роботі “Про організацію Європейської спільноти”) та зонах вільної торгівлі (британський економіст Р. Кобден у 1846 р.).

17 березня 1948 р. у Брюсселі Великобританія, Франція та країни Бенілюксу підписали „Договір про економічне, соціальне і культурне співробітництво та колективну оборону” строком на 50 років – Брюссельський договір, що фактично означав створення „Західного Союзу” [12, С. 107].

Тим не менш, об'єднання Європи після II Світової війни пішло по шляху спільної реалізації американського “плану Маршалла”, у результаті чого у 1948 р. 16 країн створили Європейську організацію економічного співробітництва, що стало de-facto утворенням Європейського Союзу. Цим була започаткована так звана “третьа хвиля” об'єднувчих процесів у Європі.

Багато зусиль для євроінтеграції доклали К. Аденауер, Г. Куденхове-Калерт, Е. Деладьє, Ф. Міттеран через Конгрес Європейських рухів.

У травні 1948 р. у Гаазі під головуванням У. Черчілля була заснована Рада Європи. Створення Ради Європи було підтримано західними країнами і стало свого роду компромісом до розробленого Жоржем Бідо меморандуму Франції про створення Європейського Союзу.

А вже 5 травня 1949 р. 10 держав – 5 глав держав-членів Західного Союзу та Італія, Данія, Франція, Норвегія і Швеція у Лондоні підписали угоду про створення Ради Європи, яка включала б три органи: Комітет Міністрів, Парламентську Асамблею та Секретаріат. Тому День Європи святкується у травні. Цього місяця у 1950 р. французький міністр Роберт Шуман виголосив Декларацію про об'єднання виробників вугілля і сталі. А 18 квітня 1951 р. Бенілюкс, Італія, Франція і ФРН заснували Європейське об'єднання вугілля і сталі (ЄОВС).

Західний Союз Бенілюксу, Британії, Франції 23 жовтня 1954 р. поповнився Італією та ФРН і став Західноєвропейським Союзом.

Продовженням європейських інтеграційних процесів стало 25 березня 1957 р., коли у Римі утворилося Європейське співтовариство з атомної енергії (Євроатом), та, що особливо важливо, - Європейське Економічне Співтовариство, яке у квітні 1965 р. поєднало свої керівні органи з ЄОВС [9].

Наступним кроком стало 1 липня 1968 р., коли вступив у дію Митний Союз цієї ж “шістки”. Не все було просто у формуванні ЄЕС як майбутнього ЄС. У 1953 р. і 1967 р. Президент Шарль де Голль накладає “вето” на вступ Великобританії до ЄЕС.

Остаточна угода про створення ЄС була прийнята Європарламентом тільки у 1984 році. І нарешті після Маастрихтського договору 7 лютого 1992 р. укладено Договір про заснування єдиного економічного простору [4]. У 1995 р. до ЄС вступили Австрія, Фінляндія, Швеція. У 2002 р. до грошового обігу введена єдина євровалюта – євро. В останні десятиліття до ЄС вступили Польща, Угорщина, Словаччина, Словенія, Чехія, Естонія, Литва, Мальта, Кіпр і Латвія, Болгарія. Таким чином, нині ЄС нараховує 28 країн-учасниць і розширення його на схід триває.

Утвердження ЄС як певного наддержавного утворення слугує перетворенню Європи на єдиний господарський організм, прибирає штучні бар'єри на шляху просування товарів, капіталів, послуг, робочої сили, розширює європейський ринок, робить економіку Європи більш конкурентоздатною [8, С. 12].

Євроінтеграція, попри тривалу історію, ніколи чітко і однозначно не усвідомлювалася її adeptами. На різних етапах ця ідея трактувалася по-різному. У побудову єдиної Європи кожен вкладав своє розуміння. Чіткої схеми і одного проекту ніколи не існувало. Це визначало спонтанний та розтягнутий у часі процес об'єднання європейських націй.

Вся історія європейської цивілізації підтвердила життєздатність саме такого підходу. Він дозволяє коригувати і модифікувати завдання, цілі і методи євроінтеграції, в основі якої лежать ідеї свободи і мирного розвитку економіки.

Список використаних джерел

1. Badré D., L'attente d'Europe / Denis Badré. - Paris : Fond. Robert Schuman Albin Michel, 2004. - 190 с.
2. Більш ніж сусіди : розшир. Європ. Союз та Україна - нові відносини : заключ. звіт / [Якуб Боратинський, Ігор Бураковський, Маріус Валь и др.; Міжнар. фонд Відродження, Fundacja im Stefana Batorego]. - Варшава ; К : Фонд ім. Стефана Баторія Міжнар. фонд "Відродження", 2004. - 106 с.

3. Колодій А. М. Права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні : [підруч. для студ. вищ. навч. закл. та працівників місц. самоврядування] / А.М.Колодій, А.Ю.Олійник ; М-во освіти і науки України. — К. : Правова єдність, 2008. — 350 с.
4. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу (2010/С 83/01) [Текст] : хрестоматія / [упоряд. Б. В. Бабін]. - О. : Фенікс, 2012. - 292 с.
5. Копійка В.В. Європейський Союз : історія і засади функціонування : навч. посіб. / В. В. Копійка, Т. І. Шинкаренко ; за ред. Л. В. Губерського. — 2-е вид., випр. і доповн. — К. : Знання, 2012. — 759 с.
6. Костицький В. В. Проблеми європейської інтеграції України / В. Костицький // Малий і середній бізнес. — 2007. — №1. — С. 3-15.
7. Костицький В. В. Україна та Європейський Союз: перспективи, переваги і проблеми євроінтеграції / В. В. Костицький ; Інститут законодавчих передбачень і правової експертизи. — К., 2006. — 96 с.
8. Лимбургские принципы осуществления Международного пакта об экономических, социальных и культурных правах. Маастрихтские руководящие принципы, касающиеся нарушений экономических, социальных и культурных прав [Текст] : справочный документ, подгот. Международной комиссией юристов / ООН. Комитет по экономическим, социальным и культурным правам. Сессия (24, 2000, Женева), ВОИС. - Женева : ООН, 2000.. - 30 с.
9. Міхнев А.В. Розвиток валютних відносин країн-членів Європейського Союзу в світлі Маастрихтських угод [Текст] : автореф. дис... канд. екон. наук: 08.05.01 / Міхнев Андрій Вікторович ; Київський ун-т ім. Тараса Шевченка. Інститут міжнародних відносин. - К., 1998. - 19 с.
10. Право Европейского Союза : учеб. пособие / [С.Ю.Кашкин, А.О.Четвериков, П.А.Калиниченко и др.] ; отв. ред. С.Ю.Кашкин ; М-во образования и науки Рос. Федерации, Моск. гос. юрид. акад. — М. : Проспект, 2008. — 298, [1] с.
11. Хартия Европейского Союза об основных правах : Комментарий / [Кашкин С.Ю., Четвериков А.О., Чегринец Е.А., Калиниченко П.А. ; Под ред. Кашкина С.Ю.]. — М. : Юриспруденция, 2001.
12. Шенгенские соглашения : Соглашение между правительствами государств Экон. союза Бенилюкс, Федеративной Респ. Германии и Фр. Респ. о постепен. отмене проверок на общ. границах; Конвенция о применении Шенген. соглашения от 14 июня 1985 г. между правительствами государств Экон. союза Бенилюкс, Федеративной Респ. Германии и Фр. Респ. о постепен. отмене проверок на общих границах / [Сост., вступ. ст. С.Ю.Кашкин, А.О.Четвериков ; Пер. А.О.Четвериков]. — М. : [Профобразование], 2000. — 191 с.

ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МЕНЕДЖМЕНТУ ОРГАНІВ ДОХОДІВ І ЗБОРІВ В УКРАЇНІ

Терещук Ю.В.

(здобувач МАУП, м. Київ, Україна)

Анотація. У представленій статті проаналізовані засади підвищення ефективності правового забезпечення менеджменту органів доходів і зборів в Україні. Виокремлено та досліджено елементи адміністративно-правового забезпечення митної справи. Автором висвітлено сучасні напрямки розвитку державної політики у сфері здійснення митної справи в Україні.

Ключові слова: митна справа, державна митна справа, адміністративно-правове забезпечення, органи доходів і зборів, адміністративно-правові засоби, адміністративно-правові гарантії, адміністративно-правове регулювання.

Аннотация. В представленной статье проанализированы основы повышения эффективности правового обеспечения менеджмента органов доходов и сборов в Украине. Выделены и исследованы элементы административно-правового обеспечения таможенного дела. Автором освещены современные направления развития государственной политики в сфере осуществления таможенного дела в Украине.

Ключевые слова: таможенное дело, государственное таможенное дело, административно-правовое обеспечение, органы доходов и сборов, административно-правовые средства, административно-правовые гарантии, административно-правовое регулирование.

In the article considered bases of efficiency legal support management of income and fees in Ukraine. Allocated and studied elements of administrative and legal support customs. The author highlights the current trends of the state policy in the sphere of customs business in Ukraine.

Keywords: customs, national customs, administrative and legal support, organs income and charges, administrative and legal means, administrative and legal safeguards of administrative and legal regulation.

Із розвитком суспільства, появою нових технологій, які поступово впроваджуються в реалізацію публічної справи, управління органами державної влади зазнає впливу інноваційних методів. Не виключенням з цього правила являються і органи доходів і зборів, вимоги з боку суспільства до стандартів роботи яких постійно підвищуються. Еволюція процесу менеджменту зумовлює зміни функціонально-організаційної інфраструктури державної митної справи на цілком закономірних підставах і в єдиному правильному напрямку – покращення, пришвидшення, оптимізація. У сукупності ці та інші категорії узагальнюють категорією «ефективність».

Онтологічні джерела терміну «ефективність» тяжіють до витоків економічної теорії. За загальним правилом, яке сформульоване ще десятки років тому назад, ефективність виробництва можна виміряти кінцевим результатом, який відображається шляхом співвідношення використаних засобів виробництва і робочої сили за відповідний проміжок часу [10]. Відповідно, висока ефективність означає мінімальне використання засобів виробництва, робочої сили, тобто ресурсів та виконання роботи за найменший проміжок часу.

Зазначену формулу цілком аналогічно можна застосувати для оцінки ефективності роботи органів доходів і зборів як результату застосування тієї чи іншої моделі управління. Проте, основна проблема здійснення цієї оцінки, або перевірки дієвості управлінського механізму полягає у її складності. Справа в тому, що діяльність із менеджменту органів доходів і зборів у митній сфері є мультифункціональною, тобто, різносторонньою з урахуванням завдань структурних підрозділів доходів і зборів. На додаток, враховуючи факт злиття митних та податкових органів в єдине відомство, в якому один структурний підрозділ апарату ДФС України може здійснювати як податкову, так і митну справи, досягнути ефекту від автономної оцінки саме доходів і зборів фактично неможливо.

В теорії об'єкт оцінювання повинен охопити як напрями реалізації функцій чи процедур державної митної справи працівниками органів доходів і зборів, так і реалізацію державної митної справи загалом. Модель такого оцінювання пропонує В.В. Білоус виділяючи три основних критерії ефективності державного управління: загальну соціальну ефективність; ефективність організації і функціонування суб'єктів державного управління; ефективність діяльності управлінських органів і посадових осіб [1].

На наш погляд, дослідження ефективності менеджменту органів доходів і зборів може відбуватися з позиції *абсолютного* або *відносного* підходу. На наш погляд, оцінювання у відносній формі не може відбуватися без врахування кінцевого результату роботи всієї митної інфраструктури – мінімізації порушень митного законодавства, що пропорційно співвідноситься із недонарахуваннями від адміністрування митних платежів. Так як ідея митного менеджменту охоплюється орієнтованою стратегією на ринок (оскільки саме його учасники є носіями митних відрахувань в бюджет), роботу органів доходів і зборів можна відносно оцінити за *якістю наданням митних послуг* та *якістю реалізації здійснення митних процедур*. На практичній ниві ця система діє так, наприклад якщо при проходженні обов'язкових формальностей чи звернення із необхідністю отримати митну послугу, декларант відчуває дискомфорт – це показник низької якості роботи органів доходів і зборів, а отже, обрана модель менеджменту не є ефективною і потребує інституційного чи фрагментарного переосмислення. Результат неефективності може проявлятися у появі девіантної поведінки декларантів, в тому числі і у формі ухилення від сплати митних платежів, повернення яких є набагато складнішою та ресурсоемнішою процедурою між попередження такого ухилення.

Надання оцінки ефективності менеджменту органів доходів і зборів легітимної сили неможливо уявити без законодавчого визначення термінів «митні послуги», чи «послуги у сфері здійснення державної митної справи», відсутність яких ще й досі в середовищі митно-правового регулювання являється серйозним упущенням вітчизняного

законодавця. Окрім цього, не існує чіткого розмежування платних та безоплатних митних послуг, порядку, підстав та суб'єктів надання послуг.

Діючий Митний кодекс України визначає лише деякі питання надання послуг в митній сфері спеціалізованими компаніями, що мають право займатися вказаною діяльністю відповідно до існуючих вимог і не можуть являються посадовими особами органів доходів і зборів України. Разом із цим, органи доходів і зборів, як суб'єкти владних повноважень, теж уповноважені на надання публічних послуг у митній сфері, зокрема вони здійснюють електронне обслуговування декларантів, що прямо впливає із п. 16 ч. 2 ст. 544 Митного кодексу України: «впровадження, розвиток та технічне супроводження інформаційних, телекомунікаційних та інформаційно-телекомунікаційних систем і технологій в державній митній справі, автоматизація митних процедур, надання підприємствам послуг електронного цифрового підпису» [5].

А тому, з огляду на формальну конструкцію аналогічних термінів «послуги», (зокрема терміну «адміністративні послуги» Закону України «Про адміністративні послуги» від 06.09.2012 № 5203-VI), пропонується доповнити Митний кодекс України п.22-¹ та п.22-² наступного змісту :

п.22-¹ «Послуги у сфері державної митної справи – це послуги, що надаються органами доходів і зборів та підприємствами у митній сфері»;

п.22-² «Послуги органів доходів і зборів – це результат здійснення владних повноважень посадовими особами органів доходів і зборів, спрямований на сприяння фізичним та юридичним особам реалізації їхніх прав та інтересів у сфері державної митної справи».

Пропонується визначити наступні критерії якості надання митних послуг: зрозумілість, оперативність, професійність, оптимальність, достатність, придатність, співвідносність «ціна-якість», своєчасність.

Оцінювачем якості наданих митних послуг повинен бути суб'єкт який найбільшим чином зацікавлений в ефективності цих послуг, тобто, суб'єкт, який ініціює процедуру надання митної послуги. В даному випадку основними клієнтами роботи органів доходів і зборів є суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності, в особі фізичних та юридичних осіб, резидентів та нерезидентів, які мають власний інтерес в середовищі державної митної справи. З іншого боку, оцінка якості наданих митних послуг – це не тільки засіб контролю якості а й утвердження нового формату зворотного зв'язку митниці та декларанта, що дає змогу підвищити рівень довіри до органів доходів і зборів у цілому.

Процес оцінювання – добровільна процедура, яка може відбуватися за результатами наданої послуги клієнтом шляхом заповнення анкети-відгуку про оцінювання якості наданих послуг представниками органів доходів і зборів в письмовому вигляді або інтерактивно на офіційному сайті ДФС України чи у відповідному розділі електронного кабінету декларанта за формою затвердженою наказом ДФС України.

Нами рекомендується внести наступні питання до анкети-відгуку якості наданих послуг посадовими особами органів доходів і зборів: (1) ступінь відкритості адміністративної послуги; (2) ступінь комфортності при спілкуванні із представником Сервісного центру; (3) ступінь чіткості, доступності і повноти надання інформації про адміністративну послугу; (4) ступінь оперативності (швидкості) надання адміністративної послуги; (5) ступінь задоволеності результатами зверненням в Сервісний центр та отриманою адміністративною послугою загалом; (6) чи отримали ви (консультацію) адміністративну послугу по суті вашого звернення; (7) чи намагалися співробітники більш детально з'ясувати проблему (питання) звернення; (8) чи запропонували співробітники Сервісного центру інші види оптимальних адміністративних послуг, які здатні більш оптимально вирішити Вашу проблему (питання); (8) чи використовували співробітники Сервісного центру додаткові джерела інформації (Інтернет, спілкування із колегами тощо) при консультуванні Вас; (9) чи отримали ви (консультацію) адміністративну послугу по

суті вашого звернення; (10) чи надали допомогу Вам при зустрічі співробітники Сервісного центру при виборі необхідного пункту звернення.

У п. 21 ст. 4 Митного кодексу України дається визначення митної процедури як зумовленої з метою переміщення товарів через митний кордон України сукупності митних формальностей та порядку їх виконання [5]. На відміну від митних послуг, митні процедури мають відмінну правову природу в основному зумовлену обов'язковим характером, не залежно від волі учасників і складають базис митного адміністрування. В такому випадку оцінка якості реалізації митних процедур прирівнюється до оцінки якості реалізації повноважень посадовими особами органів доходів і зборів. Обов'язковим суб'єктом оцінювання може бути являється неупереджена посадова особа(и), чи комісії з числа представників органів доходів і зборів вищого рівня.

Доцільним можна визнати наступні критерії якості реалізації митних процедур: результативність, формальне дотримання процедури (технологічність), швидкість, адекватність, комфортність.

Незважаючи на те, що якість реалізації митних процедур та надання митних послуг – основний атрибут ефективності менеджменту, в науковій доктрині розроблені й інші елементи системи управління ефективністю, які не тільки є двигуном усього процесу митного адміністрування, а й «обличчям» органів доходів і зборів як учасника міжнародної торгівлі.

Одним із засобів який не тільки здатний створити умови для вирішення вищезазначених проблем, а й сприяти удосконаленню менеджменту органів доходів і зборів постійно є *підвищення відомчої культури* митної організації.

Феномен культури в митних органах це загальна категорія, що відображає неформальні стандарти у: спілкуванні працівників між собою та декларантами; відношенні до корупції та конфлікту інтересів; становленні та дотриманні корпоративних правил поведінки не тільки при виконанні службових обов'язків, а й у різних життєвих ситуаціях; дотриманні професійних та непрофесійних етичних норм тощо.

Не вдаючись до інших проявів культури в органах доходів і зборів, ми вбачаємо за доцільне звернути увагу на перспективах удосконалення найбільш суттєвих атрибутів культурного середовища державної та позадержавної служби митників, а саме на професійній етиці та протидії корупції в органах доходів і зборів.

Не тільки на вітчизняній політико-правовій дискусії, а й на міжнародній арені питання корупції та професійної етики в митній службі було піднятий досить давно. Так, у Керівництві по розвитку професійної етики, що підготовлена Всесвітньою митною організацією зазначається прямий зв'язок культури, професійної етики та корупції. Відмічається, що корупція може знищити легітимність митної служби та істотно обмежити її здатність ефективно та професійно виконувати свою місію [9].

До найбільш вразливих корупцією секторів менеджменту митних органів Всесвітня митна організація відносять: організацію та рівень взаємодії підрозділів митних органів; стан виконання положень законів та нормативних актів; професійну мотивацію; неупередженість та професійність підходу до підбору кадрів; внутрівідомчу безпеку; внутрівідомчий оборот фінансів тощо [9].

На наш погляд, комплексна протидія корупції, як елемент підвищення менеджменту органів доходів і зборів, не може обійтися лише заходами боротьби із нею. Без формування програми антикорупційної інфраструктури в органах доходів і зборів, що вимагає свого відповідного правового забезпечення, неможливо створити платформу для підвищення рівня культури у цілому.

Проблемним аспектом вітчизняного правового забезпечення у світлі формування професійних стандартів етичної поведінки працівників органів доходів і зборів є відсутність спеціалізованого внутрівідомчого правового акту, що визначає загальні вимоги та етику поведінки працівників саме органів доходів і зборів. Втім, навіть затверджені Наказом ДФС України від 01.12.2016 року №979 Правила етичної поведінки

та запобігання корупції в органах ДФС України [6] не зовсім відповідають стандартам модельного кодексу професійної поведінки державних службовців. Проводячи паралелі із міжнародними стандартами у протидії корупції у митній сфері, відзначається відсутність у вищезазначеному Наказі системи штрафних санкцій за порушення норм Правил етичної поведінки та запобігання корупції в органах ДФС України у зв'язку із чим рекомендується звести зміни до Наказу ДФС України від 01.12. 2016 року №979 шляхом доповнення його Розділом V «Відповідальність за порушення Правил етичної поведінки та запобігання корупції в органах ДФС України».

Слід зауважити, що досить велику увагу в управлінні особовим складом державних службовців відводиться оцінці доброчесності та інших професійних і моральних якостей. Одним із найбільш ефективних, неупереджених та достовірних методів оцінки є тестування на поліграфі. Слід погодитись із В.Г. Ковальовим та Т.М. Брусом та зазначити, що застосування результатів поліграфічних досліджень має стати необхідною складовою процесу формування кадрового потенціалу державної служби [4].

Основною правового забезпечення відомчого використання поліграфа в обстеженні на психофізіологічні реакції державних службовців в органах ДФС України є Інструкція щодо застосування комп'ютерних поліграфів у роботі Міністерства доходів і зборів України [3]. Позитивним слід відмітити об'єкт, який може бути підданий аналізу згідно п.2. вищезазначеної Інструкції щодо працівників податкового (фіскального) відомства: анкетні дані, що приховуються або викривлені; наявність алкогольної або наркотичної залежності; прояви девіантної поведінки та їх особливості; конфліктні зони особистості, схильність до суїциду; приховані мотиви вступу (переходу, поновлення) на службу (роботу), навчання; кримінальне минуле, зв'язки з криміналітетом [3].

Використання поліграфа у внутрішньо організаційній роботі із персоналом органів доходів і зборів не є виключенням і здатне вирішити ряд антикорупційних та кадрових проблем. Проте, з формальної точки зору, враховуючи той факт, що Міністерство доходів і зборів України ліквідоване, а Інструкція щодо застосування комп'ютерних поліграфів передбачала свою дію саме в роботі цього Міністерства, вважаємо на доцільне привести чинне законодавства про запобігання і протидію корупції та використання поліграфа, як методу виявлення та протидії корупційних правопорушень у митній сфері, в єдине правове поле шляхом узгодження положень Інструкції щодо застосування комп'ютерних поліграфів в роботі Міністерства доходів і зборів України від 02.08.2013 № 329 та Правил етичної поведінки та запобігання корупції в органах ДФС від 01.12. 2016 року №979 у формі інтеграції положень Інструкції в Правила етичної поведінки та запобігання корупції або прийняттям нового єдиного акту про запобігання і протидію корупції в органах ДФС України. Такі невеликі формальні зміни, на наш погляд, підсилять стан правового забезпечення менеджменту органів доходів і зборів.

Наступним невід'ємним елементом ефективного та сучасного менеджменту органів державної влади є залучення громадськості до участі в роботі та оцінці роботи органів доходів і зборів. Активна дискусія навколо цього питання виникла вже досить давно і розвивається як в наукових, так в законодавчих кулуарах. Безпосередній вплив громадськості на діяльність органів державної влади прослідковується через реалізацією нею ряду корисних функцій, зокрема, виявлення та актуалізацію соціальних та бізнес потреб в механізмі управління митною діяльністю, лобювання інтересів бізнесу, соціальних груп чи окремих громадян, оновлення поглядів та структурно-функціональні закономірності управлінського впливу, мобілізація та інтервенція нових рішень в стандартну (шаблонну) поведінку митників, долучення міжнародних спільнот до модернізації органів доходів і зборів. На практиці, підсилення діалогу митників та громадськості в участі державними справами позитивно відображається і на становленні високого рейтингу державного органу.

Більше того, постійна взаємодія апарату та структурних підрозділів митних органів із представниками населення, бізнес-середовищем та іншими політичними та

громадськими утвореннями дає змогу об'єктивно критикувати роботу органів доходів і зборів, внести свої зауваження та пропозиції. При цьому відмічається двосторонній аспект співпраці. З одного боку, митницею інформується населення про показники адміністрування, зміни в обслуговуванні, майбутні заходи і т.д. З іншого – населення та громадські об'єднання інформують органи доходів і зборів про можливі виявлені правопорушення, реагують на зміни в митній політиці або обрані методи керівництва.

Інститут звернень громадян до органів доходів і зборів як одна із форм участі громадськості в управлінні органами доходів і зборів в Україні існує досить давно. Наказом ДФС України «Про затвердження Порядку розгляду звернень та організації особистого прийому громадян у Державній фіскальній службі України та її територіальних органах» від 02.03.2015 року № 271 передбачено, що розгляд звернень та особистий прийом громадян в органах ДФС є складовою механізмом реалізації прав громадян на внесення до органів державної влади пропозицій щодо поліпшення їх діяльності, викриття недоліків у роботі, оскарження дій посадових осіб та органів державної влади [7]. А отже, надсилання скарг, пропозицій, зауважень, рекомендацій в органи доходів і зборів є складовим елементом їх менеджменту.

З огляду на те, що приводи і підстави звернення різносторонні і потребують кваліфікованого вивчення та відповідного реагування. А тому громадська інституція як незалежний учасник менеджменту органів доходів і зборів повинна бути здатною якісно та неупереджено здійснити аудит діяльності як роботи митного органу, так і ефективності взаємодії із громадянами та бізнесом. Це так звана *професійна* форма участі громадськості у роботі органу доходів і зборів. До *непрофесійної* можна віднести: громадські заслуховування діяльності органів доходів і зборів, громадську оцінку керівника органів доходів і зборів; журналістські прес-конференції за участю посадовців органів доходів і зборів; спільні конференції та семінари бізнес представників, політиків, журналістів громадян із митниками; особистий прийом громадян тощо.

Наразі при ДФС України існує Громадська Рада, яка складається із Податкового та Митного комітетів [2]. Діяльність Громадської ради регламентується Наказом ДФС України від 03.11.2016 №908 «Про затвердження Персонального складу Громадської ради при Державній фіскальній службі України» та Постановою КМ України від 03.11.2010 № 996 «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики». Втім на законодавчому рівні про діяльність Громадської ради при ДФС України не згадується ні в Податковому ні в Митному кодексах України. І як наслідок, відсутність легітимних повноважень та засобів впливу на політику керівництва ДФС України з боку представників Громадської ради увінчалось абсолютною недієздатністю такого перспективного інституту.

На відміну від громадського інституту при ДФС України, у вітчизняній державотворчій практиці є приклади позитивного впровадження професійної громадської участі в роботі державного органу виконавчої влади. При Національному антикорупційному бюро України створено Раду громадського контролю, діяльність якої направлена на забезпечення прозорості та цивільного контролю за діяльністю при Національному бюро, яка утворюється у складі 15 осіб та формується на засадах відкритого і прозорого конкурсу [8]. Законом про діяльність Національного антикорупційного бюро передбачено, що Рада громадського контролю здійснює заслуховування інформації про діяльність, виконання планів і завдань Національного бюро; розглядає звіти Національного бюро і затверджує свій висновок щодо них; обирає з її членів двох представників, які входять до складу Дисциплінарної комісії Національного бюро [8]. Наявність таких повноважень суттєвим чином впливає на роботу як самого органу загалом, так і безпосередньо на його персонал.

А тому, з метою інституційного удосконалення менеджменту органів доходів і зборів рекомендується: по-перше, на законодавчому рівні визначити Громадську раду при ДФС України як самостійну постійно діючу інституцію; по-друге, забезпечити

незалежний, прозорий, конкурсний відбір до представників Громадської ради; по-третє, окреслити коло повноважень Громадської ради при ДФС України.

Список використаних джерел

1. Білоус В.В. Ефективність діяльності органів державної влади / В.В. Білоус // Відомості із сайту «Спільнота кращих державних службовців». – [Електронний ресурс]. – режим доступу : <http://kds.org.ua/blog/efektivnist-diyalnosti-organiv-derzhavnoi-vladi>.
2. Відомості із офіційного сайту ДФС України. – [Електронний ресурс]. – режим доступу : <http://sfs.gov.ua/pro-sfs-ukraini/gromadska-rada/>.
3. Інструкція щодо застосування комп'ютерних поліграфів у роботі Міністерства доходів і зборів України : завт. Наказом Міністерства доходів і зборів України 02.08.2013 № 329. – [Електронний ресурс]. – режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1748-13>.
4. Ковальов В.Г. Використання поліграфа як інструмента запобігання та боротьби з корупцією державних службовців / В. Г. Ковальов, Т. М. Брус. // Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування. – 2016. - № 1. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpdu_2016_1_8.
5. Митний кодекс України : Закон України від 13.03.2012 № 4495-VI // Відомості Верховної Ради України, 2012 р. - № 48, ст.552.
6. Правила етичної поведінки та запобігання корупції в органах ДФС України : завт. Наказом ДФС України від 01.12. 2016 року №979.
7. Про затвердження Порядку розгляду звернень та організації особистого прийому громадян у Державній фіскальній службі України та її територіальних органах : Наказ ДФС України від 02.03.2015 року № 271. – [Електронний ресурс]. – режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0484-15>.
8. Про Національне антикорупційне бюро України : Закон України від 14.10.2014 № 1698-VII // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 47, ст.2051.
9. Руководство по развитию профессиональной этики : Всемирная таможенная организация. – 2007 г. – [Електронний ресурс]. – режим доступу : www.wcoomd.org/en/.../Integrity_Development_Guide_E_March_2007_rus.ashx.
10. Череп А.В. Ефективність як економічна категорія / А. В. Череп // Ефективна економіка. – № 1. – 2013. – [Електронний ресурс]. – режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1727>.

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД СУДОВОГО ВИРІШЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ СПОРІВ ЗА УЧАСТЮ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Шалагінова А.В.

(суддя)

Анотація. У статті наводиться порівняльний аналіз законодавства України та законодавства інших країн (Німеччина, Франція, Польща) з розгляду адміністративних справ за участю правоохоронних органів та їх працівників.

Автором констатується, що порядок розгляду адміністративних справ за участю працівників органів внутрішніх справ в Україні є наближеним до порядку розгляду таких справ у Німеччині та Польщі. Так, у Німеччині законодавство прямо передбачає підстави участі таких органів в адміністративному судовому процесі, зокрема, під час розгляду справ про компенсацію шкоди, завданої діями органів поліції. При цьому, судовому розглядові передують процедура адміністративного оскарження актів та дій правоохоронних органів. Натомість, у Польщі повноваження адміністративних судів поширюються й на дисциплінарне провадження щодо поліцейських. Французькі адміністративні суди наділені повноваженнями розглядати справи стосовно адміністративних актів поліції та правомірності застосування поліцейських заходів. При цьому, велика увага приділяється підготовці адміністративної справи до судового розгляду.

Проведене дослідження може стати підґрунтям для подальших пошуків шляхів удосконалення діючого законодавства, яке регулює судовий розгляд справ за участю правоохоронних органів.

Ключові слова: адміністративний суд, суд, адміністративна справа, поліція, органи внутрішніх справ, судовий розгляд.

Аннотація. В статье проведен сравнительный анализ законодательства Украины и законодательства других государств (Германия, Франция, Польша) по рассмотрению административных дел с участием правоохранительных органов.

Автором констатируется, что порядок рассмотрения административных дел с участием сотрудников органов внутренних дел в Украине является близким к порядку рассмотрения таких дел судами Германии и Польши. Так, в Германии законодательство прямо предусматривает основания участия таких органов в административном судебном процессе, в частности, при рассмотрении дел о компенсации ущерба, причиненного действиями органов полиции. При этом, судебному рассмотрению предшествует процедура административного обжалования актов и действий правоохранительных органов. В Польше

полномочия административных судов распространены и на дисциплинарное производство в отношении полицейских. Французские административные суды наделены полномочиями рассматривать дела относительно административных актов полиции и правомерности применения полицейских мер. При этом, большое внимание уделяется подготовке административного дела к судебному рассмотрению.

Проведенное исследование может послужить основанием для дальнейших поисков путей усовершенствования действующего законодательства, которое регулирует судебное рассмотрение дел с участием правоохранительных органов.

Ключевые слова: административный суд, суд, административное дело, полиция, органы внутренних дел, судебное рассмотрение.

Annotation.

Shalaginova A.V. Foreign experience of judicial settlement of administrative disputes with the participation of law enforcement bodies.

The article compares the legislation of Ukraine and the legislation of other states (Germany, France, Poland) on the consideration of administrative cases involving law enforcement agencies.

The author states that the procedure for considering administrative cases involving employees of law enforcement agencies in Ukraine is close to the procedure for considering such cases by the courts of Germany and Poland. In Germany, for example, the law expressly provides for the grounds for the participation of such bodies in administrative proceedings, in particular, in cases of compensation for damage caused by police actions. In this case, the judicial review is preceded by the procedure for administrative appeal against acts and actions of law enforcement agencies. In Poland, the powers of administrative courts are also extended to disciplinary proceedings against police officers. The French administrative courts are empowered to review cases concerning administrative acts of police and the lawfulness of the application of police measures. At the same time, much attention is paid to the preparation of an administrative case for judicial review.

The carried out research can serve as the basis for the further searches of ways of improvement of the current legislation which regulates judicial consideration of affairs with participation of law enforcement bodies.

Key words: the administrative court, the court, administrative case, police, bodies of internal affairs, judicial review.

В умовах реформування в нашій державі системи органів внутрішніх справ (далі – ОВС) за зразком європейських країн, а також з урахуванням перспективи подальшого проведення судової реформи в нашій державі, особливої актуальності набирає питання вивчення та можливого подальшого впровадження позитивного досвіду іноземних держав щодо судового вирішення спорів за участю правоохоронних органів.

Слід зазначити, що в науці адміністративного процесу дослідженням моделей адміністративної юстиції різних країн світу присвятили свої роботи Ю.П. Битяк, С.Ю. Войнолович, Ю.В. Георгієвський, І.Б. Коліушко, О.В. Кузьменко, Р.О. Куйбіда, М.М. Міхєєнко, Л.О. Ніколаєва, В.В. Решота, Ю.М. Старілов та ін.

Наприклад, І.Б. Коліушко та Р.О. Куйбіда, спираючись на дослідження французького автора Ж. Зіллера, вказують, що у світі склалися два основні варіанти організації судового вирішення адміністративних спорів. Один з них втілений у більшості розвинутих країн континентально-європейської (статутної) системи права і передбачає існування у межах судової влади окремої спеціалізованої гілки адміністративних судів (Франція, Німеччина, Італія, Польща, Туреччина) або спеціалізованих адміністративних палат у структурі загальних судів (Іспанія, Нідерланди, Швейцарія). У державах англосаксонської (прецедентної) системи права повноваження щодо розгляду позовів проти адміністрації належать загальним судам (Велика Британія, Канада, США) [1, с. 11–12].

Ю.П. Битяк виділяє існування у світі чотирьох моделей адміністративної юстиції – це адміністративна (французька), адміністративно-судова (німецька), квазісудова (англосаксонська) і загальносудова. За його висновками, перша – так звана адміністративна (французька) модель передбачає, що перевірку законності, обґрунтованості та доцільності прийняття і виконання адміністративних актів здійснюють органи адміністративної юстиції, які підтримують багатоаспектні, органічні зв'язки з апаратом управління і не підконтрольні судам загальної юрисдикції. Друга, адміністративно-судова, або німецька, модель, характеризується створенням спеціалізованих адміністративних судів для розгляду спорів, які виникають у сфері функціонування органів управління; адміністративні суди становлять єдину судову

систему; такі суди є незалежними у здійсненні правосуддя від адміністрації та існуючих у країні інших судових органів. Третя, квазісудова, або англосаксонська, модель адміністративної юстиції характеризується утворенням системи підконтрольних судам загальної юрисдикції спеціальних трибуналів, які не входять до судової системи. Остання, так звана загальносудова модель передбачає, що скарги на дії, бездіяльність, рішення органів управління вирішують загальні суди, використовуючи при цьому цивільно-процесуальні форми (Росія, інші країни СНД) [2, с. 56].

Деякі автори твердять про існування західноєвропейських судових систем та системи, що є притаманною для США, окремо виділяючи також такі країни, як Німеччина, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії, Франція, Австрія [3, с. 110–114].

Таким чином, у світі існують різні моделі адміністративної юстиції, що, своєю чергою, справляє вплив на організацію роботи адміністративних судів (спеціалізованих адміністративних судів або ж загальних судів, які розглядають адміністративні справи). Існуюча судова система адміністративних судів України більше наближена до німецької та французької моделей, оскільки розгляд адміністративних справ у нашій державі, у тому числі справ за участю правоохоронних органів, здійснюють як спеціалізовані адміністративні суди, так і місцеві загальні суди. В цей же час, реформа ОВС в Україні проводиться здебільшого за польським зразком.

В працях вітчизняних науковців практично не досліджувалось питання зарубіжного досвіду судового розгляду адміністративних спорів за участю ОВС. В цілому, останні наукові розробки та дослідження в нашій державі зводились до вивчення питань діяльності та організації роботи ОВС в різних країнах світу, в той час як питання, пов'язані із участю цих органів у справах адміністративної юрисдикції залишились поза увагою як науковців, так і практиків, що обумовлює актуальність даної статті, метою та завданням якої є проведення порівняльного аналізу організації роботи адміністративних судів з розгляду спорів за участю ОВС у Німеччині, Франції та Польщі, із такою організацією адміністративного судочинства в нашій державі, що, своєю чергою, може стати підґрунтям для подальших досліджень в напрямі пошуку можливих шляхів вдосконалення діючого адміністративного процесуального законодавства України.

Слід зазначити, що в різних країнах світу підстави судового розгляду досліджуємих справ саме адміністративними судами врегульовано на рівні відповідного закону з питань діяльності ОВС, що, нажаль, в нашій державі місця не має (як в Законі України «Про міліцію», так і в Законі України «Про Національну поліцію» на даний час відсутнє визначення конкретних підстав та повноважень працівників ОВС щодо участі в розгляді адміністративних справ адміністративними судами).

Наприклад, у Німеччині діяльність поліції врегульовано Законом Федеративної Республіки Німеччина про чиновників Федеральної поліції від 3 червня 1976 р., Законом про організацію Баварської державної поліції від 10 серпня 1976 р., Законом про завдання і повноваження Баварської державної поліції від 14 вересня 1990 р. та ін. В абз. 1 ст. 12 Закону про організацію Баварської державної поліції від 10 серпня 1976 р. визначено, що до засобів правового захисту від заходів поліції застосовуються норми Положення про адміністративні суди, якщо не передбачається компетенція згідно з §23 Закону про набрання чинності Закону про судовий устрій. В абз. 2, 3 цієї ж статті йдеться про можливість розгляду скарг Державним міністерством внутрішніх справ та підпорядкованими йому службовими інстанціями, службою державного представництва. У статті 73 Закону про завдання і повноваження Баварської державної поліції від 14 вересня 1990 р. зазначено, що адміністративні суди вирішують спори щодо компенсацій і повернення, які стосуються шкоди, заподіяної заходами поліції [4, с. 58, 87].

Таким чином, законодавством Німеччини, на відміну від українського законодавства, встановлено конкретні підстави участі правоохоронних органів в адміністративному процесі.

Що стосується процесуального законодавства, то у Німеччині діє Закон про адміністративну процедуру від 23 січня 2003 р. та Кодекс адміністративного судочинства від 19 березня 1991 р.

Закон про адміністративну процедуру від 23 січня 2003 р. відповідно до §1 поширюється на публічно-правову адміністративну діяльність органів влади:

1. Федерації, корпорацій, установ і фундацій публічного права прямого федерального підпорядкування;

2. Земель, громадян і об'єднань громадян та інших юридичних осіб публічного права, що підлягають нагляду земель, які за дорученням Федерації забезпечують виконання федерального права, якщо федеральні нормативні акти не передбачають правил такого самого чи протилежного змісту.

У §35 цього Закону наводиться поняття адміністративного акту, під яким розуміється будь-яке розпорядження, рішення або інший владний захід, спрямований органом влади на врегулювання окремого випадку в галузі публічного права і який має безпосередні зовнішні правові наслідки. Далі, §48 передбачає можливість скасування протиправного адміністративного акту, а §79 визначає, що до формальних засобів правового захисту від адміністративних актів застосовується Кодекс адміністративного судочинства й ухвалені на його виконання правові норми, якщо законом не передбачено іншого; в іншому застосовуються положення цього Закону [5, с. 35, 79].

Отже, вбачається, що зверненню до адміністративного суду в Німеччині передує процедура адміністративного оскарження актів органів влади. В Україні така процедура чітко на законодавчому рівні не закріплена, а окремі положення стосовно можливості оскарження таких актів містяться у нормативно-правових актах різних галузей (наприклад, у Податковому кодексі України). Щодо можливості адміністративного оскарження рішень (дій чи бездіяльності) ОВС та їх працівників, то такої процедури взагалі не закріплено на законодавчому рівні. Єдиною можливістю досудового врегулювання спору залишається звернення зі скаргою до керівника відповідного ОВС або вищестоящого ОВС, наприклад, під час оскарження постанов про накладання поліцейськими адміністративних стягнень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху.

Порівнюючи КАС України із Кодексом адміністративного судочинства Німеччини від 19 березня 1991 р. з наступними змінами та доповненнями, слід, перш за все, звернути увагу на компетенцію адміністративних судів. Так, у § 40 Кодексу адміністративного судочинства Німеччини вказується, що звернення до адміністративного суду є можливим у всіх спорах публічно-правового характеру, за виключенням конституційно-правових, якщо спори не віднесені федеральним законом до компетенції іншого суду. В абзаці 2 цього параграфу наголошується, що особливі положення права про державну службу, а також про порядок судового розгляду спорів про відшкодування майнової шкоди внаслідок відміни протиправних адміністративних актів не зачіпаються. Крім того, §42 цього ж Кодексу містить положення щодо позову про визнання адміністративного акта недійсним і про зобов'язання адміністративного органу до видання адміністративного акту [5, с. 121].

Отже, Кодекс адміністративного судочинства Німеччини, на відміну від КАС України, поширює компетенцію адміністративних судів на сферу суспільних відносин, яка є значно вужчою: дія Кодексу адміністративного судочинства Німеччини поширюється на публічно-правові спори (у тому числі й щодо відміни адміністративних актів), які не стосуються відшкодування шкоди або компенсацій, а також не зачіпає питання державної служби. КАС України відносить до адміністративної юрисдикції, у тому числі, й ті спори, що пов'язані з прийняттям на публічну службу, її проходженням і звільненням з публічної служби, передбачаючи можливість об'єднання вимог про відшкодування шкоди, заподіяної протиправними рішеннями, діями чи бездіяльністю суб'єкта владних повноважень, якщо вони пов'язані з вимогою вирішити публічно-правовий спір.

Що стосується порядку здійснення судочинства, то в цілому стадії розгляду адміністративної справи за німецьким законодавством співпадають із КАС України: отримавши позовну заяву, суддя пропонує відповідачеві відповісти на позов і подати необхідні документи в зазначений судом строк; після отримання відповіді на позов її пересилають позивачу та іншим учасникам провадження; всім учасникам надається можливість ознайомитися з поданими до суду документами; суддя призначає дату усного розгляду; суддя проводить усний розгляд, під час якого здійснюється безпосередньо розгляд справи по суті; після усного розгляду проводиться нарада, за підсумками якої приймається рішення по суті справи [5, с. 94-97]. Тобто, єдиною відмінністю за стадіями провадження є необхідність надсилання позивачеві та іншим учасникам процесу відповіді відповідача на позов, в той час як КАС України таких вимог не містить, а лише вказує у п. 5 ч. 5 ст. 107 [6] на необхідність зазначення в ухвалі про відкриття провадження у справі пропозиції відповідачеві подати письмові заперечення проти позову та докази, які у нього є. Такі заперечення розглядаються судом під час попереднього чи судового засідання у справі, що, фактично, не позбавляє позивача та інших учасників можливості ознайомитися з цими запереченнями.

Іншим чином здійснюється розгляд адміністративних спорів за участю правоохоронних органів у Франції. Перш за все, слід зазначити, що правоохоронна система Франції представлена Національною поліцією та Національною жандармерією. Остання поєднує в собі функції внутрішніх військ і військової поліції, підпорядкована Міністерству оборони Франції та координується Міністерством внутрішніх справ Франції.

У юридичному словнику жандармерія (англ., фр. *gendarmerie*) визначається як поліція, що має військову організацію і виконує охоронні функції всередині держави і в армії [7, с. 157].

Як вказує французький дослідник Ф. Дієн, на відміну від цивільних поліцейських установ жандармерія має таку ж саму організацію, форму, звання та дисципліну, як і французька армія. Багатоманітність покладених на жандармерію завдань визначає її подвійну підпорядкованість, з одного боку Міністерству внутрішніх справ, а з іншого, – Міністерству юстиції. Відповідно до Положення про жандармерію, вона покликана забезпечувати громадську безпеку, підтримувати порядок та піклуватися про безперешкодну реалізацію законів. Жандармерія Франції, яка обслуговує понад 90% території держави, де проживає 60% населення, підпорядкована Міністерству оборони і виконує його директиви. Поліція обслуговує 10% території та 40% населення і підпорядкована Міністерству юстиції [8, с. 48].

За твердженням О.С. Юніна, згідно із законодавством поліція і жандармерія Франції поділяються на два види: судову й адміністративну. До завдань судової поліції входить констатація скоєного правопорушення, збирання доказів про його скоєння та розшук злочинців, які його вчинили тощо. Адміністративна поліція (це може бути як поліція, так і жандармерія), має своїм призначенням як підтримання порядку, так і виявлення правопорушень, які посягають на громадський порядок. Адміністративна поліція здійснює передачу матеріалів для розслідування судовій поліції. Ці завдання сформульовано у різних законах, але найбільш конкретно про це йдеться в ст. 59 Декрету від 20 травня 1903 р., де зазначено, що завданням адміністративної поліції є підтримання порядку відповідно до законодавства і застосування заходів, передбачених законодавством до порушників. Якщо активно працює адміністративна поліція, то судова поліція намагається забезпечити невідворотність покарань за скоєні правопорушення [9, с. 144 – 145].

Досліджуючи проблематику поліцейської діяльності французьких правоохоронних органів, П. Дельвольве зазначає, що правові форми поліцейської діяльності Франції полягають, передусім, «...в обранні заходів, і, згодом, у відповідних випадках, проведенні операцій, які – перші й другі, – призначені для забезпечення публічного порядку. Поглиблений судовий контроль дозволяє перевірити відповідність обраних заходів

фактичним обставинам. Адміністративний суд побудував міцну систему обмежень адміністративної діяльності у тих сферах, де ця діяльність є необхідною і водночас небезпечною. Конституційна Рада визнала, що судові гарантії загального права, якими супроводжуються поліцейські заходи, застосовані публічною владою у сфері адміністративної поліції, роблять внесок у дотримання конституційних принципів і норм. Адміністративне судочинство встановило умови застосування сили при забезпеченні виконання поліцейських заходів, як і будь-якого іншого адміністративного акту» [10, с. 47 – 49].

Таким чином, на відміну від німецького законодавства, у Франції за правилами адміністративного судочинства розглядаються не тільки справи стосовно адміністративних актів поліції, а також і справи стосовно правомірності застосування поліцейських заходів. В Україні такі справи розглядаються в порядку, встановленому Кримінальним процесуальним кодексом України, за виключенням справ про адміністративні правопорушення. Такий стан обумовлено, насамперед, тим, що у Франції відсутній поділ правопорушень на адміністративні та кримінальні, оскільки питання відповідальності за всі правопорушення, в тому числі, й за малозначні, регламентовано кримінальним законодавством.

Порівнюючи систему адміністративних судових органів Франції та України, слід зазначити, що у Франції правосуддя складається з трьох видів юрисдикцій: конституційної, адміністративної та загальної. Як вказує Ж. Віт'є, адміністративна юрисдикція передбачає наявність адміністративних трибуналів, апеляційних адміністративних судів та Державної Ради, а також чисельних спеціалізованих установ (Рахункова Палата, Комісія з розгляду звернень біженців тощо) [11, с. 10].

У Німеччині, так само як і в Україні, відсутній такий судовий орган, як Державна Рада. Повноваження цього органу є доволі широкими: Державна Рада у Франції діє як орган першої та останньої інстанції, а також має апеляційні та касаційні повноваження щодо перегляду судових рішень, та повноваження з розгляду переданих питань.

Відповідно до статті L. III-1 Кодексу адміністративної юстиції, Державна Рада розглядає касаційні скарги на рішення, ухвалені органами адміністративної юрисдикції другої інстанції, а також діє як суд першої інстанції чи апеляційний суд. Як орган першої та останньої інстанції Державна Рада розглядає справи стосовно актів загальнонаціонального значення, які не підсудні відповідному адміністративному трибуналу, та найважливіших адміністративних актів. В апеляційному порядку вказаним органом розглядаються скарги на рішення, ухвалені у першій інстанції іншими органами адміністративної юрисдикції, а також на рішення адміністративних трибуналів, прийняті у зв'язку з оскарженням передачі справи до іншого суду, а також оскарженням результатів муніципальних та кантональних виборів. В касаційному порядку Державна Рада переглядає рішення апеляційних адміністративних судів та спеціалізованих установ. Повноваження з розгляду переданих питань закріплене в ст. L. 113-1 Кодексу адміністративної юстиції та визначає, що адміністративний трибунал або апеляційний адміністративний суд може відкласти ухвалення рішення і передати на розгляд Державної Ради певну правову проблему у випадках очевидних суперечностей між судовими рішеннями [11, с. 52 – 58].

Тобто, повноваження Державної Ради щодо розгляду переданих питань можна порівняти із повноваженнями Верховного Суду України щодо перегляду справ за виключними обставинами, сутність яких полягає у тому, що Верховний Суд України може за заявою сторони здійснити перегляд судових рішень з мотивів неоднакового застосування судом (судами) касаційної інстанції однакових норм матеріального права, що потягло ухвалення різних за змістом судових рішень у подібних правовідносинах. Відповідно до ч. 1 ст. 244-2 КАС України, таке рішення Верховного Суду України є обов'язковим для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, та для всіх судів України. Суди зобов'язані привести свою

практику у відповідність з рішенням Верховного Суду України [6]. Однак, на відміну від Франції, в Україні такий перегляд може здійснюватися виключно щодо рішень касаційної інстанції.

Адміністративні трибунали Франції мають адміністративні та судові повноваження. До адміністративних повноважень належить надання висновків з питань, ініційованих префектами, надання певних дозволів. Судові повноваження стосуються вирішення справ адміністративної юрисдикції, у тому числі, й індивідуальних спорів стосовно державних службовців. Адміністративними трибуналами розглядаються, зокрема, такі види скарг: про визнання права вимоги до адміністративних органів (у разі, якщо громадянин зазнав шкоди через дії адміністративного органу); щодо необхідності тлумачення та оцінки законності (висловлення позиції суду стосовно тексту адміністративного акту без створення прямих наслідків для його дійсності); на дії, за які передбачено кримінальну відповідальність. Останній вид скарг може розглядатися за участю судової поліції, якою складено відповідний протокол про порушення. Суддя в цьому разі присуджує штраф та накладає на порушника зобов'язання, що має метою усунути наслідки порушення. Професійні дисциплінарні стягнення також співвідносяться з кримінальними спорами, які становлять основу останнього виду скарг [11, с. 69–71, 89–97].

На відміну від цього, українські адміністративні суди не мають інших повноважень, крім здійснення судочинства. Надання висновків з певних питань належить до компетенції органів експертизи. Слід зазначити, що у нашій державі взагалі не є поширеною практика проведення правової експертизи нормативно-правових актів, у тому числі й тих, що роз'яснюють питання діяльності ОВС, що, безсумнівно, відбивається на якості розгляду відповідних адміністративних спорів. З огляду на це, з урахуванням французького досвіду, може бути запропоновано внесення відповідних змін до законодавства, де було б передбачено обов'язковість надання легітимних роз'яснень чинних норм або проведення їх правової експертизи. Щодо останнього, то цей шлях вбачається навіть більш економічним і практично виправданим, а висновки правової експертизи стосовно положень законодавчих і підзаконних нормативно-правових актів, які роз'яснюють питання діяльності ОВС і особливості розгляду судами окремих спорів з цього приводу, для забезпечення їх доступності можуть публікуватися в офіційних виданнях, орієнтованих на працівників судової сфери.

Порівнюючи організацію здійснення судового процесу адміністративними судами Франції та України, слід зупинитися на тому, що за французьким Кодексом адміністративної юстиції значна увага приділяється підготовці справи до судового розгляду. Так, після відкриття провадження у справі, голова судового підрозділу та суддя-доповідач проводять вивчення справи.

Доповідач готує доповідь, в якій викладається все, що пов'язано зі справою. Він наводить факти, представляє висновки сторін, посилається на чинне законодавство і вказує на основні проблеми у справі. Одна з основних функцій підготовки справи полягає в тому, аби надати сторонам можливість подавати докази щодо скарги та дозволити судді самому ухвалювати рішення, які сприяли би доказуванню [11, с. 133–135].

Таким чином, підготовка справи до розгляду проводиться практично у всіх адміністративних справах, що, на жаль, практично ігнорується українськими адміністративними судами. Слід зазначити, що відповідно до ст. R. 611-8 Кодексу адміністративної юстиції Франції, як виняток, підготовка справи може не проводитись у Державній Раді, апеляційному адміністративному суді або адміністративному трибуналі, якщо «рішення у справі вже наперед відоме» [11, с. 133]. Тобто, не проведення підготовки справи до розгляду допускається лише у виняткових випадках. В іншому стадії адміністративного судового процесу співпадають: після підготовки справи до розгляду проводиться судові засідання та у нарадчій кімнаті приймається рішення у справі.

Досліджуючи досвід європейських держав, доцільно було би зупинитись окремо на законодавстві Польщі у сфері розгляду справ за участю поліції. Таке дослідження на даний час набуває ще більшої актуальності, адже в Україні здійснюється реформа правоохоронних органів за польським зразком.

Так, діяльність правоохоронних органів у Польщі врегульовано Законом Республіки Польща про поліцію від 6 квітня 1990 р. Відповідно до ст.ст. 2, 4, 5 цього Закону, його дія поширюється на поліцейську діяльність у Збройних Силах, Військовій Жандармерії, а також у військових органах правопорядку. До складу поліції входять такі види служб: кримінальна, превентивна, допоміжна для діяльності поліції в організаційному, логістичному та технічному плані. Також до системи органів поліції належать судова поліція, Вища школа Поліції, центри підготовки та поліцейські школи, окремі превентивні закони та антитерористичні підрозділи, дослідницькі інститути. Керівником усіх служб є Комендант Поліції. Питання проходження служби в поліції врегульовано розділом 5 вказаного Закону. Крім вимог до осіб, які мають намір проходити службу в поліції, вказаний розділ установлює підстави та порядок здійснення дисциплінарного провадження. Зокрема, ст.ст. 59, 134і Закону Республіки Польща про поліцію передбачено можливість здійснення дисциплінарного провадження щодо службовця поліції на вимогу суду, а ст. 138 цього ж Закону визначає право поліцейського подати скаргу до адміністративного суду на ухвалу чи постанову, якою закінчується дисциплінарне провадження [4, с. 358 – 359].

Зазначені справи розглядаються адміністративними судами Польщі відповідно до Законів про устрій адміністративних судів та про провадження в адміністративних судах 2002 р., які фактично визначили організаційно-правові та функціональні аспекти діяльності системи адміністративних судів, здійснення адміністративного судочинства [12, с. 243]. Детальне ознайомлення із системою адміністративних судів Польщі було здійснено під час візиту делегації представників адміністративного судочинства Вінниччини до Республіки Польща у 2011 р. У звіті за наслідками візиту, розміщеному на офіційному веб-порталі Вінницького апеляційного адміністративного суду, зокрема, вказується на те, що судовий розгляд спорів здійснюється у межах двох інстанційних адміністративних судів, де судом I інстанції є Воеводський адміністративний суд, а судом II інстанції – Вищий адміністративний суд Республіки Польща. У адміністративному судочинстві Польщі наявне обов'язкове оскарження рішень державних органів чи установ у досудовому порядку, що є ланкою при зверненні до суду. Так, скарга до суду може бути подана після використання усіх засобів оскарження, які надані скаржнику у провадженні (що не стосується скарг прокурора та уповноваженого з прав людини). У тому випадку, коли законом не передбачено засобів оскарження у справі, необхідним є звернення до органу з вимогою усунути порушення права. За загальним правилом рішення суду ухвалюється судом у складі 3 суддів, якщо існує необхідність усунути суттєві правові сумніви, звернувшись до Голови суду, справу може бути розглянуто колегією у складі 7 суддів або палатою та (або) об'єднаною палатою. У спрощеному порядку суд розглядає справи на закритому засіданні у складі одного судді [13].

Таким чином, у Польщі, як і в Україні, саме адміністративні суди розглядають спори з приводу оскарження дисциплінарних стягнень. Проте, на відміну від польських, українські адміністративні суди не мають повноважень щодо ініціювання дисциплінарних проваджень щодо працівників правоохоронних органів. Так само, відрізняється і процедура здійснення адміністративного судочинства: у Польщі адміністративні справи розглядаються у двох інстанціях, а окремою інстанцією є досудове оскарження, в той час як в нашій державі адміністративні справи за загальним правилом розглядаються у трьох інстанціях (виключенням є справи скороченого провадження, в яких не передбачено касаційне оскарження рішень). Що стосується колегіального розгляду спору у складі трьох суддів, то в Україні, на відміну від Польщі, такий розгляд здійснюється лише у

справах певних категорій (наприклад, якщо стороною є центральний орган державної влади).

Таким чином, порядок розгляду адміністративних справ за участю працівників ОВС в Україні відрізняється від усіх проаналізованих порядків, проте є значно наближеним до порядку розгляду таких справ у Німеччині та Польщі. Водночас, в Україні інститут адміністративного судочинства тільки розвивається, що обумовлює наявність кола протиріч між законодавчими актами та КАС України, а також відсутність єдності судової практики, з огляду на що подальші дослідження мають бути спрямовані на пошук шляхів вдосконалення чинного законодавства України та узгодження судової практики з розгляду адміністративних спорів за участю ОВС з урахуванням зарубіжного досвіду.

Список використаних джерел

1. Коліушко І.Б. Адміністративна юстиція: європейський досвід і пропозиції для України / І.Б. Коліушко, Р.О. Куйбіда – авт.-упоряд. — К.: Факт, 2003. — 146 с.
2. Битяк Ю. Становлення та шляхи забезпечення доступності правосуддя в адміністративному судочинстві / Ю. Битяк // Вісник академії правових наук України. — 2003. — № 1. — С. 51 – 60.
3. Адміністративне судочинство України : підручник / О.М. Пасенюк (кер. авт. кол.), О.Н. Панченко, В.Б. Авер'янов [та ін.] ; за заг. ред. О.М. Пасенюка. — К.: Юрінком Інтер, 2009. — 672 с.
4. Статус поліції : міжнародні стандарти і зарубіжне законодавство / за заг. редакцією О.А. Банчука. — К.: Москаленко О.М., 2013. — 588 с.
5. Адміністративні процедури і адміністративне судочинство в Німеччині : Збірник матеріалів № 2 / Штефан Хюльсхорстер (керівник Представництва Німецького Фонду міжнародного правового співробітництва в Україні). — Київ, 2006. — 180 с.
6. Кодекс адміністративного судочинства України : Кодекс України від 06 липня 2005 р. // Урядовий кур'єр. — 2005. — № 08. — Ст. 153.
7. Тихомиров Л.В. Юридическая энциклопедия / Л.В. Тихомиров, М.Ю. Тихомиров; под ред. М.Ю. Тихомирова. — М.: Юринформцентр, 1997. — 526 с.
8. Dien F. Maintien de l'Ordre et defense : Preparation au concours d'admission a l'ecole de formation des officiers de gendarmerie / F. Dien // Centre de documentation. — Paris. — 1996.
9. Юнін О.С. Особливості адміністративної діяльності поліції Великобританії та Франції / О.С. Юнін // Вісник академії праці і соціальних відносин. Серія : Право та державне управління. — 2013. — № 1. — С. 143 – 147.
10. Девольве П. Адміністративне право / Переклад з франц. В. Матенчука. — К.: Конус – Ю, 2008. — 168 с.
11. Віт'є Ж. Адміністративна юстиція / Переклад з франц. А. Корнійчука. — К.: Конус–Ю, 2008. — 160 с.
12. Коломoeць Т.О. Адміністративне судочинство : підручник / Т.О. Коломoeць – заг. ред.; Запорізький національний університет. — К.: Істина, 2009. — 252 с.
13. Візит делегації представників адміністративного судочинства Вінниччини до Республіки Польща [Електронний ресурс] // Вінницький апеляційний адміністративний суд : офіційний веб-портал. — Режим доступу: http://www.vaas.gov.ua/?action=menu&id_menu=176&type=1&module=0. — Назва з екрану.

ПИТАННЯ СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ «ПІДПРИЄМСТВО», «ФІРМА», «БІЗНЕС», «КОМПАНІЯ» ТА «ОРГАНІЗАЦІЯ» В СОЦІОЛОГО-ПРАВОВОМУ ТА ЕКОНОМІЧНОМУ АСПЕКТІ

Шишовська О.О.

(аспірантка Львівського університету бізнесу та права)

Анотація. В процесі вивчення основних тверджень «підприємство», «фірма», «бізнес», «компанія» та «організація» зроблено висновок, що поняття «фірма» і «бізнес» є різними та ототожнювати їх ні в якому разі не можна, оскільки трактування «фірма» та «бізнес» – поняття набагато ширші ніж «підприємство». Доведено, що поняття «підприємство», «компанія» та «організація» є тотожними, так як найбільш наближені за значенням та суттю одне до одного.

Ключові слова: фірма, бізнес, компанія, організація

Abstract. In the study of basic statements "company", "Company", "business", "company" and "organization" concluded that the term "company" and "business" are different and identify them in any case can not, because interpretation "firm" and "business" - the concept is much broader than the "company". It has been

proved that the term "company", "company" and "organization" are identical, as the closest in meaning and essence of each other.

Keywords: *company, business, company, organization*

Аннотація. *В процесі изучения основних понять «предприятие», «фирма», «бизнес», «компания» и «организация» сделан вывод, что понятие «фирма» и «бизнес» различны и отождествлять их ни в коем случае нельзя, поскольку трактовка «фирма» и «бизнес» - понятие гораздо шире чем «предприятие». Доказано, что понятие «предприятие», «компания» и «организация» тождественны, так как наиболее близкие по значению и сути друг к другу.*

Ключевые слова: *фирма, бизнес, компания, организация.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими практичними завданнями. Становлення і розвиток сучасного ринку не тільки відкриває перспективи в плані економічної взаємодії, а й вносить в усталену вітчизняну термінологію ряд понять. Одне з таких понять – підприємство. На сьогодні це поняття ототожнюють із наступними: «фірма», «бизнес», «компания» та «организация». Для дослідження правильності його застосування спробуємо вивчити суть цих понять та окремі з них відокремимо чи ототожнимо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної проблеми. Проблеми розвитку підприємства вивчали багато вітчизняних та зарубіжних учених, серед яких на особливу увагу заслуговують праці Полюги Л.М., Воробйова Є. М., Гриценко А.А., Костицького В.В., Лісовицького В.М., Соболева В.М, Осовської Г.В. Осовського О.А., Оганяна Г.А., Паламарчука В.О., Румянцева А.П., Гетьмана О.О., Шаповала В.М. та ін. Проте для обґрунтування динаміки розвитку підприємств насамперед доцільно детально вивчити можливості ототожнення понять «підприємство», «фірма», «бизнес», «компания» та «организация». Актуальність і своєчасність проведення аналізу цих тверджень необхідне для точного та чіткого застосування у наукових дослідженнях, а також у правотворчій .

Формулювання цілей дослідження. Основною метою написання даної статті є вивчення відокремлення та ототожнення понять «підприємство», «фірма», «бизнес», «компания» та «организация» в правовому та економічному аспекті.

Виклад основних результатів та їх обґрунтування. Поняття «підприємство» є досить складним з точки зору його ототожнення, оскільки окремі вчені надають йому ряд синонімів. Найчастіше поняття «підприємство» ототожнюється з такими поняттями як «фірма», «бизнес», «компания» та «организация». Хоча у словнику Полюги Л. ці поняття є синонімами: підприємство (окрема виробнича установа) виробництво, (кількох підприємств) фірма [9].

Щодо ототожнення поняття «підприємство» та «фірма», на нашу думку, є зовсім не коректним. Фірма - це найменування, під яким підприємства (або їх об'єднання) виступають в господарській діяльності як самостійного господарюючого суб'єкта [6]. Термін «фірма» досить часто повторюється і в економічній літературі, і в побуті. Між тим у законодавстві України такої категорії немає взагалі. На Заході в економічній практиці термін «фірма» вживається як узагальнююче, ширше поняття, що може включати ряд підприємств та виробництв. Окрім того, фірмою називають і різні багатопрофільні компанії й організації, що мають на меті комерційні цілі. Сам термін «фірма» походить від італійського «*firmе*» - підтверджуючий підпис на документі [3].

На відміну від поняття «фірма», «підприємство» – це організаційно-правова одиниця, що здійснює комерційну діяльність з виробництва та продажу товарів, надання послуг. Як правило, мова йде про великі компанії, що займають серйозне місце на ринку. До складу підприємства входить значний обсяг активів, включаючи нерухомість, засоби виробництва, дебіторська та кредиторська заборгованість, фінансові кошти і виняткові права. Крім того, підприємство є основною ланкою господарства країни і в Україні здійснює свою діяльність згідно Закону України “Про підприємства в Україні” (1991 рік). Згідно із Законом, підприємство – це самостійний господарюючий суб'єкт, який має права юридичної особи та здійснює виробничу, науково-дослідницьку та комерційну діяльність з метою одержання прибутку.

Підприємство здійснює свою діяльність згідно таких принципів госпрозрахунку:
оперативно-виробнича самостійність
самоокупність (самостійне покриття витрат діяльності)
самофінансування (підприємство самостійно заробляє кошти для розвитку)
матеріальна відповідальність і зацікавленість в кращих кінцевих результатах роботи (одержання прибутку).

Отже, підприємство є первинною технологічною осередком, в якій завершується певний технологічний цикл. Підприємство - це господарська ланка, в рамках якої здійснюється з'єднання чинників виробництва для створення товарів і послуг. Якщо підприємство має власні інтереси і є юридичною особою, то воно - фірма. Якщо ні, значить, воно - частина фірми. Таким чином, поняття "фірма" ширше ніж поняття "підприємство". Фірмою можна назвати будь-який суб'єкт господарювання, підприємством – лише ті організації, які володіють значним обсягом активів (нерухомість, фінанси, оборотні кошти і т.д.).

Щодо ототожнення поняття «підприємство» і «бізнес», то тут також є певні сумніви. Бізнес, як і підприємницька діяльність, ділиться по розмірах своєї реалізації на великий, середній і малий. Вони відрізняються істотно і в обсягах виробництва, і в розмірах основних фондів, і в трудових і фінансових ресурсах. Великий бізнес - це одна з основ сучасної економіки, а дрібне і середнє підприємництво - важливий показник її стану і розвитку.

Підприємство - самостійний господарюючий статусний суб'єкт, який має права юридичної особи та здійснює виробничу, науково-дослідницьку і комерційну діяльність з метою одержання відповідного прибутку (доходу). У ст. 5 Закону України "Про підприємництво" визначено основні принципи підприємницької діяльності: вільний вибір видів діяльності; залучення на добровільних засадах до здійснення підприємницької діяльності майна та коштів юридичних осіб і громадян; самостійне формування програми діяльності та вибір постачальників і споживачів продукції, встановлення цін згідно з законодавством; вільне наймання працівників; залучення і використання матеріально-технічних, фінансових, трудових, природних та інших видів ресурсів, використання яких не заборонене законодавством; розпорядження на свій розсуд доходом після внесення платежів, встановлених законодавством; самостійне здійснення підприємцем — юридичною особою зовнішньоекономічної діяльності, використання належної йому валютної виручки на свій розсуд [4].

Бізнес – це вид суспільно-значимої діяльності, це – справа, ділова активність, спрямована на вирішення завдань, пов'язаних в кінцевому рахунку із виробництвом товарів та здійсненням на ринку операцій обміну товарів і послуг між економічними суб'єктами ринку, з використанням форм та методів конкретної діяльності, які склалися в ринковій практиці. Бізнес робиться заради одержання доходу (прибутку) від результатів діяльності у найрізноманітніших сферах – виробництві і торгівлі товарами та послугами, банківській та страховій справах, при проведенні транспортних, орендних і багато інших операцій як видів діяльності. Бізнес - поняття більш широке, ніж підприємницька діяльність, оскільки до бізнесу відноситься здійснення будь-яких одноразових комерційних угод в будь-якій сфері діяльності, які направлені на одержання доходу [7].

Бізнес - це сукупність ділових відносин, що склалися для задоволення потреб суспільства. Суб'єктами бізнесу є:

- безпосередньо підприємці, тобто особи, що займаються підприємницькою діяльністю, їх ділова зацікавленість реалізується через виробництво і продаж продукції, надання послуг тощо;
- колективи підприємців і підприємницькі асоціації;
- індивідуальні та колективні споживачі (так званий споживчий бізнес);
- працівники, трудова діяльність яких здійснюється за найманням на контрактній або іншій основі;

- державні структури, ділова зацікавленість яких зумовлена потребою у виконанні пріоритетних загальнодержавних науково-технічних програм, як правило, капіталомістких [8].

Отже, як соціолого-правовий, так і економічний аналіз змісту цих двох вищевказаних понять виключає можливість їх ототожнення.

Визначення «підприємство» синонімом «компанія» зустрічається, насамперед, у працях зарубіжних авторів [13], і в такому разі ототожнення двох понять є виправданим. У вітчизняній економіці термін «компанія», частіше за все застосовується задля означення великих об'єднань юридичних та фізичних осіб (підприємців), як правило, у формі акціонерних товариств. А тому термін «компанія» набуває специфічності, і заміна ним поняття «підприємство» має бути виваженою та обгрунтованою [5]. Вивчаючи питання ототожнення поняття «організація» та «підприємство» зазначимо, що термін «організація» має декілька значень. Його трактують як внутрішню впорядкованість, узгодженість взаємозалежних елементів цілого (системи); сукупність процесів або дій, що забезпечують досягнення цілей системи. Якщо і займатися вивченням синонімів та в даному випадку організацію потрібно розглядати об'єднання людей, спільна діяльність яких спрямована на реалізацію встановлених програм на основі певних правил і процедур. Федулова Л. су навчальному посібнику «Менеджмент організацій» доводить, що організаціями є фірми (економічні суб'єкти), профспілки, політичні партії, університети, неприбуткові організації, державні установи чи органи місцевого самоврядування й безліч інших "одиниць координації, які мають певні межі й функціонують для досягнення мети або кількох цілей, що їх поділяють її члени-учасники" [12].

Найпоширенішим є визначення підприємства, яке нормативно підтверджене Законом України «Про підприємства в Україні» (стаття 2) та має наступний вигляд трактування «підприємство – самостійний господарюючий статутний суб'єкт, який має права юридичної особи та здійснює виробничу, науково-дослідницьку і комерційну діяльність з метою одержання відповідного прибутку (доходу)». Підприємство має самостійний баланс, поточні та вкладні (депозитні) рахунки в установах банків, печатку зі своїм найменуванням, а також знак для товарів і послуг.

Крім того, у статті 62 Господарського кодексу України зазначено, що підприємство – це самостійний суб'єкт господарювання, створений компетентним органом державної влади або органом місцевого самоврядування, або іншими суб'єктами для задоволення суспільних та особистих потреб шляхом систематичного здійснення виробничої, науково-дослідної, торговельної, іншої господарської діяльності [2].

Підприємство як складну, відкриту, соціально-технічну та фінансово-економічну систему з національною економікою пов'язує рух матеріальних, фінансових та інформаційних ресурсів або багато взаємопов'язаних матеріальних, фінансових та інформаційних потоків, які проходять через підприємство і його господарське (зовнішнє) середовище характеризує у своїх працях [12]. Вчений доводить, що стимулом для створення підприємства є одержання прибутку і використання його для задоволення суспільних та особистих потреб. Підприємства є головними товаровиробниками, які визначають ділову активність національної економіки. Від ефективності їхньої господарської діяльності залежать темпи економічного зростання і добробут населення країни.

Як правило, підприємство розглядається як єдність майна, прав та обов'язків, а також відносин, що склалися з іншими суб'єктами господарювання. Що стосується визначення підприємства як організаційної форми господарювання, в переважній більшості є погляд на нього як на майно відокремлену господарську одиницю, призначену для вирішення виробничих завдань, досягнення поставлених господарських цілей і здатну до самовідтворення (забезпечення свого життєвого циклу).

Щоб виділити підприємство з інших форм організації діяльності, розглядатимемо його в подальшому як самостійний господарюючий суб'єкт для виробництва продукції,

виконання робіт і надання послуг з метою задоволення суспільних потреб і отримання прибутку. Таким чином, підприємство характеризується досягнення мети - отримання прибутку і пов'язаної з ним товарно-грошовою форми процесу і результатів виробництва.

Виділимо основні ознаки підприємства:

1) виробничо-технічна єдність підприємства визначається спільністю призначення продукції (послуг) або спільністю процесів її виробництва. Вона визначає єдину систему технічної документації, загальну технічну політику окремих ланок підприємства тощо;

2) економічна єдність підприємства проявляється в єдності плану, обліку, спільності матеріальних, технічних і фінансових ресурсів, економічних результатів роботи і єдиної системи стимулювання;

3) організаційна єдність підприємства передбачає наявність єдиного колективу, єдиної адміністрації і управління виробництвом, загальної системи їх обслуговування, визначає загальну відповідальність за здійснювану діяльність [1];

4) юридичний статус (місце в реєстраційному списку суб'єктів підприємницької діяльності, наявність обособленого майна і вигляді основних фондів, обігових коштів, правоздатність і дієздатність, можливість нести відповідальність своїм майном (деліктоздатність));

Отже, провівши дослідження та узагальнення паралелей між визначеннями «підприємство», «фірма», «бізнес», «компанія» та «організація» можемо стверджувати, що у нашому дослідженні ми ототожнимо поняття «підприємство», «компанія» та «організація», які є найбільш наближеними одне до одного.

Для подальшого обґрунтування поняття підприємство виділимо його основні риси (рис. 1)

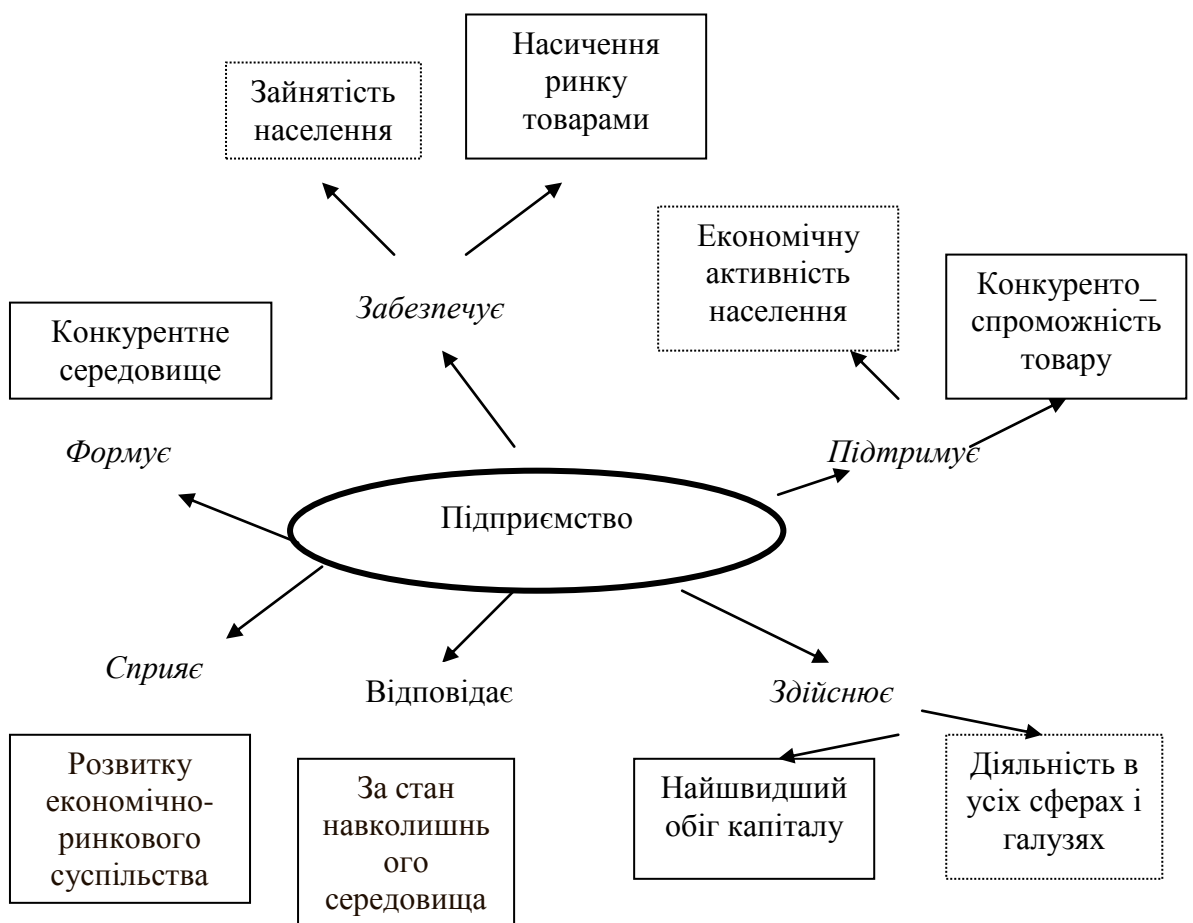

Рис. 1. Основні риси функціонування підприємства в сучасних умовах*

*Систематизовано автором

Серед основних рис підприємства можна виділити наступні.

1. Організаційна єдність передбачає насамперед злагоджений механізм діяльності, який дозволяє ефективно функціонувати в рамках ринкової економіки.

2. Будь-яке підприємство повинно мати наявності комплекс необхідних ресурсів, за допомогою яких буде здійснюватися виробництво заданих товарів і послуг, це:

- природні ресурси;
- матеріальні ресурси
- трудові ресурси
- підприємницький ресурс, або здатність до підприємництва.

3. Кожне підприємство має у своїй власності відокремлене майно. Крім того, вкрай важливо наявність економічної самостійності. Таким чином, підприємство «саме» визначає що виробляти, де і в яких кількостях.

4. Економічна відповідальність підприємства - обов'язок відповідати за всіма зобов'язаннями перед інвесторами, кредиторами та споживачами.

5. У господарському обороті підприємство виступає від власного імені, оскільки має власний баланс, бізнес-план, а також рахунок в банку. Завдання підприємства:

- стабільне отримання прибутку, що дає можливість подальшого розвитку і перетворення, впровадження технологій і використання нових методів виробництва;

- забезпечення споживача якісною продукцією і в достатній кількості.

Найголовніше, щоб на ринку товарів і послуг так чи інакше спостерігалось рівновагу попиту і пропозиції, щоб підприємство цілком і повністю задовольняло споживчий попит;

- забезпечення персоналу своєчасної та гідною заробітною платою. Крім того, повинна діяти система надбавок, премій та існувати можливість професійного зростання, що само по собі стимулює працівників до високого результату. Підприємство має також забезпечити сприятливі умови праці для своїх працівників [10].

6. Кожне підприємство має статус юридичної особи, внесено у державний реєстр, сплачує податки, виступає в правових відносинах від свого імені, несе відповідальність, наприклад, за дотримання норм екологічного законодавства.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. В процесі вивчення основних тверджень «підприємство», «фірма», «бізнес», «компанія» та «організація» ми дійшли висновку, що поняття «фірма» і «бізнес» є різними та ототожнювати їх ні в якому разі не можна, оскільки трактування «фірма» та «бізнес» – поняття наваго ширші ніж "підприємство". В результаті досліджень можемо стверджувати, що у нашому випадку ми ототожнюємо поняття «підприємство», «компанія» та «організація», які є найбільш наближеними за значенням та суттю одне до одного.

Список використаних джерел

1. Гетьман О. О. Економіка підприємства: Навч. посіб. / Гетьман О. О., Шаповал В. М. - 2-ге видання. — К. : Центр учбо- вої літератури, 2010. — 488 с.
2. Господарський кодекс України [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/436-15>
3. Економічна теорія : пос. / [Воробйов С. М., Гриценко А. А., Лісовицький В. М. та ін. / Під загальною редакцією Воробйова С. М. – Харків-Київ, 2003. - 704 с.
4. Закон України "Про підприємництво" [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/698-12>
5. Кретова А.Ю. Характерні ознаки підприємства як соціально- економічного феномену [Електронний ресурс]. / Кретова А.Ю. - Режим доступу: <http://dspace.nbuu.gov.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/64812/23-Kretova.pdf?sequence=1>
6. Левкина С.В. Шпаргалка з мікроекономіки [Електронний ресурс] / Левкина С.В. – Режим доступу: <http://epi.cc.ua/shpargalka-mikroekonomika.html>.
7. Осовська Г.В. Основи менеджменту : Навч. пос. / Осовська Г.В., Осовський О.А. // К.: "Кондор", 2006.- 664 с.

8. Політична економія: Навч. посіб. / Г. А. Оганян, В. О. Паламарчук, А. П. Румянцев та ін.; За заг. ред. Г. А. Оганяна. — К.: МАУП, 2003. — 520 с.
9. Полюга Л. М. Словник українських морфем / Полюга Л. М. — Львів: Світ, 2001. — 448 с.
10. Тюрина А.Д Теория организации [Електронний ресурс] / Тюрина А.Д. – Режим доступу: <http://be5.biz/ekonomika/o001/toc.htm>
11. Федоренко В.Г. Основи менеджменту: Підручник / В.Г. Федоренко. – К.: «Алерта», 2007. – 420 с.
12. Федулова Л. Менеджмент організацій [Електронний ресурс]. / Федулова Л. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [I.http://libfree.com/128994688-menedzhmentmenedzhment_organizatsiy_fedulova_l_i.html](http://libfree.com/128994688-menedzhmentmenedzhment_organizatsiy_fedulova_l_i.html)
13. Шнейдер А. Эволюция компаний / А. Шнейдер // Менеджмент и менеджер. – 2003. – № 6. – С. 4-11.

ЕВОЛЮЦІЯ ПОДАТКОВОЇ ПОЛІТИКИ ТА МЕХАНІЗМ ОПОДАТКУВАННЯ В АРАБСЬКОМУ ХАЛІФАТІ В СЕРЕДИНІ VII СТОЛІТТЯ

Явтушенко О.В.

(студент I курсу юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка)

***Анотація.** У статті розглядаються особливості формування та реалізації податкової політики Арабського халіфату в середині VII ст. Досліджується специфіка ісламського податкового механізму, сутність та значення окремих видів податків як засобу консолідації населення Халіфату. Показана динаміка розвитку ісламського податкового механізму на прикладі впровадження системи складного багатоступеневого оподаткування.*

***Ключові слова:** Арабський халіфат, джиз'я, мусульманське право, оподаткування, харадж, шаріат.*

Yavtushenko Olexander Evolution of tax policy and taxation mechanism in the arab caliphate in the middle of vii century

***Relevance.** The taxation mechanism, which appeared in the early Arab Caliphate, laid the foundations of all Muslim tax systems. Such basic principles are actual for these jurisdictions till nowadays. The proposed problem has been very little studied in domestic and international historiography. This justifies the relevance of this topic.*

***Purpose.** To explore the features of the formation and implementation of tax policy, taxation of the population of the Caliphate in the middle of VII century. To explore the consequences of state policy in this sphere from the point of the fiscal and economic effectiveness of early Arabic tax mechanism. The main purpose is to prove that the taxation policy contributed to the consolidation of the population of the Caliphate.*

***Statement of material.** The period between 632-661 AD in international historiography got the name of Rashidun ("Right") Caliphate. The taxation mechanism, policy and basic principles of financial legislation were formed during this period of time. At that time, there were 4 main types of taxes in the Arab Caliphate – zakat and ushr (for Muslims), kharaj and jizya (for non-Muslims, except pagans). The most favorable financial and administrative conditions were created for Muslims. It led to the beginning of turning the people of the Caliphate to Islam in large numbers.*

***Results.** The financial policy of the Rashidun ("Right") Caliphate contributed to the short-term consolidation of its population. In the long term, it contributed to the growth of social conflicts between "early" and "late" Muslims. The Arab Caliphate was the first Middle Age country which introduced a complex multi-stage tax system. Such an approach contributed to a more efficient distribution of money resources and caused the increasing of the state's treasury revenues.*

Постановка проблеми. Податкова політика як одна з основ державної податкової системи, що значним чином визначає вектор соціально-економічного розвитку держави в цілому та є індикатором ефективності держави як регулятора соціально-економічних процесів зокрема, в умовах її динамічного розвитку на початкових етапах формування арабської державності породжує необхідність детального дослідження цього питання. Особливості оподаткування різних груп населення за релігійно-конфесійним цензом в Арабському халіфаті 632 – 661 рр. становлять значний науковий інтерес та мають велике значення в дослідженні не тільки історії податкового права країн Близького Сходу, але й дають змогу простежити за внутрішньою структурою особливого механізму консолідації

населення на ранніх стадіях розвитку першої ісламської держави (Арабського халіфату) через її податкову політику.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблемам ісламського оподаткування присвячено чимало праць зарубіжних вчених, зокрема таких науковців, як Абу Юсуф аль-Ансарі, Ат-Тарманіні, В. В. Бартольд, Г'ю Кеннеді, Дональд Річардс, О. Г. Большаков та інших. Слід наголосити на відсутності наукових досліджень цієї галузі мусульманського права з боку вітчизняних вчених. Саме цими обставинами зумовлена актуальність пропонованої статті.

Метою цієї статті є вивчення особливостей формування та реалізації податкової політики, оподаткування немусульманського населення Арабського халіфату в середині VII ст., а також наслідків державної політики в цій сфері з точки зору фіскальної та економічної ефективності, оцінка тогочасного податкового механізму як засобу консолідації населення ісламської держави.

Виклад основного матеріалу. У 632 – 661 рр. Арабський халіфат очолювався послідовно чотирма «праведними» халіфами, тому у світовій історіографії цей період отримав назву «Праведного халіфату». Він характеризується формуванням основ законодавчої та податкової систем Арабського халіфату [4, с. 108]. Однією з найуспішніших стала проведена під керівництвом талановитого державного діяча Абу Убеїди фінансова реформа [4, с. 105]. Її сутність полягала у створенні повноцінного податкового механізму, ключовими елементами якого були податкове планування, податкове регулювання та система податкового контролю, котра була представлена низкою контролюючих органів, включаючи представників як від центральної влади (халіфа), так і від місцевих намісників. Такий підхід відкрив нові джерела поповнення бюджету Халіфату та мусульманської умми (громади), а також раціоналізував використання коштів.

Законодавчо закріплене привілейоване становище мусульман спонукало немусульманське населення (зіммі) до переходу в іслам, вивчення арабської граматики та алфавіту. Це дозволяло незалежно від кольору шкіри та расової належності займати державні посади, торгувати та працювати в більш економічно сприятливих умовах [4, с. 105]. Належність населення до однієї релігії у свою чергу гарантувала стабільність державної влади Арабського халіфату [6, с. 255]. Окремі російські вчені XX століття, зокрема А. І. Колесеніков, вважають, що досить часто на території колишньої Перської імперії місцеві намісники завищували податкові ставки для немусульман, ставлячи населення цих земель у положення більш не вигідне, порівняно з часами Сасанідської імперії [7, с. 164]. Цим пояснюється багаторічний рух опору проти арабів у даній місцевості.

З метою наповнення державної скарбниці законодавець запровадив складну багатоступеневу систему податків. Мусульманські податки - це різноманітні повинності та платежі, сформовані в ході арабських завоювань VII-VIII ст. і закладення фінансової системи Халіфату [5, с. 46]. Для запровадження податку в Арабському халіфаті він мав бути передбачений шари'атом, ісламським релігійним правом, заснованим на Корані та Сунні [4, с. 106]. У період «Праведного халіфату» діяли окремі податки для мусульман (закят та ушр) та для іновірців (харадж та джиз'я) [5, с. 46]. Існував також загальний податок на користь бідних – «садака». Він сплачувався всіма підданими халіфа, незалежно від їх віросповідання [2, с. 132], і стягувався з рухомого майна залежно від голів худоби певного виду, яка перебувала у власності особи. Сплата цього податку відбувалася в добровільному порядку [2, с. 133], була мірилом благочестя, набожності та щедрості особи-платника податку.

У контексті висловленого постає проблема дефініції поняття «харадж». Як зазначає більшість тогочасних вчених-факіхів (знавців шари'атського права), зокрема Абу Юсуф аль-Ансарі, термін «харадж» використовувався як для позначення земельної податі (для немусульман), так і для позначення поняття податку взагалі [2, с. 28]. Категорія «харадж» (окрім земельного) могла означати будь-який податок для підданих Халіфату [6, с. 332].

Відтак, неточність тлумачення цього поняття подекуди не дає можливості сучасним історикам та правникам чітко визначити вид та якість (економічний зміст) цієї повинності. Зокрема, у більшості ранніх мусульманських переказів «джиз'я» називається «подушним хараджем» [2, с. 101]. Таким чином, у разі застосування податку в якості земельного та винятково до немусульманського населення використовується визначення «харадж». Якщо ж вживається термін «подушний харадж» або «джиз'я», то він вважається подушним викупом.

Для більш повного розуміння структури податкової системи, особливостей нарахування та стягнення податків в Арабському халіфаті періоду «праведних халіфів» нижче наведено загальну характеристику чотирьох основних видів податків.

Релігійним обов'язком кожного мусульманина є сплата податку «закят» або щорічного пожертвування, яке сплачували усі дієздатні особи чоловічого та жіночого населення на користь своїх бідніших одновірців. «Закят» обраховувався за складною багатоступеневою системою податкових коефіцієнтів та залежав від різноманітних факторів. Зібрані кошти у вигляді субсидіарної допомоги надходили на користь тих мусульман, чії статки не перевищували визначеного прожиткового мінімуму (нісаб) [3, с. 7-8]. Норма щодо необхідності сплати «закяту» згадується в Корані 31 раз [8], зокрема в другій Сурі (Аль-Бакара) Корану, 110 аяті сказано: «Здійсніть намаз і виплачуйте закят» [8, с. 30].

Поряд із «закятом» у ранньомусульманській системі податків існував «ушр» [2, с. 88]. Він сплачувався лише з тих продуктів землеробства, які підлягали продажу або бартерному обміну. Продукти для власних потреб оподаткуванню не підлягали. «Ушр» був подібний також до податку «харадж», економічно-правові аспекти якого проаналізовані нижче, проте сплачувався лише мусульманами, у той час як «харадж» сплачувався винятково немусульманським населенням [2, с. 121].

Для немусульманського населення новоприєднаних земель, за винятком язичників, які підлягали страті, установлювався податок «джиз'я». Цю щорічну подушну подать Абу Юсуф аль-Ансарі та деякі інші дослідники вважають викупом за збереження життя [2, с. 217]. Сучасні вчені, серед яких І. Ю. Зобова, вважають це аналогом «закяту» для немусульман [5, с. 46-47]. До них відносились переважно християни та іудеї, тобто так звані «народи (люди) Писання» або «агль аль-кітаб» [1, с. 105]. Абу Юсуф аль-Ансарі зазначає: «Подушну подать (джиз'я) повинні сплачувати всі зіммі (немусульманське населення), а саме: євреї, християни, зороастрійці (маджуси), сабейці та самаритяни...» [2, с. 217]. До іудеїв та християн ставлення диференціювалося, про що свідчить 82 аят 5 сури Корану (Аль-Маїда): «Ти неодмінно знайдеш найлютішими ворогами віруючих іудеїв і багатобожників». Про християн же сказано: «Ти також неодмінно знайдеш, що ближче всіх у любові до віруючих є ті, які кажуть: «Ми – християни» [8, с. 134-135]. За Хадисом Мухаммада основною метою стягнення «джиз'я» є визнання особою-платником підпорядкованого по відношенню до завойовників положення: «Закликайте людей до Аллаха, і тих, хто вас почує, вітайте. Ті ж, хто противиться, повинні платити подушний податок джиз'я в якості символу приниження і покори» [3, с. 174-175]. Таким чином, причини та соціальна мета запровадження податку «джиз'я» не можуть бути розглянуті лише в одній площині, а представляють собою комплекс поглядів і міркувань заснованих як на фінансових потребах та соціально-економічних реаліях, так і на ісламській філософії раннього Халіфату загалом.

Подушна подать стягувалася лише з дорослого чоловічого населення, при чому «із заможних людей вона стягується в розмірі 48 дирхемів, з людей середнього достатку в розмірі 24 дирхеми, а з незаможного землероба, який харчується роботою власних рук, в розмірі 12 дирхемів, - пише Абу Юсуф аль-Ансарі та додає: - Стягується подушна подать з них щорічно і приймається вона від них також у вигляді інших, крім грошей, рухомостей, як то: в'ючні тварини, знаряддя праці й таке інше, при чому ці об'єкти приймаються від них по їх вартості; але не приймаються в рахунок подушного податку м'ясо задушених

тварин, свині та вино» [2, с. 217]. Заборонялося брати цей податок з жебраків, сліпих та інвалідів. На підтвердження сплати джиз'я видавалася невелика свинцева печатка з гербом халіфа та датою, де вказувався рік (за Хіджрою) за який сплачувалася подать [2, с. 226]. Особа не підлягала оподаткуванню, якщо вона стала мусульманином до закінчення податкового року. При цьому особа мала сплатити «джиз'ю» навіть будучи мусульманином, якщо це відбулося після закінчення податкового року, за який не було сплачено [2, с. 218].

За халіфа Умара концепція сплати податку «джиз'я» була значним чином переглянута, зокрема була заборонена сплата цього податку в натуральному вигляді та встановлена обов'язковість сплати виключно у грошовому еквіваленті. Умар сказав: «Змушуйте самих власників цих рухомостей продавати їх і знімайте з них виручену за них ціну» [2, с. 217]. Необхідність сплати «джиз'я» встановлена головним джерелом мусульманського права (шаріату) – Кораном (Сура 9 (Ат-Тауба), аят 29): «Боріться з тими з людей Писання, ...які не сповідують істинну релігію, поки вони не стануть власноруч платити данину у вигляді джиз'я, залишаючись приниженими» [8, с. 207]. Після смерті останнього «праведного халіфа» Алі та з встановленням влади Омейядського халіфату у 661 р. сплата «джиз'ї» в грошовому еквіваленті була законодавчо закріплена і більше не переглядалася [4, с. 108-109].

«Харадж» був поземельним, пропорційним до кількості оброблюваної землі податком для немусульманського населення [5, с. 46]. Харадж міг бути трьох видів у залежності від способу і порядку його стягнення, правового режиму володіння землею, її родючості тощо.

«Харадж аль-Місаха» (називався також «муфадана») виражався у сплаті чітко визначеної кількості врожаю з одиниці оброблюваної землі. За стихійного лиха чи інших надзвичайних ситуацій сума податку або його кількість (якщо виплачувався у натуральному вигляді) могли бути зменшені чи зовсім скасовані на час, поки землевласник не засіє землю заново [2, с. 87].

«Харадж аль-Мувазафа» (називався також «мукатаа» та «мунаджиза») використовувався по відношенню до плодоносних та особливо плодоносних земель, якими вважалися такі, що приносять більше 836 кілограмів на рік у перерахунку на фініки з території розміром близько 1600 квадратних метрів. Загальноприйнятим розміром цього податку за правління халіфа Умара була ставка 18 кілограмів натуральним продуктом у перерахунку на фініки та один дирхем (арабська грошова одиниця) з ділянки розміром 1600 квадратних метрів [2, с. 87]. На практиці, у залежності від об'єктивних умов, ставка мунаджизи могла змінюватися за рішенням місцевих намісників халіфа.

«Харадж аль-Мукасама» сплачувався у відсотку від розміру зібраного врожаю, за різних обставин (під час воєнних походів, епідемій тощо) та у залежності від місцевості він міг коливатися від 25% до 50%. Процентна ставка змінювалася також через складнощі обробітку землі та наявність іригаційних систем. Чим важче було обробляти ділянку, тим нижчою була ставка податку [2, с. 88]. Це був перший податок в історії Халіфату, його запровадив особисто Пророк Мухаммад, коли після завоювання оазисів Хайбар та Фадак він обклав 50% податком зі всього зібраного врожаю тамтешні іудейські племена [1, с. 148]. Видатний арабський вчений-факіх, державний діяч та верховний суддя (каді аль-куддат) Арабського халіфату VIII століття Абу Юсуф аль-Ансарі вважав податок «мукасама» найсправедливішим та найвигіднішим з усіх податків для державної скарбниці [2, с. 89].

Характерною особливістю шаріатського законодавства було те, що доходи, отримані від податку «харадж», прямували до державного бюджету, у той час як доходи від аналогічного податку для мусульман (ушр) ішли до місцевого бюджету провінції. Швидкий ріст кількості ново навернених в іслам за такої системи розподілу зібраних коштів загрожував залишити державну скарбницю порожньою. Саме тому вже за халіфа Умара було ухвалено рішення про постійний статус землі, з якої виплачувався «харадж».

Мусульмани-власники землі, з якої сплачувався «харадж», отримували право обраховувати його за ставкою «ушр», але за умови, що він буде направлений до державного бюджету [2, с. 91].

Висновки. Таким чином, запроваджена за правління «праведних халіфів» податкова система була ризикованою, проте успішною у сфері консолідації, приведення населення до єдиної релігії та морально-філософської догматики в короткостроковому вимірі. У довгостроковому плані рівність між мусульманами, які воювали за іслам, та тими, хто перейшов у нього заради спрощеного оподаткування, викликала соціальний конфлікт, результатом якого став поступовий занепад та подальший розкол держави. Уперше за доби Середньовіччя Арабський халіфат запровадив прогресивну багатоступеневу систему оподаткування, яка розділила податки та запропонувала різноманітні способи їх стягнення на основі релігійного цензу. Така політика з фінансово-правового погляду сприяла справедливому розподіленню грошових мас серед мусульманського населення та значним, хоча й опосередкованим чином, вплинула на стрімкий ріст кількості новонавернених в іслам.

Список використаних джерел

1. «История» ат-Табари. Избранные отрывки / Перевод с арабского В. И. Беляева. Дополнения к переводу О. Г. Большакова и А. Б. Халидова. – Ташкент: Фан, 1987. – 444 с.
2. Абу Йусуф Йа'куб бин Ибрахим ал-Куфи. Китаб ал-Харадж. — Пер. с арабского и коммент. А. Э. Шмидта; супракоммент. к пер. А. С. Боголюбова; подготовка к изд., вступит. ст. и указ. А. А. Хисматулина. — СПб.: «Петербургское Востоковедение», 2001. —XXXIII + 415 с. («Памятники культуры Востока», XVI).
3. Аль-Бухари Мухаммад. Сахих Мухтасар (Сборник достоверных хадисов Пророка) / Мухаммад Аль-Бухари; пер. с арабского В. М. Нирша. –Москва: УММА, 2005. – 522 с.
4. Бартольд В. В. Работы по истории ислама и Арабского халифата / В. В. Бартольд; [Подготовлено к изд. А. Халидовым; Отв. ред. И. Н. Винников]. – [Перепеч. с изд. 1966 г.]. – Москва: Вост. лит., 2002. – 784 с.
5. Зобова И. Ю. Налоги и налогообложение в странах с исламской экономикой: [Учебное пособие] / И. Ю. Зобова. – Казань: ТГГПУ, 2008. – 148 с.
6. Кеннеди Хью. Великие арабские завоевания / Хью Кеннеди; пер. с англ. Г. Соловьевой. – Москва: АСТ, 2010. – 475 с., [5] е.: 16 л. ил.
7. Колесников А. И. Завоевание Ирана арабами (Иран при «праведных» халифах) / А. И. Колесников. – Москва: НАУКА, 1982. – 270 с.
8. Священный Коран / пер. с арабского и коммент. Э. Р. Кулиев. – Москва: УММА, 2007. – 688с.

«СОЦІОЛОГІЯ ПРАВА»

Співзасновники журналу

Інститут законодавчих передбачень і правової експертизи
Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України

Співвидавці номера журналу

Інститут законодавчих передбачень і правової експертизи
Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України
Юридичний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Всеукраїнська громадська організація «Асоціація українських правників»
Львівський університет бізнесу і права

Редакційна рада:

Гриценко І.С., доктор юридичних наук, професор;
Костицький В.В., доктор юридичних наук, професор (*голова редакційної колегії*);
Оніщенко Н.М., академік НАПрН України, доктор юридичних наук, професор, I віце-президент Асоціації українських правників;
Сопільник Л.І., доктор юридичних наук, доктор технічних наук, професор;
Шемшученко Ю.С., академік Національної академії наук України, доктор юридичних наук, професор;

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Члени редколегії:

Андрусин Б.І., доктор історичних наук, професор;
Балакірева О.М., кандидат соціологічних наук;
Бандурка О.М. академік НАПрН України, доктор юридичних наук, професор;
Безклубий І.А., доктор юридичних наук, професор;
Бостан С.К., доктор юридичних наук, доцент;
Гетьман А.П., академік НАПрН України, доктор юридичних наук, професор;
Грінченко О.О., доктор юридичних наук, професор;
Григорович Л.С., кандидат філософських наук
Гяро Томаш, доктор юридичних наук, професор (Польща);
Захарченко П.П., доктор юридичних наук, професор;
Козмінські Кшиштоф, доктор права, доцент (Польща);
Коломоєць Т.О., доктор юридичних наук, професор;
Костомов О.М., академік НАПрН України, доктор юридичних наук, професор;
Крупчан О.Д., академік НАПрН України, доктор юридичних наук, професор;
Марцеляк О.В., доктор юридичних наук, професор;
Марчак В.Я., доктор юридичних наук, професор;
Мельник Г.П., адвокат, віце-президент АУП;
Нагребельний В.П., член-кореспондент НАПрН України, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, професор;
Наливайко Л.Р., доктор юридичних наук, професор;
Новицький А.М., доктор юридичних наук, професор;
Оніщенко Н.М., академік НАПрН України, доктор юридичних наук, професор;
отець Олекса Петрів кандидат юридичних наук;
Пархоменко Н.М., доктор юридичних наук, професор;
Притика Ю.Д., доктор юридичних наук, професор;
Ромовська З.В., доктор юридичних наук, професор;
Селіванов А.О., академік НАПрН України, доктор юридичних наук, професор;
Сердюк Н.А. кандидат юридичних наук, доцент;
Сопільник Л.І., доктор юридичних наук, професор
Судаков В.І. доктор соціологічних наук, професор;
Шуба О.В., доктор політичних наук, професор;
Яковлев А.А., кандидат юридичних наук.

Головний редактор – В.В. Костицький

Заступник головного редактора – Н. Новицька

Редакція англійських текстів – С. Костицька, О. Нетреб'як

Редакція журналу не завжди поділяє позиції авторів з приводу висловлюваних проблем і не несе відповідальності за зміст авторських публікацій.

Журнал рекомендовано до друку Рішенням Вченої ради Інституту законодавчих передбачень і правової експертизи (протокол № 8 від 14.10.2016 р.).

Науково–практичний журнал «Соціологія права» внесено до переліку наукових фахових видань України, у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук у галузі «Юридичні науки» Наказ МОН України № 793 від 04.07.14р.

Реєстраційне свідоцтво КВ № 18116-6916Р видане Міністерством юстиції України 07.09.2011.

Інститут законодавчих передбачень і правової експертизи. 01034, м. Київ, вул. Паторжинського, 4, оф. 8, тел./факс 278-50-12

Підписано до друку 28.12.2016
Формат 60*84/8. Наклад 300пр.

Видавець і виготовлювач – «Видавничий дім»АртЕк»
вул. Оленівська, 8, м. Київ, Україна 04080
Тел./факс (044)426 19 62
Тел.: (067) 440-11-37
e-mail ph-artec@ukr.net
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції
Серія ДК №4779 від 15.10.2014 р

